

BOTAN AMEDİ

**KÜRTLER
VE
KÜRDİSTAN TARİHİ
I**

BOTAN AMEDİ

**KÜRTLER
VE
KÜRDİSTAN TARİHİ**

I.CİLD

FIRAT-DİCLE YAYINLARI 1

Birinci Baskı : Ağustos 1991
Baskı : Aydınlar Matbaası
Dizgi : Heval Dizayn

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi

Alemdar mah.Prof.K.İ.Gürkan cad.
Hamam sok. Yavuz Han No:2 4/13
Tlf.:513 53 74
Cağaloğlu/İstanbul

**"Doğu cennet bağının glym
Gneşim, ışıdım karanlığında gecenin
Fırat'ım, geniş tarihlerden geldim
Hayat doluyum, gzel yaşamak isterim
Bin dokuzyzlerde yeşeren bir ekinim
Yıldırımım, çok kıvılcımlı, bulutla gkgrlts
Grkemli bir sesle geliyorum vatanın gğnden
Selim ben, dağlara ağlarım
Yenilemek isterim toplumu."**

"Kime Ez"

CEGERXWİN

İÇİNDEKİLER

1-Önsöz.....	
2-Giriş.....	11
-BİRİNCİ BÖLÜM	
3-Kürtlerin Kökeni ve Köleci Kürt Devletleri.....	14
4-Gutiler.....	17
5-Gutilerde Kültür ve Sanat.....	20
6-Lulular.....	21
7-Lulularda Kültür ve Sanat.....	22
8-Kasitler.....	23
9-Kasitlerde Kültür ve Sanat.....	28
10-Mitanniler.....	32
11-Mitannilerde Kültür ve Sanat.....	34
12-Haldi-Urartu.....	35
13-Urartularda Kültür ve Sanat.....	38
14-Medler ve Köleci Med İmparatorluğu.....	41
15-Medlerde Kültür ve Sanat.....	46
16-Subariler-Nayriler.....	49
17-Kardular.....	49
-İKİNCİ BÖLÜM	
18-Coğrafi Yönden Kürdistan'ın anlamı.....	51
19-Kürtlerin Nüfusu.....	56
20-Kürdistan; Büyük İskender ve Romalıların işgaline giriş.....	62
21-Kürtlerde Din ve eski İnançlar.....	67
-Zerdüş Dini.....	73
-Yahudilik.....	75
-Yezidilik.....	76

-Hiristiyanlık.....	76
-Müslümanlık Dini.....	77
22-Kürtlerde belirli günler ve Bayramlar.....	80
-Ramazan Bayramı.....	80
-Kurban Bayramı.....	80
-Newroz Bayramı.....	81
-Ceşni Tolan.....	83
-Ceşni Kurd.....	84
-Xızır Bayramı.....	84
-Nuh Tufanı.....	85
23-İslamiyetten sonra Kürt-Arap ilişkileri.....	86
-ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
24-Mervani Kürtleri Devleti.....	89
-Mervanoğullarının yönetimi.....	90
25-Mervani Kürt Devletinin Ekonomik Durumu ve yıkılışının nedenleri.....	110
-DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
26-Kürdistan; Oğuzlar, Selçuklar, Tatarlar ve Moğolların işgaline giriyor.....	114
27-Kürt-Safevi ve Kürt-Osmanlı İlişkileri.....	122
28-Canpolat Kürt Devleti.....	130
29-Dımdım Kalesi Direnişi.....	132
-BEŞİNCİ BÖLÜM	
30-Kürt Dili ve Edebiyatı Üzerine.....	140
A-Kürt Dilinin eskiliği ve Zenginliği.....	139
-Kürtçenin lehçeleri.....	145
B-Yazılı Kürt Edebiyatı.....	151
1-Eski yazılı Kürt Edebiyatı.....	151
-Feqiyé Teyra.....	154
-Melayé Cıziri.....	156
-Ehmedé Xani.....	157
-Bitlisli Şeref Xan.....	159
-Mela-i Baté.....	160
-Mevlana Xalit.....	161

-Nali.....	162
2-Çağdaş Yazılı Kürt Edebiyatı.....	163
-Heci Qadır-i Koyi.....	163
-Piremerd.....	164
-Hejar.....	166
-Dildar.....	168
-Kamuran Ali Bedır-Xan.....	169
-Ereb Şemo	175
-Qanaté Kurdo.....	179
-Celadet Ali Bedır-Xan.....	182
-Cegerxwîn.....	186
-Heciyé Cındi.....	190
-Nadoyé Xudo.....	194
-Nureddin Zaza.....	196
-Osman Sebri.....	198

ÖNSÖZ

Elinizdeki kitap, Fırat-Dicle Yayıncılığın ilk kitap çalışmasıdır. Kürt tarihi, kültürü, uygarlığı, dili ve edebiyatını sağlıklı bir çalışmayla irdeleyen Botan Amedî; bu çalışmasını daha önce Vatan Güneşi Dergisinde yayınlanmak üzere yayınevimize göndermişti. Vatan Güneşi'nin 1989 yılı Eylül-Aralık aylarında çıkan sayılarında sözkonusu araştırmanın ilk dört bölümü dizi olarak "**Kürdistan Tarihinden Sayfalar**" başlığıyla yayınlandı. Ancak sömürgeci devlet baskısı ve bize yönelik yoğun saldırılar, elimizde olmayan nedenlerle yayın yaşamına ara vermek zorunda kaldık. Bu yüzden araştırmanın devamını siz değerli okuyuculara ulaştıramadık.

Bu değerli çalışmasının ilk cildini tekrar gözden geçiren Botan Amedî; kendi kaleminden Kürtçe olarak yayınlamayı düşünüyordu. Amedî'nin bu düşüncesini doğru bulan yayınevimiz, Kürt ve Türk okurların çoğunluğunun dil sorununu gözönüne alarak; Kürtçe basımını daha sonra yapmak üzere ilk baskısını Türkçe yapmayı uygun gördü.

Yayınevimiz, ağırlıklı olarak Kürt kimliğini sahiplenen; Kürt halkının dilini, kültürünü, uygarlığını, tarihini, siyasal yapısını araştıran ve yazım planında halkımızın bağımsızlık, özgürlük ve demokrasi mücadelesine katkıda bulunan eserleri yayınlamayı birincil görev olarak alıyor.

saygılarımızla...

FIRAT-DİCLE YAYINCILIK

GİRİŞ

Günümüzde Kürdistan ulusal ve sosyal kurtuluş mücadelesi, önemli, ciddi ve karmaşık bir süreçten geçiyor. Böylesi bir ortamda bu sorunu ele almamızın değişik nedenleri vardır. Daha doğrusu böylesi bir araştırma hem gerekli hem de zorunludur. Çünkü geçmişi araştırmadan, ondan önemli ve öğretici dersler çıkarmadan; geleceği açıklamak, olayları kavramak, yorumlamak ve aydınlığa kavuşturmak mümkün değildir. **"Bir şeyi bilmek için, bütün taraflarını, bütün bağlantılarını ve ara bağlantılarını iyice kavramamız, incelememiz gerekir. Bunu tam başaramazsak bile çok yanlışlık hata ve katılığa karşı en iyi garantidir."**(1)

İnsanlık tarihi, sınıfların ve halkların mücadele tarihidir.

İlk insan toplumu olan ilkel komünal toplumdan sosyalist topluma varıncaya kadar toplumlar, değişik toplumsal evreleri yaşamıştır. Bu süreç, onbinlerce yılları kapsıyan uzun bir tarihi süreçtir. İnsanlığın bugün yaşamakta olduğu en üst toplumsal aşamaya, yani sosyalizme varıncaya kadar geçen sürede, toplumsal ilerlemeye tüm dünya halklarının katkısı olduğu gibi, Kürt halkının da şu veya bu ölçüde katkısı vardır. Günümüzde hala bazı halkların bağımsız ve özgür olmadıkları bir gerçektir. Ancak bu gerçeklik, sözkonusu halkların kendi bağımsızlıkları ve özgürlükleri için mücadele etmedikleri anlamına gelmiyor. Tam tersine, bu halkların da tarihi, kanlı mücadeleler tarihidir. Bağımsız ve özgür bir yaşamdan yoksun olan ve uluslararası bir sömürge statüsünde bulunan Kürt halkı da, günümüze dek bağımsızlığına ulaşamamışsa, bunun ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenleri vardır. Bu nedenleri de ulusal ve uluslararası planda ele almak gerekir.

"...Doktrinerlerimiz, bir yandan çelişmelerin evrenselliğini ve çeşitli şeylerin ortak niteliklerini tam olarak öğrenmeden önce, çelişmelerin özelliklerini ve tek tek şeylerin özel niteliklerini incelememiz gerektiğini, öte yandan, bazı şeylerin ortak niteliklerini öğrendikten sonra henüz iyice incelenmeyen ya da yeni ortaya çıkan somut şeyleri incelemeye devam etmemizin zorunluluğunu anlamamaktadırlar. Bizim doktrinerlerimiz çok tembel; somut şeylerin yorucu incelenmesinden kaçınıyor, genel doğruların boşluktan çıkıp geldiğini sanıyorlar, ve bu doğruları halkın kavrayamayacağı boş formüller haline çeviriyorlar ve bu halleriyle insanı doğrulara ulaştıracak normal yolu ya büsbütün inkar ediyorlar ya da başaşağı çeviriyorlar.."(2)

Bu araştırmanın amacı, Kürt halkının tarihini kısa ve öz

olarak ele alıp incelemektir.Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Kürt halkının kökenini, geçirdiği evreleri,sosyal yaşamını, diğer bir deyişle tarihini detaylarıyla araştırmak gereklidir.Böyle ciddi bir araştırmayı yapmak, Kürt siyasi hareketlerinin ve tarihçilerinin önünde bir görev olarak duruyor. Bu araştırmamızın,gelecekte yapılacak geniş araştırmalar için bir malzeme olacağını umuyoruz.

Yukarıda aktardığımız alıntıda dile getirilen önemli noktalar, bugünkü aşamada Kürt siyasi hareketleri için geçerli olduğu bir gerçekliktir.Tarihimiz incelendiğinde, önemli ve öğretici sonuçlar elde edilecektir. Buna rağmen çoğu siyasi hareketlerimiz, ya tarihin bize sunduğu gerçekleri görmezlikten geliyor, ya da bilinçli veya bilinçsizce gerçekler başaşağı ediliyor. Oysa böylesi bir araştırmada başvurulacak yöntem, devrimci yöntem yani diyalektik yöntem olmalıdır. Duygusalığa kaçarak yada varolan somut gerçeklikler inkar edilerek bir yere varılamaz. Araştırmada elde edilen somut sonuçlar acı olabilir, hoşumuza gitmeyebilir; fakat gerçekleri olduğu gibi görmek ve ondan önemli dersler çıkarmak zordurdayız. Bu, aynı zamanda devrimci bir tahlilin de gerekliliğidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRTLERİN KÖKENİ VE KÖLECİ KÜRT DEVLETLERİ

Bugüne kadar Kürtlerle ilgili yüzlerce, hatta binlerce kitap ve broşür yazılmıştır. Örneğin, Prof. Qanate Kurdo'nun belirttiğine göre, Moskova'da 1963 yılında basılan J.S.Musaelyan'ın Kürtlerle ilgili Bibliyografik kitabında 2668 makale ve kitap adı geçmektedir. Bunlardan 1497'si Sovyetler Birliğinde, diğer 1171 tanesi de Avrupa'da basılmıştır. Avrupa'da basılanlar da hemen hepsi İngilizce, Fransızca ve Almanca'dır. Bu rakamlara Türkiye, İran, Irak, Lübnan, Suriye ve Mısır gibi Ortadoğu ülkelerinde basılan eserler dahil değildir. Kuşkusuz bu ülkelerde basılan eserler de dahil edilince yukarıdaki rakam bir hayli kabarık olacaktır.(3)

Bizce Kürdistan Tarihi ile ilgili en önemli ve karmaşık konu, Kürtlerin kökeni ile ilgili olanıdır. Çünkü bu konuda çok araştırma olmasına rağmen, değişik görüşler ileri sü-

rılmekte ve bu konuda kesin bilimsel bir sonuç elde edilememektedir. Ancak, bu konu ile ilgili son zamanlarda yapılan araştırmalar ve kazılar sonucu elde edilen veriler, bu konuya ilişkin karanlıkta kalan bazı konuları aydınlığa kavuşturmakta ve var olan kuşkularını gidermektedir.

Kürt kelimesi tarihte ilk kez Yunanlı tarihçi ve komutanı Ksenefon tarafından "**Onbinlerin Dönüşü**" adlı eserinde yazılı olarak kullanılmıştır. Ksenefon bu eserinde M.Ö. 400 - 401 yılında şimdiki Kürdistan'da karşılaştığı Karduki (Carduchi) kavminden bilgi veriyor ve bunların şimdiki Botan'a kadar uzandığını yazıyor.(4)

Kürtlerin ataları olarak kabul edilen ve ilk kez Ksenefon tarafından yazılı olarak anılan bu Kardukiler, diğer birçoğ tarihçi tarafından da kaynak olarak kullanılmıştır.

"**Lagaş kralı Akadnari M.Ö. 2400 yıllarında Karda kabilesinden söz eder ve M.Ö. 2200 yıllarında Ur padişahı Kmil Sin (Kemil Sin), Kurde toprağını prens Verdenner'e bırakmıştır. 1370'te Hitit Padişahı şubilkubme, Gurde adında bir topluluğun adını anar. Daha sonraları Asur Kitabelerinde Karadaka Yaylasından ve Kurtie, Kurti topluluğundan söz edilir...**"(5)

Kürtlerin ataları olarak kabul edilen toplulukları tarih sırasına göre ele alıp gruplandıracağız. Kürtlerin ataları olan bu toplulukların kurmuş oldukları devletleri de birlikte ele alacağız. Ancak buna geçmeden önce bir noktayı da belirtmek gerekir. Varolan kaynaklar ve sınırlı bilgilerle, Kürt toplumunun İlkel komünal dönemine ilişkin yaşamı hakkında belirlemeler yapmak kolay değildir. Fakat Kürt toplulukları, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde, belirli dönemlerde hükümetler oluşturarak, o döneme özgü devletler kurmuşlar ve bağınısız olarak yaşamışlar. Kürt toplumunun bu dönemi,

tarihteki köleci toplum evresine tekabül eder. Bu nedenle o dönemlerde kurulan Kürt devletlerini, aşiret ve kabile devletleri olarak değerlendirmek gerekir.Çünkü; "**Kabile birlikleri,en eski ve ilkel devlet biçimleri oldular.Köle İmparatorluklarının çoğunluğu bu aşamadan geçmiştir.**"(6) bilimsel belirlemesi, Kürtlerin kurdukları devlet şekilleri için geçerlidir.

İlk toplum biçimi olan ilkel komünal toplumda devlet denenilen örgütlemeye ihtiyaç duyulmuyordu.Bu toplumda sınıflar da yoktu.Yani toplum, ezen ve ezilen sınıflara henüz ayrılmamıştı. Ancak tarihte ilk kez köleci toplumla birlikte, sınıflar ortaya çıktı.Bir tarafta üretim araçlarına sahip olan köle sahipleri, yani ezen sınıf, diğer tarafta üretim araçlarından yoksun ve ezilen sınıf konumunda olan köleler oluştu. İlk kez bu toplumda devlet, ezen sınıfın sömürü mekanizmasını korumak için en karmaşık ve en yüksek bir örgüt olarak ortaya çıktı. Toplumların gelişme evrelerine göre, konumuza ilişkin olarak kurulmuş köleci Kürt devletlerini ve Kürtlerin ataları olarak kabul edilen toplulukları ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde inceleyebiliriz.

GUTİLER (CUTİLER - CUDİLER)

Kürt halkının en eski atalarından biri Guti topluluğudur. Guti (Cuti - Cudi - Gutiyum) sözcüğü kahraman, savaşçı anlamına geliyor. Gutilerin Zağroslara ve Mezopotamya'ya gelip yerleşmeleri, başlangıcı bilinmeyecek kadar eskiye dayanıyor.

Eski başbakanlardan Tarih Profesörü Şemsettin Günaltay, "Mezopotamya Tarihi" adlı eserinde Gutiler hakkında şu tespiti yapıyor:

"Neolitik çağdan beri bu dönemin bulgularını taşıyan üstün iradeli, azimli, çevik, mert ve yılmaz bu insanlar (Gutiyum) adında büyük bir şehir yaptılar."(7)

Günaltay'a göre Gutilerin Gutiyum adlı şehri kurdukları dönem "Neolitik çağa" rastlıyor. Bu tarih, M.Ö.8000 yıllarına tekabül ediyor. Yani Gutiler günümüzden 10 bin yıl önce Gutiyum adlı şehri kurmuşlar. O dönemin toplumsal gelişmesi, üretim araçlarının gelişkinlik seviyesi gözönünde bulundurulduğunda; Kürt halkının en eski atası, olan Gutilerin yerleşik bir toplum olarak 10 bin yıldan da hayli önce Mezopotamya'da yaşadıkları açıkça anlaşılıyor.

Mezopotamya'nın verimli topraklarında yaşayan en eski topluluklardan biri olan Gutiler, M.Ö. 2649 yıllarında Sümer ve Akadları yenerek ülkelerini işgal ettiler ve 2600 yıllarında kral Kamassi yönetiminde bir devlet kurdular. Gutilerin işgal ettikleri bu bölgeler 125 yıl onların yönetiminde kaldı. Nipur'da elde edilen bir belgede krallarından 25 tane-

sinin adları yazılıdır. Gutiler, kendilerinin yerleşmiş oldukları bölgenin dışında, Babil ve Dicle nehrinin de doğusuna hükmettiler.

M.Ö. 2360 yılında Gutiler, bu halkın bir kolu olan Luluların kralı Anubanini (Aninu-Banini) yönetiminde birleştirdiler. Bu kral döneminde Gutiler, Samilerle bir çok kez savaştılar ve bu savaşlar sonucu güçlenip sınırlarını genişlettiler.

Gutilerle Akadlar arasında devam eden savaşlar, M.Ö. 2233 yıllarında Guti kralı Erridupicir'in Akad kralı Maniştuşu'yü yenerek Akad devletini ortadan kaldırmasıyla son buldu. Akad devletinin ortadan kaldırmasından sonra Gutiler tüm Mezopotamya'ya hakim oldular. Guti kralı Erridupicir, elde edilen bir yazıtta kendini dünyanın dört tarafına hükmeden bir kral olarak tanıtmaktadır.

Gutilerin son dönemlerinde, diğer bazı Kürt aşiretleri Gutilerin merkezi otoritesinden ayrıldılar. Bunların (Lulular, Sus, Kimaş, Urbilum, Arbela) Gutilerden ayrılmalarıyla eski güçlerini yitiren Gutiler, süreç içinde zayıfladılar. Gutilerin Mezopotamya'daki hakimiyetlerinin zayıflamasından sonra Ur devleti bu durumdan yararlanarak Gutilerin üzerine saldırdılar düzenlediler ve M.Ö. 2120 yılında Gutilerin yönetimine son verdiler. Ancak Gutilerin Mezopotamya'daki hakimiyeti son bulunca, bunlar kral Tigran yönetiminde Zağros dağlarına çekilerek orada doğa anlamına gelen Anzan devletini kurdular. M.Ö. XII. ve XIII. yy.'a ait yazılı belgeler, bu devlet hakkında bilgiler vermektedir. Tahihi Heni-Kuti Amerdi'nin Anzan kralı olduğu, bu halkın ülkesi Anzan'da yaptırdığı imarat ve yollardan bahsediyor.

Anzan devleti, M.Ö. 612 yılının sonlarına kadar bağımsızlığını sürdürüp daha sonraları Med İmparatorluğuna katılmıştır.

Tarihte bilinen ilk Guti kralı M.Ö. 3100 yıllarında yaşamış olan Emnatum(Annatom)'dur.Bilinen Gutilerin diğer önemli kralları şunlardır: Urbaba,Gudea,Urnungirsu (Mezopotamya'ya hakim olmadan öncekiler),Erridupičir 25 yıl,Ümta 3 yıl,İnkisus 6 yıl,Şarlagap 3 yıl,Sulme 6 yıl,Elu lumes 6 yıl, Ünimabakes 5 yıl,İgesaus 6 yıl,İurlagap 15 yıl, İbade 3 yıl,İarlangap 3 yıl,Kuram 1 yıl,Habilkin 3 yıl,Laerabun 2 yıl, İrarum, 2 yıl,Übranum 2 yıl,Halbum 2 yıl,Puçirsun(Halbum'un oğlu) 7 yıl,Sium 7 yıl, Tigran (Tirigan) 40 gün hüküm sürmüştür.

Gutiler tek krallık ailesine bağlı değillerdi. Her aşiretin kendi yönetimi için kendi kralları vardı. Bu aşiret kralları arasında Guti krallığı vardı ve bu da her üç yılda bir seçimle oluşturulurdu. Bir defa kral seçilen, ikinci kez de seçilebilirdi. Diğer bir deyişle Gutilerin yönetimi, ilkel bir federasyon biçimiydi.

Gutilerle ilgili elde edilen değişik yazılı belgelerde, Guticuti-Cudi sözcüğüne rastlanmıştır. Bir başka belgede ise Gutilerin büyük bir aşireti kabul edilen Kaurhi sözcüğü geçiyor. Doğu bilimcilerin birçoğları, bu sözcüklerin birbirinin aynı olduğunu kabul ediyorlar. "**Kürt Lafının Dil Yönünden İlgileri**"adlı kitabın yazarı Dreyfer, yaptığı araştırmada;"**Karda,-Kardohi,Kartohi,Gurdi,Kardak,Sirti,Kirti, Gordiye, Kar-do, Kardaviye, Koti, Kardaya, Kartavaya** sözcükleri ve benzerleri hep bir kökene dönmektedir. Her ne kadar okunuş ve söyleniş yönünden birtakım ayrılıklar varsa da, bunlar sonuç olarak aynı anlamı taşırlar. Bu değişiklik okunuşlarda, ulusların dil ayrılığı nedeniyle sözcüğün aslını kendi dilleri gereği değişik biçimlerde söylemelerinden, bulunan eski eserlerin okunmasından doğan güçlüklerden oluşmuştur." diye belirtir.(8)

GUTİLERDE KÜLTÜR VE SANAT

Tarihte ilk yazıyı bulan Gutilerle Sümerlerdir. Bu iki toplum da çivi yazısı kullanıyorlardı. Gutilerin çivi yazısını kullandıkları tarih, M.Ö.3000 yıllarına tekabül ediyor.

Gutilerle Kassitler tarihte ilk kez atı ehlileştirip binek aracı olarak kullandılar. Gutilerin uygarlık tarihine en önemli katkılarından biri, yazının icadı ile atın ehlileştirilmesidir.

Gutiler, Mezopotamya'da hüküm sürdükleri dönemlerde birçok sanat eseri bırakmışlardır. Bu bölgedeki sanat eserleri tamamen bunların etkinliğinde gelişmiş ve bunların geliştirdikleri mimari tarz etkin olmuştur. Gutiler, siyasi ve dini alanlarda saraylar ve tapınaklar yapmışlardır. Bunlar, bakır ve diğer madenlerden tarım araçları ve ev eşyaları yaptılar; kılıç, kalkan, mızrak ve ok gibi savaş ve av malzemelerini de yapıp ustalıkla süslüyorlardı.

Gutiler, gerek Mezopotamya'da yaşadıkları dönemde olsun; gerekse Zagros dağlarında yaşadıkları dönemde olsun, bunların tarınıla uğraştıklarını ve araziyi sulamak için su kemerleri, kanallar ve bentler yaptıkları anlaşılmıştır.

Gutiler, yüzük, bilezik ve gerdanlık gibi kadın süs eşyaları yanı sıra altın ve gümüşten sürahi, kase gibi eşyalar da yapmışlardır. Bunlar, aynı zamanda kaya resimleri ve heykelleri de ustalıkla yapmışlardır.

O dönemlerin çoğu toplumlarında olduğu gibi Gutilerde de çok tanrılı din hakimdi. Sümerlerin yazılı belgelerinde Gutilerin ülkesini, "**şeytanlar ülkesi**" olarak adlandırdıkları

görülmektedir. Bazı bilim adamları tarafından da o dönemler, sözkonusu bölgelerde yaşayanların iyiliklerle kötülükleri yönetenleri birbirinden ayırdettikleri belirtiliyor. Gutilerin de, kötülükleri yapan şeytanın tarafını tuttukları şeklinde yorumlanıyor. Bu anlayışla şeytanın kendilerine kötülük yapmıyacağına inanılıyor. Günümüzde de Kürt halkı arasında şeytana tapanların, eskiden gelme bir durumun sonucu olarak ortaya çıkıyor.

LULULAR (LULUBUMLAR)

M.Ö. 2334 yıllarında güçlü bir devlet durumunda olan Luluların önceleri Süleymaniye, Şehrezur ve Zahav'da yaşadıkları biliniyor. Lulular, Gutilerle birleşerek Hilvan (Halmon) bölgesinden Kerkük'e kadar yayıldılar. Kendi ana dilleriyle yazdıkları Anubanini yazıtında Akadlarla yapılan savaşlar dile getirilmiştir.

M.Ö. 2300-2233 yılları arasında Lulularla Akadlar arasında yapılan savaşlarda Lulu kralı Satuni, Akad kralı Naramsin'e esir düşerek Akadlara bağlandı. M.Ö. 2233 yılında ise Lulularla Gutiler birleşerek Akadlara karşı savaştilar ve bu savaşlar Akad devletinin ortadan kaldırılmasına kadar devam etti. Akad devletinin yıkılmasından sonra Lulularla Gutiler tüm Mezopotamya ve Zağros dağlarına hakim oldular. M.Ö. IX. yüzyılda Luluların başkenti Zimri Şehriydi.

Lululara ait eserler Kerkük bölgesinde bulunmuştur. Bulunan bu eserlerin birisi yazılı olup Akad kralı Naram-Sin zamanında yazılmıştır. M.Ö. 37. yüzyıldan kalma bu yazıt Macar Admondes tarafından Karadağ'da Gaver Geçidinde bulundu. M.Ö. 28. yüzyıldan kalma ikinci bir belge ise, yazılı

ve işlemeli bir taş olup Zahav'da bulunmuştur. Bu belge, Luluların kralı Aninu-Banini zamanında yazılmıştır. Yine elde edilen bazı belgelerden anlaşılıyor ki Asurların bazı yöneticileri ve kralları, Lululardan oluşmuştur.

Luluların yaşadığı topraklara Luristan ülkesi adı veriliyordu. Zamanla Luluların bazı aşiretleri başka yerlere göç ettiriler ve bunların bir kısmı da Suriye Kürdistan'ında yaşamaktadır.

Medlerin Asur devletini ortadan kaldırmasından sonra, M.Ö. 612 yılında Lulular Medlere bağlandılar.

LULULARDA KÜLTÜR VE SANAT

Lulular, Mezopotamya ile Uzakdoğu ticaret yollarının geçtiği bölgelerde yaşıyorlardı. Luluların bu yerleşim özellikleri, onların daha fazla ticaretle uğraşmalarına neden olmuştur.

Lulular, altın ve gümüşten yapılmış kadınlara ait yüzük, bilezik, gerdanlık gibi süs eşyaları ile çocuk süs eşyaları yapmışlardır. Ayrıca madenden ev eşyaları yapmışlardır. Asur kralı Nasırpol devrinden kalan belgelerde, Luluların uygarlıkları ve çeşitli sanatlardaki ilerlemeleri anlatılıyor. Asur kralları, Lulu sanatkarlarına ve bilim adamlarına önemli değerler biçmişler ve onlardan yararlanmak için kendi ülkelerine götürmüşlerdir.

Sar-i Pul'da bulunan bir kaya rölyefinde, tanrının Lulu kralı Aninu -Banini'ye yardım etmesiyle çok zaferler kazandığı ve esirler aldığı belirtiliyor ve tanrıça tarafından kendisine başarı nişanesi olarak bir halka uzatılıyor.

KASİTLER (KASAYI - KUSİ - KÜŞ)

Bir Asur belgesinden anlaşıldığına göre Kasitler, M.Ö.2000 yıllarında kendi bölgelerinde yerleşik olarak yaşıyorlardı.

M.Ö.1900 yıllarından itibaren Kasitler, çalışmak ve ekonomik olanakları elde edebilmek için Babil ve çevresine akın ederek gelip yerleştiler. Çünkü o dönemlerde ekonomik olarak Babil çok zengin bir merkez durumundaydı. O dönemlerde Babil halkı iyi mesleklerle ve ticaretle uğraşıyorlardı. Babil halkının yapmak istemediği ağır ve kirlilişlerde ise işçi olarak Kasitler ve diğer Kürt aşiretlerinden insanlar çalıştırılıyordu. Hamurabi ve diğer Babil kralları, Kasitlerin akın ve saldırılarını durdurmak için, sürekli onlarla mücadele ettiler. Babil kralı Samsuiluna, Kasitlerin Babil'e akınlarını ve saldırılarını durdurmak amacıyla Diyala nehrinin Dicle nehrine döküldüğü yerde bir kale yaptırdı. Fakat tüm Babil krallarının uğraşlarına rağmen Kasitlerin akınları durdurulamamıştır. Babil yazıtlarından elde edilen bilgilerden, Kasitlerin Babil'e çok eskiden beri gelip yerleştikleri anlaşılmıştır.

M.Ö. 1595 yılında Hititler, Babil üzerine askeri sefer düzenlediler. Bu durum karşısında Babil'deki yöneticiler ve halkın bir kesimi, çocuklarını ve mallarını alarak Babil'i terkettiler. O dönemde Babil'de işçi olarak çalışan Kasitler, saklanmış oldukları silahlarını çıkarıp, Babilde kalan halk kesimiyle birleşerek birlikte Babil'i savunmaya karar verdiler. Bun-

lar, bir taraftan oturma alanlarını, şehir meydanlarını ve tapınakları Hititlere karşı savaşarak korumaya çalıştılar; diğer taraftan da Zağroslar'da yaşayan kabilelerine haber yollayarak, onların yardımlarını istediler. Zağroslardaki Kürt kabilelerinden yardım yetişince, Hititleri tamamen Babil'den çıkardılar ve kendileri Babil'e hakim oldular. Hititlere karşı yapılan bu savaşta Kasitler, kralları I. Kastilyas yönetiminde Babil'i de içine alan Kardunaj devletini ilan ettiler.

Kasitler, Babil'e egemen olmadan önceki dönemde, Babil kralı Samsuditanas dönemine (1695-1625) ait yazılı belgelerde, Kasitlerin isimlerine değişik meslekler içinde rastlanmaktadır. Bu belgelere göre Kasitlerin Babil'de sahip oldukları meslekler şunlardır: askeri memur, personel, mühendis, at bakıcısı ve din adamı. Bu belgeler, Kasitlerin Babil'de yerleşik olduklarını da göstermektedir. Öyle ki, Hititlerin Babil'e saldırıları döneminde Babil tapınaklarında din görevlisi olarak çalışan Kasitler'den Enlil-Galçu ve Damu-Galçu, Babil'in I.dönem sonlarının haberlerini kendileri yazmışlardır.

Kasitler, Babil'e egemen olduktan sonra orada 400 yıldan fazla bir süre egemenliklerini sürdürdüler.

Kasit kralı II. Ağum döneminde Kasitlerin Kardunaj devleti sınırı, güneyden İran denizine ve kuzeyden de Urmiye gölüne dek uzanıyor ve bu sınırlarıyla Kürdistan'ın büyük bir kesimini içine alıyordu. Yazılı bir belgede kral II. Ağum, kendisini Kasit, Akad, Babil, Alman (Holvan) ve Padan bölgeleri ile Guti ve Elam ülkelerinin kralı olarak tanıtmaktadır.

Kasit kralları, Babil ve çevresindeki diğer komşu devletlerle çeşitli siyasi ilişkiler geliştirdiler. Örneğin; kral III. Ağum döneminde Mısır'da yapılan "Karşılıklı Elçi Bulundur-

ma Anlaşması"Kral Karaindas döneminde hayata geçirilip, Babil ve Mısır'da karşılıklı elçiler bulundurmaya başladılar.

Tesbit edilebilen ilk Kasit kralı İluma-İlu'dur. Daha sonraları, sırayla Kasitlerin krallıklarını yapmış olanların bazıları şunlardır: Gandaj, I. Agum, I. Kastilyas, II. Kastilyas, Abirattas, Ur-Çigurumas, Harbaşigu, Tiptakçi, II. Agum, I. Burnabari, III. Kastilyas, Ulambirias, III. Agum, Karaindas, Kadasman Harbe, Kurigalçu, Kadasman Enlil, II. Burnabari vb...

I. Kurigalçu döneminde, kuzeyden Babil'e gelebilecek saldırıları önlemek amacıyla şimdiki Bağdat'ın 17 km. kuzey batısında kendi adına Dur-Kuribalçu şehrini inşa ettirdi. Bu şehirde tapınaklar ve bir saray yaptırdı. I. Kurigalçu, halkın ödediği birçok ağır vergileri kaldırarak, halkı büyük bir yükten kurtarmıştı.

Kasit Kardunaj devletini uzun süre yöneten II. Burnabari döneminde Babil'de değer birimi olarak para kullanılıyordu. Bir altının değeri olarak 160 kg. arpa ödeniyordu. Günümüze kadar değişmeden devam eden altın ile gümüş arasındaki bire dokuz değer farkı da II. Burnabari döneminde vardı. Onun döneminde Asurlar, Kasitlerle ilişkilerini geliştirmek için Kardunaj sarayına bir prenses gönderdiler. Bu prensesin II. Burnabari veya oğullarından hangisiyle evlendiği bilinmemektedir. II. Burnabari'den sonra Kardunaj devletinin yönetimine Asur prensesinin oğlu getirildi. Ancak onun yaptığı işlevler ve izlediği politika yüzünden muhalifleri tarafından öldürüldü ve yerine Naziburgas kral oldu. Naziburgas'ın krallığı bir kaç ay sürdü ve öldürüldü. Onun yerine de II. Burnabari'nin diğer oğlu II. Kurigalçu (1345-1324) geçti.

II. Kurigalçu dönemide Asurlarla Dicle nehri civarında yapılan savaşta Asurlar yenildi ve iki devlet arasında yeni sınırlar tespit edilerek anlaşma yapıldı. Yine II. Kurigalçu dö-

neminde Elamlarla yapılan savaşta Elamlar yenildi ve Elamlara ait Sasu ve Barekse şehirleri alındı, arkasından tüm Elam ele geçirildi.

II. Kurigalçu'nun yerine Nazimarutaş (M.Ö. 1323-1298) geçti. Nazimarutaş'ın yerine de Kadasman Turgu (M.Ö.1298-1280) kral oldu. Bu sıralarda Asurlar bölgede güçlenmiş ve bölgeyi tehdit edecek düzeye gelmişti.

Kadasman Turgu döneminde Hititlerle bir dostluk ve dayanışma anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre taraf olan her iki devlet krallarından biri öldüğünde, diğeri ölenin oğlunun babasının yerine geçmesi için yardım edecekti. Kadasman Turgu ölünce, yapılan yardımlaşma anlaşması gereğince Hitit kralı Hatuşili, Kardunaj'a gelerek Turgu'nun küçük yaştaki oğlu II.Kadasman Enlil'i (M.Ö. 1279-1265) kral tahtına oturttu. II. Kadasman Enlil, 15 yıl kadar ülkeyi yönetti, fakat yeterince eser bırakmadı.Kendisi genç olduğundan zamanını eğlence ve avcılığa fazla harcadı. Bu yüzden Kardunaj devleti zayıfladı ve bundan yararlanan Asurlar ülkeye bağlı dağlık bölgelerin bir kısmını ele geçirdi.

II.Kadasman Enlil'in yerine I. Kudur Enlil (M.Ö. 1264-1255) geçti. I. Kudur'un yerine de oğlu Surias (M.Ö.1255-1242) kral oldu. Bu kralların dönemlerine ait elde edilen yazılı belgelerden, bunların dönemlerinde Kardunaj devletinin büyük bir ekonomik krize girdiği belirtilmektedir. Bu ekonomik kriz sonucu fakirleşen halkın bir kesimi yaşamlarını devam ettirmek ve iş olanağını bulmak için Kardunaj devletini terkedip daha elverişli yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.

IV. Kastilyas (M.Ö.1242-1235), Surias'tan sonra kral oldu. 8 yıl yönetimde kalan IV. Kastilyas'ın döneminde Kardunaj devletinin sınırları daralmaya başladı. IV. Kastilyas, yö-

netimde kaldığı sekiz yılın beş yılını sarayda eğlenceyle geçirmiş; son üç yılında da Elamların Kardunaj'a saldırması üzerine sarayından ayrılmıştı.

Yine IV. Kastilyas döneminde Asurlar Kardunaj'a saldırarak Guti bölgesini Kardunaj'dan aldılar. Asurlar, Kardunaj'a girip büyük katliamlar yaptılar; şehirleri yakıp yıktılar. Kardunaj halkını esir alıp Asur'a götürdüler. Kardunaj'a da kendilerine bağlı bir kral atadılar. Bu ilk kralın 7 yıllık yönetiminden sonra Enlil Nadim Sumi ve II. Kadasman Harbe birer buçuk (1,5) sene arayla Asurlara bağlı olarak Kardunaj'ı yönettiler. Daha sonra IV. Kastilyas'ın oğlu Adad Suma Usur (M.Ö. 1218-1189) da bir süre Kardunaj'ı Asurlara bağlı olarak yönetti. Fakat Adad Suma Usur, daha sonraları Kardunaj'ı Yeniden Asurlardan kurtarıp bağımsızlaştırdı. Adad Suma Usur ölünce yerine Melişihu (M.Ö. 1188-1174) geçti. Melişihu döneminde Kardunaj devleti tekrar güçlenip gelişti ve ekonomik durumu düzeldi.

Melişihu'dan sonra oğlu Marduk Apal İdin (M.Ö. 1173-1161) Kardunaj kralı oldu. İlk kez Tanrı Marduk ismini alan bu kral döneminde de Kardunaj halkı yine bolluk içinde yaşamaya başladı. Fakat Marduk Apal İdin'den sonra yerine geçen Zababa Suma İdin (M.Ö. 1160) döneminde ise Kardunaj'ın durumu tekrar bozulup kritik bir duruma geldi. Bu durumdan yararlanan Asurlar, Kardunaj'a bağlı bazı şehirleri ele geçirdiler. Kardunaj'ın en kötü durumunu fırsat bilen Elamlar da Kardunaj'a saldırıp Esnunna, Dur, Kurigalçu, Opi ve Sipphar şehirlerini ele geçirdiler.

Elamlar, önce kasitlerin bazı bölgelerini ele geçirmek suretiyle Kardunaj devletini böldüler; sonra da tüm ülkeyi ele geçirdiler, büyük katliamlar yaptılar. Elamlar, aynı zamanda Kasitlere ait varolan tarihi eserleri de götürmek suretiy-

le, Kasitlerin tarihi ve kültürünü de soydular, halkını köleleştirdiler. Kardunaj halkı, birkaç kez ayaklandıysa da bu ayaklanmalar bastırıldı. Kardunaj halkının bir kesimi göç ederek eski ülkeleri olan Zağroslara geri çekildiler ve bu arada kendi yönetimlerini tekrar kurup güçlendiler.

KASİTLERDE KÜLTÜR VE SANAT

Tarihte ilk kez Matematik ve Geometrinin temel prensiplerini Kasitler buldular. Kasitler, Babil'de ilk kez uzunluk ve ağırlık ölçü birimlerini de kullandılar. Yine Kassitler sayesinde Tıp dalında kullanılan "teşhis, tedavi, zaman, miktar"-yöntemlerinden insanoğlu yararlanabilmiştir. Masaj yapma yönteminin temelini oluşturan fizyoterapi'yi de Kasitler kullanmış. Kasitlere göre ruhsal hastalıkların nedeni, Tanrılara karşı duyulan rahatsızlıktan ileri geliyor. Bunun tedavisi de dua ve telkin yöntemiyle mümkündür. Uygarlık tarihinin önemli bir adım olan diğer bir buluş da tekerleğin icadı Kasitlerin eseridir. Şunu da belirtmek gerekir ki tarihte petrol-den yararlanmayı ilk bilen toplum, yine Kassitlerdir. Ayrıca Kasitler, ay sistemine göre günümüzde kullanılan takvimin de ilk adımını atmışlar.

Yine elde edilen belgelerden Babil'de M.Ö.1800'lerde devlet kuran Kasitler'in hukuk ve felsefeyle uğraştıkları anlaşılıyor.(9)

Kasitler döneminde yapılmış duvar resimleri ve silindirik mühürler ile diğer sanat eserleri, onların yüksek bir kültüre sahip olduklarını gösteriyor. Bunlarda sihribazlık, cadıcılık

ve kayıp bilicilik sanatı da gelişmişti. Bu daldaki çalışmalar aynı zamanda din adamlarının durumlarını da zorlaştırıyor ve onlara olan inançları sarsıyordu.

Kardunaj devletinde yazıcılık mesleği de gelişmişti. Bu meslek, babadan oğula geçirdi. Yüksek memurlara ve din adamlarına, üzerinde tanrı işareti ve sembollerinin işlendiği taştan bir belge veriliyordu. Kasitler, Mezopotamya'ya hakim olduktan sonra kendi dilleriyle değil, Babil diliyle yazılı belgeler bırakmışlardır. Bu da onların, Babil tanrılarının etkisinde kaldıklarını göstermektedir.

Kasitlerde evlatlık durumu da vardı. Çocukları olmayıp da evlatlığı olanlar öldüklerinde mirası evlatlığına kalırdı.

Kasitlerde topraklar, sınırlı olanlar, sınırsız olanlar ve tasdik edilenler diye sınıflandırılırdı. Bu topraklar, bölge yöneticileri veya valiler tarafından da dağıtılmış olabilirdi.

Kasitlerin devlet yönetimi, hiyerarşik bir yapı gösteriyordu. Kraldan sonra ikinci derecede sorumluluğu olan ve bir çeşit vezirlik görevini yapan Sukallu denilen bir memurluk vardı. Mahalli bölgelerde, bölge yönetim başkanları bulunurdu. Bunların yardımcıları olarak da malikeme ve polis görevini gören memurlar vardı. Bölge başkanları, aynı zamanda kendi bölgelerinde, ilerdeki ihtiyaçları karşılamak için sürekli olarak belirli bir yiyecek kısmını da stok etmek zorundaydılar. Tapınaklarla sarayın ihtiyaçlarını ve yönetimini gören Satummu ünvanıyla iki kişi görevlendiriliyordu.

Bu iki kişi, aynı zamanda devletin zenginliklerinden de sorumluydular. Bunların dışında ayrıca vergi ve ekonomi işleriyle uğraşan memurlar da vardı. Önemli bazı bölgelerde de krala bağlı valiler görev yapardı.

O dönemlerin köleci devletlerinde görüldüğü gibi, Kardunaj devletinde de devletin ekonomisinin bel kemiğini teşkil

eden köylüler ve el işçileri (ki bunlar köleler sınıfına girerler) sınıfı gelirdi. Hayatın her alanında en ağır işleri bu sınıf görürdü. Bunların dışında, belirli ayrıcalıklara sahip, köle sahipleri sınıfının emrinde çalışan memurlar, subaylar savaş işleriyle ilgilenenler de vardı. Savaşlarda yayalarla onların yardımcıları olan ordular arasında doktorlar, demirciler, kap yaparlar ve arasına da din adamları bulunurdu. Orduyu hazırlayan ve savaşlarda başarı gösteren memurlar, gösterdikleri başarılarından ötürü ayrıca kral tarafından mükafatlandırılır, duruma göre kral bunlara toprak da verirdi. Ayrıca kral, tapınaklarda çalışan din adamlarına da toprak verirdi. Din adamları da bu toprakları işleterek, kendi ihtiyaçlarını giderirlerdi. Toprağı olan herkes, kendi toprağının sınırlarını belirleyebilirdi. Doğal olarak toprak da babadan oğula miras kalırdı. Kısaca belirtmek gerekirse, toplumun her kesimi, efendisine hizmet etmek ve ülke ekonomisine katkıda bulunmak zorundaydı.

Kasitlerde de çok tanrılı din hakimdi. Kasitler, Mezopotamya'ya hakim olmadan önceki dönemlerde inandıkları tanrılar, Suritas tanrısı, Hindistan'daki güneş tanrısı Suritas ile aynı anlama geliyor. Maruttaş tanrısı ise, Hindistan'daki Marut ve Buriyas ile Yunanlardaki Boreas ile aynı anlama gelmektedir. Bu da Kasitlerin, İndo-german ırkından olduklarına bir kanıttır. Kasitler, Mezopotamya'ya hakim olduktan sonraki dönemlerde ise, doğal olarak o bölgelerde yaşayan diğer halkların kültürlerinden de etkilenmişlerdir. Bu dönemlerde Kasitler, eski tanrılarına inanç göstermekle birlikte yeni tanrılara da inanmışlardır. Bu tanrılar da Anu, Enlil ve Ea idi. Kral Marduk döneminde ise Kasitler, tanrıların en büyüğü olarak Karduk'a tapmışlardır.

Günümüzde Kürt halkı arasında kullanılan ve Tanrı anla-

mına gelen "Xuda-Xweda-Xwedé" sözcüklerin kökeni Kasitlerde kullanılan "Huza-Hoza" Tanrısı sözcüğünden gelmektedir. Takriben 3500-4000 yıl önce Kasitler tarafından bulunan ve günümüzde de bir çok bölgede yapı malzemesi olarak kullanılan "kerpiç" sözcüğü de Kürtçedir. Bu sözcük; parça(-ker-keri) ve pişirmek (piç-piji) sözcüklerinin birleştirilmesinden oluşmuştur.

MİTANNİLER

Mitanniler kendilerini kahramanlık anlamına gelen Marianni olarak adlandırıyorlardı. Kasitlerin hüküm sürdüğü dönemlerde Mitanniler ortaya çıkmıştır.

Mitanni devletinin ilk sınırları; Batıda Fırat, Güneyde Habur ve Kuzeyde Toroslara kadar uzanıyordu. Daha sonraları sınırlarını Antalya ve İskenderun'a kadar genişletmişler. İlkçağlarda bunların başkenti bugünkü Urfa şehrinin bulunduğu yer olan Edess şehriydi. M.Ö. 1600 yılları, Mitannilerin en güçlü ve parlak dönemini oluşturuyor.

Birçok tarihçi ve doğubilimcinin ortak görüşünü paylaşan değerli araştırmacı ve tarihçi, Ağrı Ulusal Hareketinin de lideri olan İhsan Nuri Paşa, Mitanniler ve genel olarak Kürtlerin ataları hakkında şu tespiti yapıyor:

"Kürt asıllı olan Khaldi, Ararati, Nayri, Mitanni, Muski ve Kasit(Kusi) devletlerinin Gutilerden geldiğini, yani tümünün kökeninin Gutilere dayandığını gösteren açık, kesin ve tartışılması olanaksız tarihsel bir belge vardır.

Bu belge, I.Salmanasar (Salmanzar) ile ilgilidir. Bu kral M.Ö. 1280-1261 yıllarında Asur ülkesinde iktidarda bulundu. Yani Guti kralı Emnatum'dan tam 1820 yıl sonra.

İşte bu Asurlu kralın kitabesinde şunlar yazılmıştır. Bir yıldız gibi parlayan Guti halkı, yalnız çokluğuyla

değil; azim, şiddet, dehşet ve yakıcılıklarıyla da tanınmışlardır. Düşmanlıkları bana karşı da sürüp gitti."(10)

Mitanniler, Önasyanın en işlek ticaret yolları üzerinde yerleştiler. Onların en önemli yerleşim kenti Kargamış idi. Mitanniler, güvenliklerini sağlamak için surlar, yeraltı barınakları, depolar yapmışlardı.

Mısır kralı III. Tutme, M.Ö.1445 yılında Suriye'ye sefer düzenlediğinde Mitannilerin ülkesini de işgal etti. Bu olay karşısında Mitanni kralı, Mısır kralına değerli hediyeler ve vergi verdi. Daha sonraları Mitannilerin krallığını yapan Şoşşatlar Mısır ile ticari ve dostluk anlaşması imzaladı; ülkesini yeniden güçlendirdi. Şoşşatlardan sonra Arttama (M.Ö.1412-1380) ve Tuşratta (M.Ö. 1362) kral oldular. Bunların dönemlerinde de Mısır ile olan iyi ilişkiler uzun süre (53 yıl) devam etti. Bu iki kral daha sonraları kendilerini Firavunla özdeş tuttular.

Mısır kralı IV. Tutmées, Mitanni kralı Arttama'nın kızıyla evlenmek istedi. Bu isteği ilkin kabul etmeyen Arttama, Mısır'dan yedi kez heyetler geldikten sonra ancak kızını vermeyi kabul etti. Mısır kralıyla evlenen Arttama'nın kızı, kralın eşleri arasında en gözdesi olanıydı ve bu yüzden O,na Mısır kraliçesi anlamına gelen "**Mutemuya**" unvanı verildi.

M.Ö. XIV. yüzyılda Etilerin de sürekli saldırıları sonucu Mitanniler zayıflamaya başladı. Bunu izleyen süreçte Mitanni kralı Tuşratta uzun süre ülkesini Etilerin saldırılarına karşı koruduysa da; bu saldırılara Asurluların saldırısı da eklennince, Mitanniler tamamen yenilgiye uğradı ve M.Ö.XII. yy.'da tarihe karıştı.

MİTANNİLERDE KÜLTÜR VE SANAT

Mitannilerde de ilkel bir konfederasyon yönetimi mevcuttu. Buna göre Mitanni ülkesinin yerel birimlerinde mevcut yöneticilerin tümü içişlerinde özerk ve fakat dışı karşı merkezi yönetimi elinde bulunduran genel krallığa bağlıydılar. Her birimin kendi askeri gücü vardı. Ancak tüm askeri birimler de genel merkeze bağımlıydı. O dönemin diğer toplumlarında görülen köleci toplumun tipik sınıfları bunlarda da belirli bir hiyerarşik yapı arz ediyordu. Bunlarda; 1.Mariannu sınıfı denilen sınıf, egemen sınıftı ve tamamen ayrıcalıklara sahipti. 2.Hanigalbatle sınıfı, yurttaşlık haklarına sahip, özgür insanlardan oluşuyordu.3. Toplumun en kalabalık kesimi olan köleler sınıfı ise; tamamen Mariannu sınıfının emrinde olup toprağa bağımlıydılar.

Yorgantepede (Nazi) ele geçen çivi yazısıyla yazılmış tabletler, Mitanniler hakkında bilgi vermektedir. Bu tabletlere göre Mitanniler, tarımla uğraşan ataerkil bir toplum yapısına sahiptiler. Bunlarda miras, ticaret, evlilik, siyasal ve medeni haklar, hukuk kuralları; aynı bölgelerde onlardan önce yaşayan ve köken olarak ataları olan Gutiler vb.lerin etkisinde kalmışlar ve onların izlerini sürdürmüşler. Yine bir bütünlük içinde bunların dini inançları ve yarattıkları sanatlar da ataları olan Gutî'ler ve Kasit'lerin izlerini taşıyor. Mitanniler, Huri'lerin dilini kullanmışlar. Seramik ve yontularda göze çarpan özellikler; gül, yıldız, saç örgüsü, kanatlı güneş, akbaba, hurma dalları, çeşitli süs eşyalarındaki motifler, Guti, Kasit ve benzerlerinin izleyicileri olduklarını gösteriyor. Bunların yarattıkları sanatlar, sonraları Asurlular tarafından geliştirilmiştir.

HALDİ - URARTU

Urartu adı Ararat isminden gelmektedir. Urartuların Küçük Asya'nın doğusundan geldikleri sanılıyor; fakat geliş tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Bunların buldukları bölgede ilk kurulan devlet, Huri devleti olmuştur. Huri devleti, Hititler tarafından M.Ö.1595 yılında yıkılmıştır. Ancak Huriler M.Ö. 1550 yılında bölgede küçük aşiretler, yöresel devletler ve krallıklar halinde yaşamlarını sürdürdüler.

Asur yazılı belgelerinde bu bölge, önceleri "**Nairilerin ülkesi, Subarilerin ülkesi veya Kaldaharların ülkesi**" olarak adlandırılmış, sonraları ise bu bölgeye Urartuların ülkesi adı verilmiştir. Haldi(Khaldi) - Urartuların kurdukları bu devletin sınırları Kuzeyde Alexandır Pol, Batıda Fırat Nehri, Güneyde Revanduz ve Doğuda Urmiye Gölüne kadar uzanıyordu. Bunların belirli bir dönem Suriye'nin Güneyine egemen oldukları biliniyor. Bu ülke sınırları içinde üç büyük göl bulunuyordu: Aral - Hazar ve Van gölleri.

M.Ö. 835 yılında bölgedeki küçük aşiret krallıkları bir araya gelerek bir konfederasyon şeklinde birleştiler, ve I. Sardur (Sardoris) yönetiminde Urartu devletini kurdular.

Kral I. Sardur, Van gölü kıyısında bir kale yaptırıp bir şehir kurdu ve bu şehre Taspas (Tospas) adını vererek başkent yaptı. I.Sardur dönemine ait yazılı belgelerden anlaşıldığına göre bunlar, Asurca yazmanın yerine, zamanla Kaldaharca yazmışlardır. Bu belgelerde genellikle savaşlar anlatılmaktadır.

M.Ö. 825 yılında I.Sardur ölünce yerine oğlu İşpur Urartu kralı oldu. Asur kralı V.Şemsi Addad'ın bir yazıtında,

M.Ö. 822 yılında Urartu kralı İşpuni, Asurlara ait 11 büyük, 200 kadar küçük yerleşim bölgelerini yakıp yıktıklarını belirtmektedir. Daha önceleri de Asurlar, Urartulara karşı zalim davrandıklarından, bu kez Urartular bir nevi intikam almış oluyorlardı. Zaten uzun süre Asurlarla Urartular arasında savaşlar devam edegeliyordu.

Tüm ağırlı bölgesinin Urartuların yönetimi altında olduğu, Toprakkale'de bulunan ve kral İşpuni dönemine ait olduğu saptanan yazıtta belirtilmektedir.

Kral İşpuni, M.Ö. 805 yılında öldü. Yerine oğlu Menua geçti. Menua, devletin sınırlarını genişletmek için, Urmiye'nin doğusuna hükmeden Manerlerin ülkesine saldırılar düzenledi; bunlardan aldıkları bazı bölgeleri ülkesinin topraklarına kattı. Urartular, III. Addad Nidari döneminde M.Ö. 802 yılında Şam'a ve 796 yılına kadar da Mansuat'a dek ilerlediler. Kral Manua, Malatya Huri devletiyle de savaşlara girişti. Menua, Milida'yı da M.Ö. 804 yılında alıp ülkesine kattı. Menua'nın ölümünden sonra (M.Ö. 790) yerine oğlu I. Arğışti Urartu kralı oldu.

I. Arğışti, ülkesinin sınırlarını daha da genişletti. Asurlarla yaptığı savaşlarla Kuzey Suriye'nin tamamını ülkesine bağladı. I. Arğışti, kendi ülkesine komşu olan Diaueh devletinden de Aşkale ve Tercan'ı aldı. Ayrıca kral Menua döneminde Diaueh devletinin Urartulara verdikleri vergi miktarını da toplam yıllık olarak 20,5 kg. altın, 18,5 kg. gümüş ve 5 ton bakır olarak saptamıştır.

Kral I. Arğışti dönemi, askeri yönden Urartuların en kuvvetli olduğu dönemdir.

I. Arğışti, M.Ö. 764 yılında ölünce oğlu II. Sardur başa geçti. II. Sardur döneminde Urartuların güney komşusu olan Asurlar, giderek zayıflamaya devam ediyordu. II. Sar-

dur, askeri gücünü Suriye'nin kuzey bölgelerinde yoğunlaştırdı.

II. Sardur döneminde de Asurlarla sorunlar devam etti. Asurlara karşı II. Sardur, Malatya Huri devleti kralı Sulu-ma ile birleşti. Fakat buna rağmen M.Ö. 735 yıllarında yapı-lan savaşta Urartular, Asurlar karşısında yenilgiye uğradılar ve Asurlar, Van şehri yakınlarına kadar olan bölgeyi aldılar.

Kral II. Sardur, M.Ö. 758 yılında Malatya Huri devletini ortadan kaldırıp Urartu devletine bağladı.

Urartu kralı, II. Sardur, M.Ö. 735 yılında ölünce yerine oğlu I. Rusa geçti. I. Rusa, Hazar gölünün doğusundan hare-kete geçerek bir günde 23 küçük yerleşim bölgesini toprakla-rına kattı.

I. Rusa, bir tarftan devletinin sınırlarını Asurlara karşı korumaya çalışırken, diğer taraftan da kuzey komşusu olan Kimmerlere karşı savaşarak sınırlarını korumak zorunlulu-ğu duyuyordu.

Urartu kralı I. Rusa ile Medler birleşerek Asurların M.Ö. 715 yılında yaptıkları saldırılara karşı savaştilar. Bu sa-vaşta I. Rusa savaş alanında öldürüldü ve Medler de yenildi-ler. Urartularla Medler bu savaşta yenilmelerine rağmen Asurlar, onları tamamen yönetimlerine alamadılar.

I. Rusa'nın yerine geçen oğlu II. Agrişti, Asurlarla bir an-laşma yaptı; daha sonraları M.Ö. 707 yılında Kimmerlere karşı savaştı ve bu savaşta Kimmerleri yenerek ülkesinin ku-zey sınırını da güvenceye almış oldu.

II. Agrişti'nin M.Ö.680 yılında ölmesiyle birlikte oğlu II. Rusa Urartu devletinin başına geçti.

II. Rusa zamanında askeri başarılar elde edildi; sanat ve kültür alanında büyük ilerlemeler kaydedildi. II. Rusa, batı-da İç Anadoluya kadar ilerlerken, kuzeyde Yunan sömürge-

si olan Trabzon'u da alarak ülkesine kattı.

M.Ö. 655 yılında II. Rusa ölünce yerine oğlu III. Rusa geçti. Bu dönemde Urartu devleti gittikçe zayıfladı. Kimmerlere ve Asurlara karşı yürütülen savaş, bu sonucu doğurdu. III. Rusa, Asurlara karşı Med kralı Diyas ile birleşmek zorunda kaldı.

M.Ö. 640 yılında III. Rusa ölünce yerine oğlu III. Sardur geçti. M.Ö. 620 yılında III. Sardur da ölünce yerine oğlu II. İşpur kral oldu.

M.Ö. 612 yılında Asur devletini yıkan Medler, güçlenerek M.Ö. 590 yılında Urartuların ve İskitlerin bölgelerini tamamen hakimiyetleri altına aldılar ve böylece Urartu devletinin tarihteki yaşamı sona ermiş oldu.

Urartuları bağlamadan önce bir noktayı da belirtmemiz gerekiyor. Bu da, Urartuların Ermenilerin ataları olduğu savıdır. Zınar Sılopi'ye göre, Ermenilerin Yunanistan'ın Tiselya bölgesinden göçedip Ağrı bölgesine geldikleri tarih, Milattan sonraki döneme rastlıyor. Adını andığımız yazarın bu tespiti doğru ise (bize göre de Sılopi görüşünde haklıdır); Ermenilerin ataları olarak ileri sürülen Urartular tezi gerçeklik kazanmıyor. Çünkü yukarıda gördüğümüz gibi Urartuların adı geçen bölgelerde yaşadıkları tarih, Milattan Öncelerine rastlıyor. Buna rağmen bu konu daha detaylı araştırılmadığıdır.(11)

URARTULARDA KÜLTÜR VE SANAT

Urartuların sanat ve kültür alanlarında bir hayli ilerlediklerini ve çok sayıda eser bıraktıklarını, onlara ait tespit edilen yazılı belgelerden öğreniyoruz. Aslında, Urartuların sa-

nat ve kültürü, Huri halkının sanat ve kültürünün aynı ve devamı niteliğindedir.

Daha önce belirttiğimiz devletin başkenti olan Taspa şehri surlarla çevrilmişti. Bu surların üstünde, gözetleme kuleleri yapılmış ve şehrin kapılarından bir tanesi liman kapısı olarak kullanılıyordu. Şehrin yanında yüz metre yükseklikte ve beşyüz metre uzunlukta olan kayalık üzerinde de kral I. Sardur bir kale yaptırdı. Kalenin yapıldığı taş blokların her bir tanesi 30 - 40 ton kadar ağırlıktadır. Kalenin bulunduğu kayanın güneyinde dört Urartu kralının mezarı yapılmıştır. Kalenin yazıtlarından birisinde, kral Menua'nın kızının üzüm yetiştirdiği anlatılıyor.

Urartu yapıları çok sağlam yapılmış olup, kuleler tipik mimari sanatla en yüksek tepe yada kayaların üstüne yerleştirilmiş. Bu kalelerin genişliği, bir tehlike karşısında şehir halkını barındırabilecek kadardı. Aynı zaman da gizli bir yolla kaleden şehrin alt tarafına çıkılabilecek bir yol da yapılmıştı. Varto yakınındaki Kayalıdere kalesi, bu tip yapılara örnek gösterilebilir. Ayrıca bu çeşit kaleler Malazgirt, Bulanık, Palu, Bostankaya, Uşnu, Çaldıran, Karaköse ve Patnos'ta da yapılmıştır. Diğer yapılar gibi kral sarayları da çok sağlam yapılmış olup genellikle savunmaya yönelikti.

Urartuların II.Sardur ve I. Argiştı dönemlerinde, hayvancılığı yayma ve tarımı geliştirmek amacıyla kanallar yapılmış araziye göre sular taksim edilmişti. Menua kanalı olarak anılan "Samirak su", doğudan batıya uzanır ve göle dökülürdü; içme suyu olarak kullanılan su da Van şehrine, 70 km uzaklıktan Hoşab vadisinden getirilmişti.

Urartulara ait M.Ö. 8.yüzyıla ait elde edilen kazılarda Urartuların bronzdan aslan heykelleri, kaseler, vazolar, savaş araçları vb. eşyaları yaptıkları ve bunları iyi bir metal iş-

leme tekniği ile işledikleri anlaşılmiştir. Bu metal çalışmalarının çokları dış devletlere satıldığından, bunlara ait birçok eser diğer devletlerden elde edilmiştir.

Birçok yerleşim merkezlerinde Urartular, çok katlı saraylar yapmışlardır. Katlar arasında merdiven yada merdiven yerine kullanılabilen rampalar vardı. Urartulara ait Arin Berd'teki sarayda 30 direkli bir giriş salonu vardır.

Urartuların resimlerine konu olan hayvanlar, av partileri ve avlanmalar tasvir edilmiştir.

Mimari alanda yapılan genel yapıların temellerinde, büyük taşlar kullanılmıştır. Taşlar veya kerpiçler, tahta kalaslarla birbirine bağlanmıştır. Duvarlara yerleştirilmiş taş veya kerpiçleri geri çekmek suretiyle dolaplar oluşturuluyordu. Bu dolaplar, aynı zamanda bölgede var olan depremlere karşı da bir güvence teşkil ediyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi Urartu devleti, konfederasyon özelliğini taşıyan bir yapıya sahipti. Konfederasyonun başında kral bulunur ve dışa karşı devleti temsil ederdi. İç yönetimde ise, her bölgenin ileri geleni, kralı ve aşiret reisleri gibileri tarafından toplum yönetiliyordu. Yönetim babadan oğula geçerdi.

O dönemlerin toplumlarında olduğu gibi Urartular'da da çok tanrılı din hakimdi. Bunların en büyük tanrılarının ismi Kaldi idi. Bu tanrı, devlet ve savaş tanrısıydı. Teiseba, Kaldi'nin yeğeni olup Huba ile evliydi. Siwini ise, güneş tanrısıydı. Siwini'nin karısı ise Tuspuea idi.

Urartulara ait belgelerin bir kısmı Türkiye müzelerinde, birçokları da Avrupa müzelerinde bulunuyor.

MEDLER VE KÖLECİ MED İMPARATORLUĞU

Kazvin denizinin (Bahtıryane bölgesi) doğusundan İran'ın kuzey batısına, oradan da kendileri için vatan yaptıkları Medya ülkesine inen Medler'in buraya göçettikleri tarih M.Ö.IX. ya da X.yüzyıla ya da ondan az sonraya rastlar. Medler, daha sonraları süreç içinde çevredeki kavimlerin ülkelerini işgal ediyorlar."**Zamanla Maniler, Sisler ve Kimriler, Medlerle karışıp aralarında eriyorlar.**" Asurlar'dan kalan eserler ve belgelerden anlaşıldığına göre Asurlar bunlara "**Amada-Mada**" adını vermekteydiler...(12)

Kölecî Med İmparatorluğunun tarihte yaşadığı süreye ilişkin değişik araştırma ve kaynaklarca, değişik tarihler verilmekteir. Arada görülen tarihi sürece ilişkin çelişkilerin iyice ortaya çıkması ve konuya açıklık getirilmesi açısından biz de değişik kaynakları birlikte kullanarak okuyuculara sunmayı yararlı görüyoruz."**Bu ilk kölecî devletler, M.Ö.4000 ve 2000 yıllarında, Mezopotamya'da (Sümer, Akad, Babil), Hindistan'da ve Çin'de kurulmuştur. Asur krallığı, M.Ö.2000 yıllarının ilk yarısında kuruldu. M.Ö.VI. ve VII. yüzyıllarda, Ortaasya'da Harzem devleti, daha sonra da Kuşanlar krallığı doğuyorlar. M.Ö. VIII. yüzyılda sıra İran'ın batı kesiminde Medi'ye geliyor ki bunun da yerini, M.Ö.VI. yüzyılda Pers İmparatorluğu alıyor.**"(13)

Yaptığımız bu alıntıya göre, Med İmparatorluğunun yaşamı, M.Ö.VIII.ve VI. yüzyıllar arasındadır ki bu da 200 yıllık bir süreyi kapsıyor. Çünkü bu araştırmalar, Med İmparatorluğunun kuruluş tarihi olan VI. yüzyıla dek devam etmiş olduğunu gösteriyor.Fakat, diğer araştırmacılar,Med İmparatorluğunun M.Ö. 601'de kurulup M.Ö. 550'de yıkıldığını yazıyorlar. Bunlara göre imparatorluk 50 yıl yaşamış oluyor. Kanımızca bu çelişki gibi görünen farklı görüşler, kimi tarihçilerin, Medlerin sadece imparatorluk olarak yaşadığı süreci ele alarak belirledikleri tarihtir. Diğer bazıları ise,Medlerin bağımsız devlet olarak yaşadığı dönemi de hesaba katarak imparatorluğun yaşam sürecini belirlemişlerdir.

Örneğin; değişik bilgilerden biri de Med kralları (padişahları) hakkında tarihçilerin verdiği bilgilerdir."Bir süre Hexanmenşid (Ahamenid)'lerden II. Erdeşir'in yanında tabib olarak bulunan Yunan Tarihçisi Kteziyas,Mad(Med) padişahlarının adlarını ve hükmettikleri süreyi şöyle vermiştir.Aryakis:saltanatı 28 yıl,Susarmemiş:saltanatı 30 yıl,Mandakis:50 yıl,Artiyas:50 yıl, Arbiyanes: 22 yıl, Arseyus: 40 yıl, Artenus:22 yıl, Artibarnas: 14 yıl, Astiberas: 40 yıl, Espendas: 35 yıl, Astiyakis: 35 yıl. Bunların hepsi toplam olarak 336 yıl hüküm sürmüşlerdir.

Fakat yine Yunan tarihçi Heredot'un yazdığına göre: "Med padişahlarının sayısı dört olup adları şöyledir. Diyo-kis: 50 yıl, Fera Urtis: 22 yıl, Seyakzar (Syakzar): 40 yıl, Astiyaz:23 yıl.Toplam 135 yıl""Padişahların sayısında Heredot ve Kteziyas arasındaki fark şundan dolayıdır:Kteziyas, bazı Med taifelerinin güçlü reislerinin adlarını ve Mannai ile Ararati padişahlarını da Medistan padişahı olarak anmış olabilir.Örneğin,II.Sargon'un vergi alıcılarının listesinde Aryak, Artik ve Mandak adları vardır. Bun-

lar ise, Aryakis, Artiyas ve Mandakis olabilir. Bu üçünden her biri aynı zamanda kendi bölgelerinde hükmediyorlardı."(14) "Son olarak Kaşan'daki Tepei Sialk, Nihavend yakınlarındaki Tepei Giyan, Hazar denizinin güneyindeki Tepei Hisar ve Turag Tepede yapılan kazılarda M.Ö. 2000 yıllarına ait Medlerin eserleri bulundu ki, bu halkın, bu dönemde, yerleşik olarak sözkonusu bölgelerde yaşadıklarını, açıklığa kavuşturmuştur. Medler bu bölgelerde Asurlarla karşılaşmalarına kadar bağımsız yarı göçebe aşiretler olarak yaşıyorlardı."(15)

Bu durumu belirttiikten sonra biz esas konumuza dönebiliriz.

M.Ö. 900 yıllarında Medlerin ülkesini işgal etmek gayesiyle Asurlar, buraya askeri sefer düzenlediler. Asurların bu ilk saldırılarında Medler 2-3 bin kadar asker çıkarabiliyorlardı. Asurların bu askeri seferleri karşısında Medler, bölgelerinde bulunan diğer komşu Kürt aşiretleriyle birleşerek bir konfederasyon oluşturdular. Bu süre içinde Medlerin başkent olarak kullandıkları şehir, sürekli olarak değişik bölgelerde bulunuyordu.

M.Ö. 823-810 yılları arasında yapılan savaşlarda, Medlerin Sagbuti şehri Asurların eline geçti. Bundan böyle Medlerle Asurlar arasındaki savaşlar uzun yıllar devam etti. M.Ö. 725 yıllarında, Urartu devletinin de yardımıyla Asurlar, Med topraklarının büyük bir kesimini yönetimi altına aldılar. Medler de Asurların baskı ve zulmünden kendilerini korumak için onlara çeşitli hediyeler veriyorlardı. M.Ö. 722-705 yıllarında Asur yönetimine karşı ayaklanan Medler, Asur kralı II. Sargon'un kanlı katliamıyla karşılaştılar ve yenildiler. Böylece Asurlar, Medlere yardım eden diğer Med aşiretlerini de kendi yönetimi altına almış oldu.

Med aşiretlerini birleştirmeye çalışan Diyas, M.Ö. 649'da Med kralı oldu. Diyas, Med aşiretleri arasında birliği sağladıktan sonra, Urartularla da birleşti. Diyas, M.Ö. 647'de Asurlara esir düştü ve Suriye'nin Hama şehrine sürgün edildi. Bunun yerine Diyas'ın oğlu Feraur Med kralı oldu.

Feraur, Urartu, Kaldahar ve Perslerin yardımını alarak, Asur ve İskitlere karşı savaştı; M.Ö. 625'te Asurlarla sürdürdüğü savaşta öldürüldü ve yerine oğlu Kiyah - Ser yeni Med kralı oldu.

Kiyah - Ser, önce İskitlerle savaştı ve onları yenerek haki-miyetini kabul ettirdi. Diğer Kürt aşiretleri olan Kasitler, Maniler, Sisliler ve diğerleriyle birleşmek için uğraştı. Ne var ki, o dönemde bölgede var olan genel çalkalamalar ve Asurların karşı faaliyetleri, bu birleşmeyi engelledi. Zaten Asurlar da medlere karşı İskitler ve Mısırlarla birlikte davranıyordu.

Med kralı Kiyah - Ser ile Babil Kaldahar kralı Nabopolas, Asurlara ve İskitlere karşı ortak savaş veriyorlardı. Bu savaş M.Ö. 623 yılından 614 yılına kadar Medlerin başarıları ile devam etti ve M.Ö. 612'de Asurların başşehri Ninova düştü. Böylece Kiyah - Ser ile Nabopolas Asur İmparatorluğuna son verip, ülkelerini yakıp yıktılar ve topraklarını aralarında paylaştılar. Bu paylaşımına göre; Ninova'nın kuzeyine düşen Yukarı Fırat ve Dicle bölgeleri Medler'e; Ninova'nın Güney kesimleri de Kaldaharlara kaldı.

Kiyah - Ser, Ekbatan şehrini Medlerin başkenti yaparak ve krallığının sınırlarını genişleterek M.Ö. 601'de İmparatorluk haline getirdi.

Kiyah - Ser, M.Ö. 590 yılında Urartuları ve İskitleri haki-miyeti altına aldı. Aynı yıl batıya doğru ilerliyerek Lidyalılar-

la savaşa başladı. Bu savaş beş yıl sürdü. Nihayet bir gün savaş esnasında güneş tutulması olayı vuku buldu ve her iki taraf da, tanrının bu savaşı istemediği ve kızdığı yorumunu yaparak savaşa son verdiler ve anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre Kızılırmak iki ülke arasında sınır olarak kabul edildi. Bu anlaşmanın pekişmesi için de Lidya kralının kızı Aryenez ile Med kralının oğlu Astyag evlendirildiler.

Med İmparatorluğunun sınırları Astyag döneminde doğuda Bahara, batıda Kızılırmak, güneyde İran denizi ve kuzeyde de Hazar denizinden Kafkaslara kadar uzanıyordu.

İmparator Astyag, Elamları Med İmparatorluğuna başlama görevini, subay olan damadı Kyros'a verdi. Kyros, emrindeki Med ordusuyla Elam'a saldırdı. Onları yenilgiye uğrattı ve M.Ö. 553 yılında Elam devletini Med İmparatorluğuna başlattı. Kyros, bu başarılarından ötürü İmparatorluk tahtına göz dikti ve Medlere karşı isyan etti. Kyros, şimdiki Horasan bölgelerinde bulunan bazı Med ordu kumandanlarıyla anlaştıktan sonra, Medlerin Pasarga'daki askeri garnizonuna saldırı düzenledi, onları yenip Pasarga şehrini yakıp yıktı. Bu sıralarda Med orduları dağınık durumdaydı. Bundan yararlanan Kyros belirli bir bölgeyi ele geçirmeyi başardı. Bunun üzerine Medlerle Persler arasında çok kanlı savaş başladı. Savaşın devam ettiği bir sırada, bir ara Pers orduları kaçmaya başladılar. Bunu gören Persli kadınlar, onların önüne geçip eteklerini kaldırarak "**doğduğunuz yere mi gireceksiniz**" demeleri karşısında utanan Pers askerleri, tekrar toplanıp savaşmaya başladılar; savaş sonucunda Medleri yendiler. Persli kadınlarının bu olayı üzerine, Pers kralının her Perse uğradığında kadınlara birer altın hediye ettiği söyleniyor.

Kyros, Medlere karşı isyan ettiği sıralarda, Babil Kalda-

harları da Medlerle savaş halindeydi. Bu durumdan yararlanan Kyros, Kaldaharlarla birleşti. Kyrosla Medler arasındaki savaş iki yıl sürdü ve M.Ö.550 yılında Kyros'un kuvvetleri, Medlerin başkenti Ekbatan'a girdi, her tarafı yakıp yıktı ve böylece Med İmparatorluğunu yıkıp yerine Pers Akamenid devletini kurdu.

Bazı iddialara göre Kyros'un Med asıllı olduğu söylenir. Fakat yapılan araştırmalar ve elde edilen belgelere göre Kyros'un Fars olduğu daha gerçeklik kazanıyor. Kyros'un dedesi Akamenid, Medlere bağlı bir pers kabile reisi idi ve Medlerin yanında M.Ö. 614 yılında Asurlara karşı savaşmıştı. Kyros'un yönetimi döneminde Farslarla Medlere eşit davranıldığı da yine bazı belgelerden anlaşılmıştır. Onun yönetimi zamanında Medler M.Ö. 539-522 yıllarında iki kez ayaklanıp bağımsızlık girişiminde bulundular. Ancak bu iki ayaklanma da kanlı bir şekilde bastırıldı. Kyros, M.Ö. 521 yılında öldü. Onun yerine Babil yöneticisi olan Med asıllı I. Daris devlet yöneticiliğine getirildi. Medlerin bağımsızlık girişimleri, herşeye rağmen Makedonya'lı Büyük İskender'in İran'ı işgal edip Akamenid devletini ortadan kaldırmasına kadar devam etti. Böylece Kürtlerin ülkesi bu kez de Büyük İskender'in yönetimine girmiş oldu.

MEDLERDE KÜLTÜR VE SANAT

Tarihte ilk kez at ve diğer hayvan hastalıklarını bulup tedavi yöntemlerini geliştirenler Med Kürtleridir. Med'ler, böylece veterinerlik ilminin Pirlük onuruna sahip oldular. Veterinerlik ilmi sayesinde Zerdüşt Peygamber kendi dinini ya-

yabilmiştir. Zerdüş'tün bu konudaki yaşam öyküsü hayli ilginçtir.

Zerdüş't Peygamber Med Kürtlerindedir. Zerdüş't, dini ni yaymak için yıllarca uğraşır, çeşitli zorluklarla karşılaşır; fakat yeğeni Metyomah dışında pek taraftar bulamaz. Bir ara Zerdüş't, Med krallarından Vistaspa'nın hüküm sürdüğü bölgeye gider. Fakat burada büyü yaptığı gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmak üzere zindana atılır. Bu sırada kralın çok sevdiği siyah atı hastalanmıştır. Her taraftan hekimler getirilir ama bir türlü atı iyileştiremezler. Bunu duyan Zerdüş't haber yollayarak atı iyileştirebileceğini söyler. Kral, Zerdüş'tün bu teklifini kabul eder. Bunun üzerine zindandan çıkan Zerdüş't, atı tedaviye başlar ve kısa sürede iyileştirir. Zerdüş'tün bu başarısını gören kral, O'nu affettiği gibi, dinini de kabul eder ve böylece Zerdüş't Dini yaygınlaşarak tüm ülkeye hakim olur.

Medlere ait birçok tarihi eser, Kyros tarafından başkent Ekbatan'dan başka yerlere götürülmüştür. Ancak bu duruma rağmen hala Ekbatan'da bulunan altın ve gümüşten yapılmış süs eşyaları, son derece güzel işlenmiş olup, Medlerin sanat ve kültür alanlarında ne kadar ilerlediklerini göstermektedir. Ekbatanda Medlere ait birçok eser de yer altında bulunuyor. Eğer gerekli kazılar yapılırsa, bunlar da elde edilecektir.

Medlerin yapmış oldukları kaya rölyefleri oldukça önemli eserlerdir. Yapılan kazı ve araştırmalar, Medlerle Perslerin sanat ve kültür eserlerinin birbirinden ayrı oldukları görülmüştür.

Mimari alanda da Medler birçok kale, tapınak, ve saraylar yapmışlar. İmparatorluğun önemli ticaret merkezlerinde pazar alanları da inşa etmişler. Tarım alanında da çeşitli ge-

lişmeleri sağlamak için su bendleri, kanallar ve su kemerleri yapmışlardır. Medler, çevre devletleriyle iyi ticaret ilişkileri geliştirmişlerdir.

Yapılan bazı kazılarda Medlerin adı geçen bölgelerde M.Ö. 2000 yıllarında yaşadıklarını göstermektedir. Medlerde küçük el sanatları da gelişmiştir. Seramik, fayans, madenden yapılmış ev aletleri ile tarım araçlarını kullanmışlardır. Altın ve gümüşten yapılmış göğüs kemeri, kılıç, gerdanlık, yüzük, bilezik ve küpe gibi kadın süs eşyalarını da yapmışlardır.

Medlerde devlet yönetimi, savaşçı krallardaydı. Askeri alanlarda da Medler, bir çok yenilik yapmışlar. Düzenli askeri ordular kurmuşlar, kışlalar yapmışlardı. Askerler, çalışmazlar ve sürekli kışlalarda eğitim yaparlardı.

Medlerde de, halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Çalışan herkes devlete belirli bir miktar vergi vermek zorundaydı.

Medlerde de o dönemin çoğu toplumlarında olduğu gibi çoktanrılı din hakimdi. Değişik tanrılar için çeşitli tapınaklar yapılmıştı ve bu tapınaklar kutsal kabul edilirdi. Kral ailesinden sonra toplumun politik olarak en güçlü kesimi din adamlarıydı.

SUBARİLER - NAYRİLER (NEHRİLER)

"Logal-Ani-Mondu"devleti zamanına ait elde edilen belgelerden Subariler hakkında bilgiler bulunuyor.Bu belgelerin tarihi,M.Ö.XXX.yüzyıla dayanıyor.Subarilerin hakim oldukları bölgenin sınırları;Kuzeyde Aylamiler ve Amanos dağları, Güneyde ise Suriye'yi içine alıyor.

Asur belgelerinde bunlara Subaro adı veriliyor. Subariler, Asurlarla uzun yıllar savaşmışlar ve onlara büyük kayıplar verdirmişler. Asurların son dönemlerinde Subari devletinin kaybolduğu ve bunun yerine de "Nayri"diye bir kavmin adı ortaya çıkıyor. Nayrilerin,Subarilerin bir aşireti ya da kolu olması ihtimali var.Nayrilerle ilgili eserler, Hakkari ve Şemdinan bölgesinde bulunmuştur. Nayriler (Nehriler),cesur ve savaşçı bir halk olup Asurlarla birçok kez savaşmışlar.

Kürt tarihi üzerine araştırmalar yapan Minorski ve Thareu- Dangin'e göre Nayriler Botan bölgesinde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bazı doğu bilimci ve tarihçiler de, Medlerin devlet kurmalarından itibaren Nayrilerin bunlarla birleşip kaynaştıklarını belirtiyorlar.

KARDULAR (KARDUHİLER)

Bu topluluk hakkında iki görüş vardır. Bu görüşlerden birisine göre Kardular, daha önce bahsettiğimiz ve Ksenefon'un

M.Ö. 401-400 yıllarında rasladığı kavimdir. Bunlar, Medlerin ve Perslerin göç edip yerleştikleri alanlara geldiklerinden önce ya da sonraları Ksenefon'un karşılaştığı bu günkü Güney Kürdistan'a gelip yerleşmişler. Daha sonraları, çevreden gelen diğer komşu aşiretlerle karışıp kaynaşmışlardır. Süreç içinde bunların bir bölümünde İran'a gidip yerleşmişlerdir. Diğer görüşe göre ise Kardular, eski Gotilerdir ve bu isim, Goti'nin sonradan değişerek bu ismi aldığı görüştür.

Yukarıda Kürt halkının kökeni olarak kabul edilen kavimleri ve bunların kurmuş oldukları devletleri kısaca inceledik. Kürtlerin ataları olarak ele aldığımız bu topluluklar, sadece bir veya birkaç tarihçi ve bilim adamının yaptığı incelemeler değil; birçok uzman Doğu bilimcinin geniş incelemeleri sonucu elde edilmiştir.

Kürt ulusunun kökeni hakkında yapılan değişik araştırmalar; elde edilen kazılar sonucu, Kürtlere değişik uluslarca değişik isimler verilmiştir. Bu değişik adlandırmalar; eski eserlerden ve belgelerden elde edilen adların okunuşundaki değişikliklere uğradığını ve çeşitli uluslarca değişik olarak okunduğunu görüyoruz. Şüphesiz ki bu, sorunun özüne etki etmez. Örneğin; Kürtler için Araplar: Kürtlere Kârdoyi, Eâkarda, K rtaviye, Curdi, Cudi ve çoğul olarak da Ekrad sözcüklerini kullanıyorlar. Romalılar ve Yunanlılar ise Kürtlere: Kârdohuy, Kârdak, Kârdüki, Kârdokây sözcüğünü kullanmışlar. Sümerler de Kürtlere: Goti, Cudi, Cuti adını vermişlerdi. Asuriler ve Aramiler de Kürtleri: Goti, Kutu, Garti, Kârdo, Kârdaka, Kârdan, Kârdak, sözcükleriyle adlandırıyorlardı. Bu değişik adlandırmalar, dünyadaki hemen hemen tüm halklar için değişik uluslarca değişik şekillerde kullanılıyor. Örneğin; Türkler için Çinliler Tukiyu, Koreliler Toygi ve Japonlar da Torkocin sözcükleriyle adlandırıyorlar.

İKİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ YÖNDEN KÜRDİSTAN'IN ANLAMI

Kürt halkının yüzyıllardan beri üzerinde yaşadığı ve yaşamakta olduğu ülkesine Kürdistan denildiği bilinmektedir. Ancak Kürdistan'ın tarihi anlamı, coğrafi olarak taşıdığı önem, tarihi süreç içinde ülkelerce ve bir çok tarihçi ve araştırmacı tarafından değişik şekillerde kullanılmıştır. Kürdistan sözcüğünün kullanılması, şüphesiz ki Kürt halkı ve Kürt kelimesinin kullanıldığı dönemle yakından ilişkilidir. Kürt halkına değişik halklarca çeşitli şekillerde hitap edildiği daha önce örnekler vererek belirtmiştik. Kürdistan'ın coğrafi açıdan değişik şekillerde kullanılması konusunda da birkaç örnek vererek, bu konuyu açıklamakta yarar vardır.

Kürdistan sözcüğü hakkında İslam Ansiklopedisi şöyle diyor: "**Kürdistan kelimesi, Kürtlerin eskiden beri yaşadığı ve yaşamakta olduğu vatana verilen isimdir.**" Bu tanımı yapan İslam Ansiklopedisi, Kürdistan'ın sınırlarını da şöyle çiziyor: "**Kürdistan arazisi dikdörtgen şeklinde olup, güneydoğusu Loristan'dan Malatya'ya kadar uzanır. Kuzey sınırı 600 mildir. Eni ise 150 mil kadardır.**"(16)

Görüldüğü gibi İslam Ansiklopedisi Kürdistan sınırlarını oldukça dar göstermektedir.

Bitlis Emiri Şerefhan'ın yazdığı "**Şerefname**"(Tarihi) kitabına göre Kürdistan sınırları, Dersim ve yöresini kapsar. Şerefhan, kitabında defalarca Kürdistan sözcüğünü kullanmıştır. Şerefhan, Şerefname'yi tamamladığı 1597 tarihi gözönünde bulundurulursa, Kürdistan sözcüğünün kullanıldığı tarih, çok eskilere dayanmaktadır.(17)

"**Heşt Bihışt**" adlı kitabında İdris-i Bitlisi de Kürdistan coğrafyası hakkında şöyle diyor: "**Tebriz'in fethinden dönüşümüzde Yavuz Sultan Selim bana, Kürdistan'ın çeşitli yerlerindeki Kürt beyleri ve emirleri ile görüşmemi ve onların hepsine, Osmanlı bayrağı altında, Osmanlı hükümetine boyun eğmelerini söylememi emretti. Bu sıralarda Kürdistan; Tebriz yakınlarından Malatya'ya kadar yayılıyordu. Ancak bu yoldaki çalışmalarımız istenilen sonuca ulaşamadı.**"

"**Halifeliğin Doğu Ülkeleri**" adlı kitabın yazarı tarihçi Lesti Rangen de Kürdistan hakkında şunları söylüyor: "**Hicri VI.Yüzyılın ortalarına doğru Selçuk Sultanlarından Sancar, Cibal bölgesinin güneyine düşen bölgeye geldi. Burası o zaman kirmanşah eyaletine bağlıydı.Burasını bağımsız bir bölge yaparak Kürdistan adını verdi. Sonra kardeşinin oğlu Süleyman Şahı buraya eyalet valisi olarak atadı. Süleyman Şah buradaki Bahar kalesini kendine merkez yaptı. Bu sıralarda Kürdistan'ın ekonomik durumu çok iyiydi.**"**"Keşf-üz Zunun"**kitabının yazarı Hacı Halife ise Cihannamesinde Kürdistan sınırlarını belirtirken, Loristan'ı sınıra dahil etmemekte, fakat Erzurum ve Eleşgirt'i Kuzey sınırları içinde göstermektedir.

"**Kürtler Arasında İlkel Yaşam**" adlı kitabın yazarı Frederik Millingen, Kürdistan'ın sınırları için şu belirlemeleri yapıyor: "**Kürdistan, Hakkari ve onun geniş yörelerinde es-**

ki devirlerden beri yaşayan Kardohilerin vatanına verilmiş addır. Ancak bunun sınırının kuzeyde Van'a kadar uzandığını, Van'ın da Ermenistan sınırı içerisinde bulunduğunu görüyoruz. Orta ve Güney Kürdistan ise Asuriye denilen bölgeyi kapsamaktadır. Cezire'nin bir bölümü ile Mezopotamya'nın bir bölümü de bu sınır içerisinde. Gerek Ermenilerin ve gerek Kürtlerin zaman zaman birbirlerinin arazilerini işgal etmeleri, gerekse diğer devletlerin buraları işgal ederek kendilerine göre birtakım yönetim bölgelerine ayırmaları, Kürdistan'ın sağlam olarak sınırını çizmeyi güçleştirmektedir. Ermenistan içinde de aynı güçlükler söz konusudur. Nitekim Ermenistan'ın eski sınırının, kuzeyde Lazistan dağları, güneyde buna karşılık Toros dağları, doğuda Medya, batıda Kapadokya (Sivas, Amasya, Kayseri ve Nevşehir'i içine alan bölge) olduğunu görüyoruz. Şimdiki şartlar altında ve halihazır durumda bu eski Ermenistan'a da Kürdistan demek ve böyle kabul etmek zorundayız."(18)

Osmanlı gezginlerinden Evliya Çelebi de Kürdistan hakkında Seyahatnamesinde şöyle diyor: "Kürdistan'ın Erzurum'dan başlayan sınırından başlayarak ta Basra'ya kadar uzanan ülkesini gezdim. Ve bu arada Van, Hakkari, Cezir, İmadiye, Derteng şehirlerini gördüm."(19)

"Avukatsız Halk, Kürtler" adlı kitabın yazarı Heinz Gstrein de Kürdistan'ın yüzölçümünü 500.000 kilometrekare-den fazla göstermektedir.(20)

Osmanlı İmparatorluğunun kendi yönetimlerine aldıkları Kürdistan parçasının sınırlarını şöyle saptamışlardı: Kuzeyde Ararat dağları ve Gürcistan, güneyde Bağdat sınırı, doğuda İran sınırı, batıda Lazistan sınırından İskenderun'un güneyine inen çizgiye kadar olan yerler.

Yukarıdaki örneklerden de gördüğümüz gibi Kürdistan'ın

sınırlarını kendilerine göre belirleyen tarihçi ve araştırmacıların çoğunluğunun yaptıkları bu tespitler, gerçeğe uymamaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Ortadoğu'da Kürdistan'ın stratejik ve jeopolitik bir öneme sahip olması, komşu halkların birbirleriyle ve bizzat Kürtlerle yaptıkları savaşlar sonucu Kürdistan'ın bazı bölgelerini zaman zaman işgal etmeleri, kendilerine göre çeşitli yönetimler atamaları ve hükmettikleri nüfus alanlarına göre birtakım sınırlar çizmeleri; bu sınır tespitini yapmada güçlükler ortaya çıkarmış ve bu karışıklıklara neden olmuştur. Bu duruma, daha ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi Kürdistan'ın önce ikiye bölünmesi (1639 Kasr-ı Şirin antlaşması) ve daha sonraları dörde bölünmesi (I.Dünya Savaşından sonra) ve dört devlet arasında sömürgeleştirildiği tarihi süreci de eklemek gerekiyor. Örneğin;1914'te başlayan Birinci Dünya Savaşından önce Kürtlerin bir kısmı Rusya yönetimindeki Kafkasya'da yaşıyordu. Fakat 21 Mart 1921'de yapılan Türk-Rus anlaşmasından sonra Kafkasya'daki Kürtlerin çoğunluğu Kafkasya'dan göçetti ve Osmanlı yönetimindeki Kürdistan parçasına yerleşti. Yine 1920'ler sonrası dönemde Irak'la Türkiye arasında tartışma konusu olan Musul-Kerkük sorununu da hesaba katmak gerekir. Kısaca belirtmek gerekirse, Kürdistan'ın coğrafi konumunu belirtirken, bu sorunu, Kürdistan'ın sömürgeleştirme sürecinden ayrı ele almamak gerekir.

Bir noktayı daha belittikten sonra, Kürdistan sınırlarını objektif olarak belirlemek daha gerçekçi olur. Daha önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, tarihin eski çağlarında Kürtlerin birçok devletler kurduklarını, zaman zaman komşu halkların topraklarını işgal ettikleri bir gerçektir. Kürt halkının o dönemlerde işgal ettikleri toprakları da Kürdistan sınırlarına katmamak gerekir. Çünkü Kürt halkının başkalarının

toprağında gözü yoktur ve başka halkları egemenliği altına alma diye bir sorunu da yoktur.Sonuç olarak, Kürt halkının yüzyıllardır üzerinde yaşadığı ve hiçbir zaman terketmek istemediği kendi ülkesi olan Kürdistan'ın coğrafi sınırlarını şöyle yapabiliriz: Kuzey'de Erzurum ve Kars'tan Urmiye Gölüne, Doğuda Urmiye Gölünden Zağros dağlarına paralel olarak İran denizine; Güneyde İran denizinden Zağros dağlarının batısında, Zağros dağlarına paralel olarak eski Babil şehirlerine, Bağdat'a, oradan Dicle Nehrinin doğusundan batısına geçerek, Süleymaniye, Musul, Kerkük'ü sınırları içine alarak batıya çizilen bir çizgi ile Suriye'nin Kuzeydoğusu Halep'ten İskenderun'a, Batıda İskenderun'dan Maraş, Malatya, Sivas, Erzincan ve Dersim'den Erzurum'a dayanan sınırlar, Kürdistan'ın gerçek sınırlarıdır. Yüzölçümü ise 500.000 kilometrekareden biraz fazladır.

KÜRTLERİN NÜFUSU

Günümüzde Kürt ulusunun nüfusunu istatistiki verilere dayanarak kesin rakamlarla belirlemek, ne var ki mümkün değildir. Bunun başlıca ve belirleyici nedeni, Kürdistan'ın içinde bulunduğu siyasi yapısıdır. Çünkü Kürdistan, dört sömürgeci devlet tarafından ve uluslararası kapitalist emperyalizmin çıkarları ve onayı doğrultusunda parçalanıp sömürgeleştirilmiştir. Kürdistan'ı bir bütün olarak bir tarafa bırakırsak dahi, Kürt halkı henüz hiç bir parçada kölelik zincirini parçalayıp özgürlüğüne kavuşamamıştır. Bu yüzden özgür şartlarda ve Kürt halkının iradesine dayalı yapılacak bir nüfus sayımı, ancak halkımızın gerçek nüfusunu ortaya çıkarabilecektir. Bu da günümüz şartlarında ve halihazırda mümkün değildir.

Ülkemizi aralarında bölüşüp sömürgeleştiren devletler halkımızı eritmek, ortadan kaldırmak için yıllar boyu acımasız bir politika yürüttüler. Kürt halkının gerçek nüfusunu hem kendi halklarından, hem de dünya kamuoyundan gizleyebilmek için akla gelebilecek binbir türlü yöntemlere başvurdular. Hatta bununla da yetinmeyip uzun yıllar halkımızın varlığını dahi inkar etmeye çalıştılar. Bu inkar politikaları da iflas edince, halkımızın nüfusunu en az bir sayıyla göstermeye çalıştılar.

Halkımızı dört parçaya bölen sömürgeci devletlerden İran ve Irak devletleri resmi olarak Kürtlerin varlığını ve Kürdistan bölgelerini tanımaktadırlar. Ancak bu ülkeler, Kürtlerin nüfusunu ve Kürdistan sınırlarlarını az göstermeye ve daraltmaya çaba gösteriyorlar. Bu Devletlerden Suriye de resmi olarak Kürtlerin varlığını kabul etmektedir. Tür-

kiye'ye gelince; Kürdistan'ın en büyük parçasını boyunduruğu altında tutan Türkiye, halen devekuşu politikası sürmeye devam ediyor. Türk resmi makamları, Kürtlerin varlığını bir halk olarak, bir ulus olarak resmen kabul etmemekte diretiliyorlar. Kürt halkının yıllardır yürüttüğü mücadele; ülkemiz, Türkiye ve Dünya kamuoyu karşısında sıkışık ve gülünç durumda kalan Türk yöneticileri istemiyerek te olsa artık halkımızın varlığını kabul etmek zorunda kalıyorlar. Türk yöneticileri, Kürdistan sözcüğünü dillerine almamaya özellikle itina gösteriyorlar. Hatta Kürdistan sözcüğünün kullanıldığı veya gündeme geldiği yerlerde, tahammülsüzlüklerini gösterek küplere biniyorlar.

Sömürgeci devletlerin Kürdistan'ı sömürgeleştirdikleri sürecin başlangıcından günümüze kadar uyguladıkları sürgün, Türkleştirme, Araplaştırma ve Farslaştırma politikalarının Kürt nüfusunun dağılımı üzerinde oynadığı rolü de gözden uzak tutmamak gerekiyor. Çünkü uygulanan baskı, sindirme, yoketme ve eritme politikaları sonucu toplumumuzda korkunç tahribatlar yarılmıştır. Bu tahribatlar sonucu toplumumuzda hiç de küçümsenmeyecek bir oranda kişiliksiz insan tipi ortaya çıkmıştır. Örneğin; kendi evinde anadilini konuşan fakat Türkçe'yi de çatpat biraz bilen; ama kendi kimliğini gizlemeye çalışan veya söylemekten korkan birine; "- Kürt müsün?" sorusunu yönelttiğimizde aldığımız yanıt "**Ben-men Tırkım, Kurd degilem**" (Ben Türk'üm, Kürt değilim) olacaktır. Verdiğimiz bu örnek, kendini Arap veya Fars gösteren tipler için de geçerlidir. Herşeyden önce bu insan tiplerinin oluşturulmasında rol oynayan siyasal, kültürel ve yaşam koşullarını sergilemek ve gözönünde bulundurmamak gerekiyor. Bu insanları Türk, Arap veya Fars olmaya zorlayan temel faktör, sömürgeciliğin yarattığı tahribattır; bu yolda

sömürgeciliğin aldığı mesafedir. Çünkü bir insan durup dururken kendi benliğini inkar etmez; kişiliğini, kimliğini gizlemeye çalışmaz. Biz burada kişilik olayını ve sömürgeciliğin yarattığı tahribatları ele almayıcağız. Kürdistan'da kişilik olayı başka bir değerlendirmenin konusudur. Burada Kürt nüfusuna ilişkin sadece bir örnek vermekle yetindik. Verdiğimiz bu örnek bile adil ve demokratik bir yönetim olmadan; halkların gerçek özgürlük ve kardeşlik şartları oluşturulmadan yapılacak nüfus sayımlarında Kürt halkının gerçek nüfusu günışığına çıkarılamaz. Herşeyden önce yukarıda da vurguladığımız gibi Kürtlerin istatistiki verilerle nüfusunun saptanması; Kürt halkının özgürce, diğer komşu halklarla kardeşçe yaşayabileceği şartlarda mümkündür. Çünkü bu şartlar oluşturulduğunda kişiliğini yitirmiş ya da kimliğini gizleyen ve kendisini Türk, Arap ve Fars sayan insanlar da gerçek kimliklerini açıklayacaklar. Bu da şu veya bu halkın nüfus sayımını etkileyecektir.

Sovyetler Birliğinde yaşayan Kürtlerin sayısı konusunda vereceğimiz örnek dahil tek başına bu sorunun ne kadar önemli ve ilginç olduğunu bizlere açıkça göstermektedir. Sovyetler Birliğinde 1989 yılında yapılan nüfus sayımı ile ilgili Kürtlerin nüfusu hakkında Harvy Morison, Prof. Nadirov'dan aktarma yaparak açıklıyor. Harvy Morison ;"**Prof. Nadirov'un Sovyetler Birliğinin dokuz Cumhuriyetinde 1989 yılında yapılan nüfus sayımında 1,5 milyon kişinin kendini Kürt yazdığını söylediğini**" belirtiyor.(21)

Halbuki daha yakın geçmişe kadar çokları, Sovyetler Birliğinde yaşayan Kürtlerin 200-300 bin arasında olduğunu söylüyordu. Hatta Kürtlerin 9 Cumhuriyette yaşadığını da pek kimse bilmiyordu. Bu gerçeklik, Perestroika Politikasından sonra ancak şimdi ortaya çıkabiliyor. Türkiye, İran, Irak ve

Suriye'nin boyunduruğu altında bulundurdıkları Kürdistan parçalarında yaşayan Kürt ve diğer azınlıkların nüfuslarının başına gelenleri, okuyucunun takdirine bırakıyoruz.

Şunu da belirtmek gerekir ki bugünkü Kürtlerin nüfusunu Kürdistan sınırları içinde ele alamayız. Örneğin; Ankara, Tahran, Bağdat ve Şam gibi sömürgeci başkentlerde bile küçümsenmeyecek bir sayıda Kürt nüfusu vardır. Buna benzer örnekleri sömürgeci metropollerde yaşayan veya yaşamak zorunda bırakılan Kürt nüfusu da hayli fazladır. Bunun da esas nedeni; Kürt toplumunun henüz kölelik zinciri altında yaşamak zorunda bırakılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan mecburi iskan, işsizlik ve baskılar sonucu metropollerde yaşama imkanının biraz daha güvencede olmasıdır.

Kürdistan ve sömürgeci metropollerin dışında kalan, örneğin; Lübnan, Ürdün, İsrail gibi yerlerde de belirli bir Kürt kitlesi mevcuttur. Ürdün'de yaklaşık 30-40 bin civarında Kürt yaşıyor. Lübnan'daki Kürtlerin sayısı ise 400-500 bin arasında tahmin ediliyor. İsrail'de de 200 bin Kürt'ün yaşadığı biliniyor.(22)

Kürdistan'ın Suriye parçasında yaşayan Kürtlerin sayısı 1,5 ile 2 milyon arasında değişiyor. Suriye makamlarının resmi açıklamalarına göre Kürtler, toplam nüfusun % 11'ini oluşturuyor.Suriye'nin toplam nüfusu 13 milyondur. Buna göre resmi veriler esas alınsa bile Kürtlerin nüfusu 1 milyon 430 bindir. Güney (Irak) Kürdistan'daki Kürt nüfus sayısına gelince; Irak Kürt liderlerine göre 3,5 ile 4,5 milyon arasındadır. "**Komara Demokratik a Kurd-Mahabad 1946**" (Demokratik Kürt Cumhuriyeti-Mahabad 1946) kitabının yazarı Kerim Hüsami'ye göre Doğu (İran) Kürdistan'ın nüfusu 6,5 milyondur. Kimileri bu sayının 7-8 milyon arasında değişebileceğini ileri sürmektedirler.(23) Kürdistan'ın en büyük

parçası olan Kuzey(Türkiye)'e gelince; bize göre bu parçada yaşayan Kürtlerin nüfusu en az 18-20 milyon arasındadır. Son dönemlerde T.C.'nin başı Turgut Özal bile bu sayıyı 12 milyon olarak belirtti.

Ayrıca Amerika, Avustralya, Avrupa ve İskandinavya ülkelerinde de ekonomik veya politik nedenlerden ötürü yaşamak zorunda olan Kürtlerin sayısı 700 bin ile 1 milyon arasında değişmektedir. Sadece Almanya'da yarım milyon Kürd'ün yaşadığı biliniyor.

Yukarıda kısaca dile getirmeye çalıştığımız Kürt nüfusunu toparlarsak şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Kürtlerin nüfus dağılımı

Ürdün	0,30 bin	0,40 bin
İsrail	0,200 bin	0,200 bin
Lübnan	0,400 bin	0,500 bin
Diğer ülkeler	0,700 bin	1,0 milyon
S.Birliği	1,5 milyon	1,5 milyon
Suriye	1,5 milyon	2,0 milyon
Irak	3,5 milyon	4,5 milyon
İran	6,5 milyon	7,0 milyon
Türkiye	18,0 milyon	20,0 milyon
<hr/> Toplam	32,330 milyon	36,740 milyon

Dikkat edilirse Kürtlerin nüfusunu ele aldığımızda "**Kürdistan'ın nüfusu**" başlığını kullanmadık. Bunun nedeni ise; Kürdistan ülkesi olarak adlandırılan topraklarda yaşayan diğer azınlık halkların nüfusunu kesin olarak veya yaklaşık bir sayıyla belirleyebilme imkanımızın olmayışı. Kürdistan'ı sö-

mürgeleştiren merkezi yönetimlerin uyguladıkları mecburi iskan sonucu Kürdistan'dan göç ettirilen Kürt kitlesinin yerine kendi halklarından (Türk, Arap gibi) kitleyi Kürdistan'a götürüp yerleştirmişler. Böylece Kürdistan'da sömürge ülkelerin halklarından oluşan bir nüfus meydana gelmiştir. Buna, Kürdistan'da görevli çalışan yönetici ve memurları da eklemek gerekiyor. Bunun dışında Kürdistan'da uzun yıllardan beri yerleşik olarak yaşayan Ermeni, Arap ve Süryani gibi azınlıklarda yaşamaktadır. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde Kürdistan'da Kürt halkının istemi dışında belirli azınlıklar oluşmuştur. Ancak bu azınlıkları kesin bir sayıyla belirtebilmek günümüzde mümkün değildir. Okuyucu bu durumu gözönünde bulundurmalıdır.

KÜRDİSTAN, BÜYÜK İSKENDER VE ROMALILARIN İŞGALİNE GİRİYOR

Medler döneminde Büyük İskender (Alexander-Makedonyalı) 40 günde Zağros dağlarını güçlkle geçebilmişti. Büyük İskender'in İran'ı işgal edip, Ahiminiler devletini ortadan kaldırdığı döneme kadar Kürtlerin bağımsızlık hareketleri yenilgiye uğradığından, Kürdistan'ın bir kesimi bu kez Büyük İskender'in işgaline girmiş oldu. Büyük İskender, M.Ö.323 yılında Babil'de ölünce, yerine kumandanlarından Selfekus (Seleucus-Selefkus) geçti.

Makedonyalılarla Rum Selçukları arasında M.Ö. 305 yılında meydana gelen savaşta Kuzey Kürdistan Rum Selçuklarının yönetimi altına girdi.

Kürdistan'da (Medistan'da) M.Ö. 225 yılında bir çok bağımsız prenslikler kuruldu. Bu prensliklerden bazıları kendi aralarında birleşip, önderleri, Melon'un yönetiminde Rum Selçuklarına karşı savaştılar. Melon'un kuvvetleri galip gelecek Babil'e kadar ilerlediler; Dicle nehrinin doğusunu tamamen yönetimleri altına aldılar. Ancak M.Ö. 220 yılında yeniden savaşa tutuştular, Kürtlerin lideri Melon öldürüldü ve Medler yeniden Rum Selçuklarının yönetimine girdiler. Fakat M.Ö. 221 yılında, İran'da uzun yıllar yönetimi elinde bulunduran Partlarla Rum Selçukları arasında yapılan savaşta Partlar kazanınca bu kez Elam hariç bütün Doğu Kürdistan Partların egemenliğine girdi. Partlar, işgal ettikleri Kürdis-

tan bölgesinin tümünü yakıp yıktılar ve harebeye çevirdiler.

M.Ö. 115 yılında Romalılar Diyarbekir bölgesini ele geçirdiler. Fakat kısa süre sonra Partlar burayı tekrar geri aldılar. Kürt aşiretleri, Argu adında bir Kürt liderin başkanlığında birleşerek M.Ö. 145-129 yıllarında Partlara, Ermenilere ve Romalılara karşı koyarak bağımsızlıklarını korudular. Kürtlerin bu bağımsız devleti 400 yıl kadar yaşadı. Bunların yöneticilerinin adları Abgar'dı. M.S. 179-212 yıllarında Kürt kralı IX. Abgar, Hıristiyanlığı kabul edince, yönetimindeki bölge M.S. 244 yılında Roma'ya bağlandı.

Bir Part Kabilesi olan Eşkaniler kralı Mühürdad'ın yardımıyla Ermeniler de Kuzey Kürdistan'ı işgal ettiler. O dönemde bu kesimin başkenti Amed (Diyarbekir) idi. O dönemlere ilişkin Coğrafyacı Strobo, Kürtler hakkında şöyle diyor; **"Ermenilerin yönetiminde yaşayan Kürtler, sanat, mimarlık ve fen dalında çok ünlüydüler. Ermeni kralı Dikran, Kürt sanatkarlarına çok değer verirdi."**(24)

Romalılar, M.Ö. 95 yılında Sivas bölgesini aldılar ve bu bölgeye Sabeste adını verdiler. Şehir surları bir süre sonra yaptırıldı. Bu dönemlerde Maraş Şehri de Romalıların yönetimi altına girdi ve güçlü bir sınır şehri haline getirildi.

M.Ö. 60-69 yıllarında Romalı kumandan Lukullus (Lucius-Lucullus) Ermenilere saldırarak, Ermeni kralı Dikran'ı yenilgiye uğrattı ve böylece Ermeni devleti Romalıların yönetimine girdi. Bu dönemlerde, Perslerin yönetimini uzun süre elinde bulunduran Partların sülalesi Eşkaniler ile Romalılar arasında M.Ö. 53 yılında Harran ovasına yakın yerde bir savaş oldu ve savaşta Romalılar yenildiler.

M.Ö.36 yılında Kürdistan, Romalıların yönetimine girdi. Bu dönemlerde Eşkanilerle Romalılar savaş halindeydi ve Azarbaycan'da küçük bir devlet kuran Medler de Eşkanile-

re yardım ettiler. Bu savaşlarda Romalılar yenildi ve çok miktarda ganimet elde edildi. Bu ganimetin paylaşımında Kürtlerle Eşkaniler arasında anlaşmazlık çıkınca, Medler Romalı komutan Març Antonyus'a gizlice haber vererek, onları yeniden savaşıma zorladı. Yeniden çıkan savaşta Eşkaniler yönetiminde bulunan Ermenistan Romalılar tarafından işgal edildi. Daha sonra Part kralı IV. Fraat Azarbaycan'a saldırıp Medya devletini ortadan kaldırdı. Bunun ardından Urmiye bölgesini işgal etti. Romalılarla Eşkaniler arasındaki savaşa bir yıl sonra son verildi ve yapılan anlaşmaya göre Kürdistan ve Ermenistan Romalılara bırakıldı. Fakat Pers krallarından IV. Erduvan döneminde yeniden Kürdistan ve Ermenistan'ın paylaşımı için savaş başladı ve uzun yıllar bu savaşlar devam etti.

Kürt-Guran aşireti, M.Ö. 90-80 yıllarında Gortaç yönetiminde, Partların hegemonyasına karşı ayaklanarak bağımsız bir devlet kurdu. Medlerin bu küçük devleti M.Ö. 36-2 yılları arasında bağımsızlığını koruyabildi. Bu ara sürekli Partlarla savaşmak zorunda kaldı. Partların saldırısı sonucu M.Ö. 2 yılında Med kralı Artavas, Partlara esir düştü, devletleri de Partlara bağlanmış oldu.

M.S. 51 yılında Kürt-Suren aşireti bölgesindeki Kürtler, önderleri Volag yönetiminde Partlara karşı ayaklanarak yeni bir devlet kurdular. Bu Kürt devleti de M.S. 80 yılına kadar yaşamını sürdürebildi; bu devlet de yine Partlar tarafından 80 yılında ortadan kaldırıldı.

Ünlü Roma İmparatoru Neron zamanında Kürdistan ve Ermenistan yeniden Romalıların işgaline uğradı. Uzun süren savaşlar sonunda 63 yılında, Romalılarla Partlar arsında yeniden anlaşma yapıldı. Bu ara Kürdistan ve Ermenistan Lazların ve Gürcülerin saldırılarına maruz kaldıysa da bu

saldırıları püskürtüldü.

Roma orduları 100 yılında Ermenistan'ı yeniden işgal etti ve daha sonra Suriye üzerine yürüyerek, Mezopotamya'ya kadar yayıldı. Romalılar, 122 yılında Perslerle anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre Fırat nehri sınır olarak kabul edildi.

İran'da Ardeşir (Papakan) 224 yılında başa geçince, Pers devri bitip Sasaniler devri başladı. Sasani kralı I. Şapur döneminde Kürdistan ve Ermenistan'da birçok ayaklanmalar oldu. Ne varki bu ayaklanmaların tümü bastırıldı.

258 - 260, 286 ve 297 yılları arasında , Kürdistan ve Ermenistan'ın paylaşılması üzerine çıkan anlaşmazlıklar yüzünden sürekli savaşlar oldu. Bu savaşlar süresince bazen topraklar el değiştiriyordu. Nihayet Romalılar 297 yılında savaşa son verirken, Van gölü çevresinde bir Ermeni devletini kurdular ve Kuzey Kürdistan'ı da buraya bağladılar.

324 yılında yeniden başlayan savaşta Roma İmparatoru Lostantinas, İran ordularını yenerek, bu tarihten sonra Ermenistan'a Hıristiyanlık dinini yaymaya başladılar. Ve kısa bir süre sonra resmi din olarak Hıristiyanlık kabul edildi. Hıristiyanlarla Zerdüştı dininden olanlar arasında bölgede kanlı savaşlar patlak verdi. Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde yaşayanlar, Zerdüştı dininden ayrılmadılar. Roma ve Ermeni yönetiminde kalan Kürtlerin az bir kesimi Hıristiyanlığı kabul ettiler. İran kralı II. Yezdcerd döneminde de Ermenistan'da Hıristiyanlığa karşı kanlı saldırılar yapıldı, çok sayıda ruhani lider öldürüldü.

Kürdistan'da ve Ermenistan'da Romalılarla İranlıların savaşı değişik aralıklarla devam ediyordu. Bu savaşlarda Kürdistan, bazen Romalılar ve bazen de İranlıların saldırılarıyla yakılıp yıkılıyordu.

VII. Yüzyılda yine iki ordu arasında Diyarbekir civarında şiddetli savaşlar oldu. Bu arada Kürt aşiretlerinden Goran aşiret lideri Gavataz yönetiminde Kirmanşah'da, bağımsız bir devlet kuruldu ve Azerbaycan da bunların yönetimine girdi.

502 yılında yapılan savaşlarda Orta Kürdistan, İran'ın eline geçti ve Kürt halkı zorla sürgün edildi. Bu savaşta 3 ay kuşatma altında kalan Diyarbekir kalesi, uygulanan bir hile sonucu İran'ın eline geçti. İranlılar, Kürtlerden ve Romalılarından 80 bin kişi öldürdüler, her tarafı yakıp yıktılar. Kısa bir süre sonra Kürt aşiretlerinin yardımıyla Diyarbekir yeniden İranlılardan alındı. Bu savaşlardan en fazla zarar gören Kürt halkı oluyordu.

Müslümanlığın Kürtler arasında yayılmasından sonraki dönemde işe Kürtler, bu kez Romalıların ve İranlıların yönetiminden çıkıp Arapların yönetimine girdiler.

KÜRTLERDE DİN VE ESKİ İNANÇLAR

Kürt halkının dini inançlarına başlamadan önce, din sorununun genel karakteristik özelliklerini ve oluşumunu anahatlarıyla ortaya koymak, konumuz açısından hem yararlı ve hem de gereklidir. Tarihi olayların tahlilinde olduğu gibi, din konusunda da yaklaşım yöntemimiz diyalektik yöntem olmak zorundadır.

Din, ilkel komünal sistemin gelişmesinin belirli bir aşamasında, kavranılmayan bazı tabiat güçleri önünde insanın güçsüzlüğünün bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Din, genel anlamda insanın manevi bazı ilkelere bağlılığını ifade eder ve bu, insanın ebedi iç duygusuna bağlıdır. Dinin belirleyici temel karakteri, tabiat üstüne inançtır.

Yapılan arkeolojik araştırmalar, dinsel tasarımların ancak elli bin yıldan beri var olduklarını kanıtlamışlardır. Bu süreyi insanlık tarihiyle mukayese ettiğinizde, insanoğlunun yirmi milyon yıl din düşüncesinden uzak yaşadığı ortaya çıkar. Bu demektir ki insanlık tarihiyle birlikte din oluşmamıştır.

Önce totemcilik adı verilen hayvanlarda ve bitkilerde koruyucu güçler görme olayı çok tanrıcılığı gerçekleştirmiştir. Süreç içinde yer saltanatında olduğu gibi gök saltanatında da bir efendilerin efendisini arama eğilimi, çok tanrıcılık yerini tektanrıcılığa bırakmıştır. Köleci toplumdan toprak köleliğine dayanan feodal topluma geçilince dinler, devletin resmi dini olmuştur.

Sınıflı toplumlarda dinin kökleri, sosyal gelişme unsurları, sömürme ve yoksulluk ile karşı karşıya kalan insanın çaresizliğinde ve kitlelerin özleminde yatar. Burada din, Lenin'in sözleriyle, "**devamlı olarak başkaları hesabına çalışmaktan bunalmış halk kitlelerinin yalnız başlarına kalışlarından ve sefaletlerinden doğan ve onlar üzerinde her an ağırlığını hissettiren manevi baskı biçimlerinden biridir.**"

Sosyalist devrimin gerçekleşmesiyle din, sosyal bilinç üzerindeki etkisini yavaş yavaş yitirir. Bilimsel sosyalist dünya görüşünün kitleler arasında yayılmasıyla, din yavaş yavaş yok olmaya gider. Bu ancak gelişmiş ileri sosyalist bir toplumda mümkündür. Fakat bu süreç, otomatik bir süreç değildir. Kitlelerin yoğun tabiat bilimleri bilgisi ve marksist dünya görüşüyle eğitilmesini gerektirir ki bu da uzun bir tarihi süreci kapsar.(25)

Ancak burada önemli bir noktaya parmak basmak gerekiyor. Ulusal ve Sosyal kurtuluş mücadelelerinde yurtsever-devrimci kesimler, din konusuna yaklaşımlarında kaba materyalist bir yöntemle başvuramayacakları yakıcı bir gerçekliktir. Hele hele günümüzde bu sorunu Kürt toplumu içinde ele aldığımızda; bunun önemliliği ve hassaslığı daha bir artıyor. Çünkü Kürt halkı ezici bir çoğunlukla müslüman bir toplumdur. Ayrıca, Kürt halkını aralarında bölüşüp köleleştiren dört sömürgeci devletin tümü de müslümandır. Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesi sürecinden ta günümüze kadar aradan geçen süreçte bu devletlerin din sorununu nasıl kullandıklarını; başta da Kürt halkının dini inançlarını nasıl istismar edip sömürdüklerini biliyoruz. Halkımızın yüzyıllardır yürüttükleri esaretten kurtulma, köleliğe son verme mücadelesinde şu veya bu şekilde, şu veya bu ölçüde; ama sürekli olarak din faktörü karşısına çıkarıldı. Şunu rahatlıkla söyleye-

biliriz ki gerek halkımızın ve gerek halkımızı köleleştiren devletlerin halklarının müslüman olmaları; halkımızın bugünkü siyasi konumunu halen koruyor olmasında önemli faktör olarak din etkeninin rolü büyük olmuştur. Çünkü zaman zaman din-iman adına, tanrı-kitap adına halkımız kırımdan geçirilmiştir. Çünkü halkımızı boyunduruk altında tutan devletlerin tümü, dini kendilerine bir sömürü, baskı ve hegemonya sürdürme aracı olarak kullandılar; halen de kullanıyorlar. Örneğin müslüman olan bu devletlerin tümü yeri geldiğinde;adaletten, eşitlikten, kardeşlikten, mazlumun hakkını aramaktan, din ve imandan dem vuruyorlar. Fakat kardeş ve de müslüman(!) Kürt halkı, diğer komşu müslüman halklarla(Türk-Fars-Arap) eşitlik ve kardeşlik temelinde en demokratik istemlerini dile getirdiklerinde; üzerlerine tankla,topla,uçakla gidiliyor. Şurası hiç tartışma götürmez bir gerçekliktir ki bunların hiç biri Kürt halkının da ayrı bir devlet kurabileceğini veya kurma hakkına sahip olduğunu kabul etmiyor, edemez. Pratik yaşam bunu defalarca göstermiştir. İleride İslam akıncılarının Kürdistan'a yaptıkları seferler, Kürtlerin nasıl ve hangi şartlarda müslümanlığı kabul ettikleri ve daha sonraki dönemlerde de Kürt-Arap ilişkilerini yeri geldikçe ele alacağız. Bu yüzden diğer müslüman toplumlardan daha fazla bizlerin bu konu karşısında duyarlı olmamız gerekiyor. Düşmanlarımızın elindeki saldırı ve kandırma kozlarını, malzemelerini bir bir alıp, oyunlarını boşa çıkarmalıyız. Bunu yaparken, Kürtlerin herşeyden önce kendi kimliklerini sorgulamaları gerektiği kanısındayız. Kürtler kendi kimlikleri ile hareket edebildikleri, bağımsız ve kişilikli politika yürüttükleri, ayakları yere bastığı ölçülerde başkalarının bize karşı din faktörünü kullanarak vurma çabaları boşa çıkacaktır. Ortadoğu'da ve özel

olarak müslüman toplumlardaki din faktörü, ciddi bir araştırmayı gerektiriyor.

Din oluşumu ve karakteristik özelliğinden kısaca bahsettikten sonra, şimdi asıl konumuz olan Kürtlerde din konusuna geçebiliriz.

Daha önce de gördüğümüz gibi önceleri Kürtlerde çoktanrılı din mevcuttu. Kürdistanda yapılan kazılarda elde edilen resim ve heykeller, nelerin kutsal kabul edildiği ve tapınak olarak kullanıldığı bize göstermektedir. Kürtler, henüz ehlileştiremedikleri ve korktukları yılan, kaplan, aslan, yabani domuz ve dağ keçisi gibi hayvanların resimlerini yaparak bunlara tapmışlardır. Bu hayvanların heykel ve resimlerini yapmak suretiyle kendilerini gelecek kötülüklerden koruyacaklarına inanırlardı. Fakat bunların yanısıra su ve yeraltı tanrılarına da taptıkları, bulunan heykel ve resimlerden anlaşılıyor. Bu dönem Kürdistan dağlarında insanların henüz mağaralarda yaşadığı bir dönemdir.

Kürtlerde varolan bu inanç, zamanla zayıfladı; heykellerini yaptıkları ve güçlü gördükleri bu hayvanların kendilerini kötülüklerden koruyamayacağı ve bunların kendilerinden daha zayıf oldukları kanaatine vardılar. Bu yüzdendir ki artık Kürtler hayvanlara tapmayı bırakıyor ve bunun yerine ay, güneş ve yıldızlara tapmaya başlıyorlar. Kürtlerin bu dönemi M.Ö. 4000-3000 yıllarına rastlıyor. Daha sonraları toplumun iç dinamiklerinde görülen gelişmeler ve o çevrede yaşayan diğer komşu halklarla kurulan ilişkiler; Kürtlerin daha değişik tanrılara tapmayı da beraberinde getirmiştir. Örneğin iyilik tanrısı, kötülük (savaş) tanrısı, bereket tanrısı ve yeraltı tanrısı gibi tanrılar, yukarıda adı geçen tanrılar dışında kutsal sayılan ve tapılan tanrılar arasında yer almaktadır.

Kürt halkının yaşadığı bölgelerde yapılan kazılar sonucunda o dönemlere ait bulunan mezarlarda savaşçıların kendi silahlarıyla birlikte gömüldükleri görülürken, din adamlarının ise mezarlarında silaha rastlanılmamıştır. Ö dönemin inançlarına göre insanların ölümlerinden sonra tekrar dirilip yaşayacaklarına inanılmaktaydı.

O dönemin yerleşim merkezlerinde birçok tapınak yapılmıştı. Bunlar tanrıların tapınaklarıydı. Süreç içinde toplumda oluşan yeni iş bölümü sonucu, toplumun içinde sadece din işleriyle uğraşan imtiyazlı bir grubun oluşmasına neden oldu. Toplumun bir kesimi de sadece askerlik işleriyle uğraşıyorlardı. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan halk kesimi ise, çalışıp üretimde yer alıyorlardı. Halkın ürettiği malların bir kısmını bu tapınaklarda biriktirmek zorunluluğu vardı. Bu şekilde tapınaklarda toplanan ürünler kral ailesinin, din adamlarının ve ordunun ihtiyacını karşılıyordu. Din adamları, sadece tapınaklara ait arazilerde çalışıyor; bunun dışında birşeyle meşgul olmuyorlardı. Onlar; sadece din işleri ile uğraşıyorlardı. Başlangıçta din adamlarının politik etkinlikleri yoktu. Zamanla din adamlarının dini etkinlikleri politik bir yapıya dönüştü ve bu dönemden sonradır ki Kürt halkının kralları, aynı zamanda dini önderler durumuna girdiler. Bu dönemle birlikte zaten kendileri (krallar) birer yarı tanrı konumuna gelmişlerdi. Bu durum, sadece Medlerde değildir. Medlerde kral, dini etkinliğinden ötürü değil, savaş etkinliğinden dolayı kral oluyordu. O dönemlerin yerleşim birimlerinde tanrılar için yapılan tapınaklar, aynı zamanda o dönemi mimari açıdan tanıtan harika eserler olarak, günümüze dek gelebilmişlerdir.

Kürt halkının yaşadığı Kürdistan dağlık bölgelerini, Sümerler şeytanlar ülkesi olarak adlandırıyorlardı. Bu nitelen-

dirme, bazı bilim adamlarının bu konu üzerinde araştırma yapmasına neden olmuştur. Yapılan araştırmalar, o dönemlerde Kürdistan'da yaşayanların, iyilikleri yöneten tanrı ile kötülükleri yöneten şeytani tanrıları tanıdıkları sonucuna varmışlardır. Sözde Kürtler şeytana tapmakla, şeytanın kendilerini kötülüklerden koruyacağı sonucuna varıyorlar. Aynı bilim adamları, bugün de Kürtlerin belirli bir kesiminin şeytana tapmasının o dönemlerden kalıp günümüze kadar gelebildiği düşüncesindedirler. Bu görüşün gerçek payı, Kürt halkının çok küçük bir kesimi için geçerli olsa gerek. Çünkü o dönemlerde Kürt halkının çoğunluğunda hakim olan inanç biçimi, çoktanrı idi. Yine o dönemlerde Zağros dağları, Sümerler tarafından tanrıların ülkesi olarak adlandırılıyordu. Bu yüzden dağları fethetmenin mümkün olmadığına inanan Sümerler, tanrıların kendi ülkelerine de gelmeleri için yüksek tapınaklar yapmışlardı. Böyle bir inanç, o dönemlerde çoğu halklar arasında da vardı. Örneğin, Yunan tanrılarının Olimpos dağında oturması gibi...

Şunu da belirtmek gerekir ki Kürdistan'da ilk kez kurulan okullar, dini kuralları öğretmek amacıyla kurulmuşlardır.

ZERDÜŞT DİNİ

Zerdüşt Dininin Kürdistan'da gelişip yayılması M.Ö. 500 yıllarına rastlıyor. Aynı dini doğrultuda inanç gösteren üç Zerdüşt'ün geliştirdikleri dine Zerdüşt Dini denir. Bunların üçü de Med Kürtlerindedir. Birinci Zerdüşt M.Ö. 3000 yıllarında Belh şehrinde, İkinci Zerdüşt M.Ö. 2040 yıllarında ve Üçüncü Zerdüşt ise M.Ö. 630 yıllarında Baktir'de doğmuştur.

Zerdüşt Dinine göre kötülüklerin ve karanlıkların tanrısı Ahreman'dır. İyiliklerin ve Aydınlığın tanrısı da Hürmüz'dür. Bu iki tanrının askerleri vardır ve bunlar sürekli savaş halindedirler. Bunların bir de yardımcıları vardır. Bu dinde ateş, aydınlığın ve iyiliğin sembolüdür. Bu yüzden ateş kutsaldır Zerdüşt Dininde. Güneş, ay ve yıldızlar da aydınlık saçtıkları için kutsal kabul ediliyor. Bu dine göre Ahreman kötülükleri yarattı. Hürmüz de önce ruhları yarattı, sonra da altı devir içinde madde ve insanı yarattı. Bu dine göre ruh ölümsüzdür. Cesetten ayrıldıktan sonra üç gün karışık bir evre geçirir. Sonra bir köprüye ulaşır. Köprünün başında görevliler tarafından ruhun iyilik ve kötülükleri tartılır. Eğer iyilikler ağır gelirse, köprü onun için genişler ve buradan rahatlıkla geçen ruh mutluluğa kavuşur. Şayet ruhun kötülükleri ağır gelirse, köprü daralır ve ruh da köprüden geçmeyerek karanlıkların içerisine düşer. Ruhun kötülük ve iyilikleri eşit gelirse, Heymestikan adı verilen üçüncü bir dünyaya gönderilir. İslamiyete göre de bu dünyaya Araf adı verilir.

Yani İslamiyete göre de cennet ve cehennemden başka Araf adı verilen üçüncü bir yer vardır. Zerdüşt'e göre iki tanrının son savaşında kıyamet kopar ve bu savaşta Hürmüz tanrısı galip gelir.

Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avestadır. Avesta Kitabının dili, Medlerin dili olup, Kürtçeyle ilişkisi vardır. Kürt dili konusunu ele aldığımızda tekrar bu konuya döneceğiz.

Zerdüşt dininde üç temel kural vardır: İyiyi düşünmek, iyiyi yapmak ve iyiyi söylemek, kötülüklerden kaçınmaktır.

Üçüncü Zerdüşt dinini, Kürdistan'da peygamber olarak ilan etmiştir. Kendisi M.Ö. 553 yılında öldüğünde 77 yaşındaydı. Üçüncü Zerdüşt, kendi dini konusunda birtakım temel kurallar koydu. Bu temel kurallar kısaca şöyledir: "Tanrının iyilik ışıklarının altında düşünün, konuşun ve tartışın ki dünyayı yöneten iyi kuralları koruyabilesiniz. Bu kuralların kötü yorumlanması kötülerin ve kötülüklerin gelişmelerine yardım eder. Kötülüklerle karşı iyiliklerle mücadele edilmelidir. Dünyayı yöneten iyi kurallar tanrı Ahuramazda (Hürmüz) tarafından yönetilirler. Bu tanrı yüksek ve tek tanrıdır. Kötülükleri yöneten ise Ahireman'dır (Ahreman). İnsanlar kötülükler ve iyilikler dünyasından birini tercih ederlerken, iyilikleri yöneten tanrı Ahuramazda insanların iyilikler dünyasını seçmeleri için imkanlar verir ve yardım eder."

Zerdüşt dini M.S. 276 yılında İran'da Sasani kralı I.Şapur tarafından resmi devlet dini olarak ilan edildi. İran'da Zerdüşt dininin resmi din olarak kabul edilmesinden sonra diğer dinlere karşı genel olarak bir savaş açıldı. Diğer dinlere mensup insanlara değişik eziyet ve işkenceler uygulandı ve bunların çoğunluğu tutuklandı.

Kürtler, Müslümanlığı kabul ettikleri M.S. 630 yıllarına

kadar Zerdüşt dinine bağlı kaldılar. Şunu belirtmek gerekir ki Kürtlere Müslümanlık dini baskı altında ve zorla kabul ettirilmiştir. Bu konuyu İslamiyet ve Kürtler bölümünde biraz daha açacağız. Bu iddiamızı kanıtlar nitelikte olan bir şiiri buraya aktarmada fayda vardır. Bu şiir, Kürtçe olarak deri üzerinde yazılmış olup, Güney Kürdistan'ın Süleymaniye şehrinde bulunmuştur. Bu şiir, Kürtlerin Zerdüşt olarak yaşadıkları ve Kürdistan'ı işgal eden Arap İslam güçlerinin yaptıkları katliamı dile getiriyor. Şiirin Türkçesi aşağıdadır:

"Tapınakları yıktılar, ateşleri ocakları söndürdüler.

Büyüklerin büyüğü inkar edildi.

Sitemkar Araplar her tarafı harap ettiler.

Hatta Şehrızor'a yetiştiler.

Kadınları, kızları esir götürdüler.

Azad erkekleri kana boyadılar.

Zerdüşt'ün ayini sahipsiz kaldı.(26)

YAHUDİLİK

Daha önce Kürtlerin atalarından Kaldaharlardan bahsetmiştik. Kaldaharlar Babil'de yaşadıkları M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda İsrail'i hakimiyetleri altına almışlar ve halkını da esir alıp Babil'e getirmişlerdi. Kürtler de bu şekilde Yahudi dini ile tanışmış oldular. Kürtlerin çok az bir kısmı Yahudiliği kabul etmişler. Böylece Kürt halkının çoktanrılı dinlere sahip oldukları dönemde, az bir kesimi tektanrılı din olan Yahudiliği kabul etmiş oluyorlar. Çok az sayıda da olsa halen Kürtler arasında Yahudi olanlar vardır.

YEZİDİLİK

Yezidi sözcüğü, Yezidi Kürtlerin Yezd ya da Yezdan adındaki bir tanrının varlığına inanmalarından ortaya çıkmıştır. Bu dine bağlı Kürtler Halep, Musul, Erzurum, Van ve Sincar bölgelerinde yaşarlar. Başka bölgelerde de az sayıda Yezidi vardır.

Bu dinin kökeni Zerdüş veya Mani dinine dayanır. Bu dinde de iki tanrı vardır. Kötülükleri doğuran tanrı Şeytandır. Şeytanın kötülüklerinden uzak kalmak ve ondan korunmak için, O'na tapmışlardır. İkinci tanrı da aydınlığı doğuran güneştir. Yezidiler Tavus kuşuna "Melek Tavus" derler. Bunlar ibadetlerinde Mevleviler gibi Semalar yapıp kendi etraflarında dönerek çalgı çalarlar. Yılda üç gün oruç tutarlar.

Yezidiler dini liderlerine Baba Şeyh derler. Bunun da yardımcıları ve halifeleri vardır. Yezidiler marul yemez, mavi rengi sevmez ve şeytandan ötürü (ş) ve (t) harflerini kullanmazlar. Güneşin batışında ve doğuşunda ona secde ederler ve sığır keserek Güneşe kurban ederler. Yezidilerde başk' dinde onlarla evlenmek günahdır. Bunlar atlara yük yüklemeler. Liderleri Şeyhan bölgesinde oturur. Yezidi dininin koyduğu yasaklara uymayanlar cezalandırılırlar. Celve ve Mahaf-ı Reş (Kara Kitap) adında iki kitapları vardır.

HİRİSTİYANLIK

Kürdistan'ın Romalıların işgalinde kalan kesiminde bir kısım Kürtler Hıristiyanlık dinini kabul ettiler. Ermeniler arasında da Hıristiyanlık dini M.S. 33 yıllarında yayıldı.

MÜSLÜMANLIK DİNİ

Arabistan'da köleci toplumun sona erip feodal topluma geçişte, siyasal birliğin çekirdeği, dinsel topluluk oldu ve müslümanlık dini burada önemli işlevler gördü. Mekke'nin Kureyş kabilesinin Haşimi ailesinden bir tacir olan Muhammed Mustafa, müslüman dininin kurucusu oldu.(570-632) Hz.Muhammed ve ona bağlı müritler 622 de Mekke'den Medine'ye göçettiler. Bu göçetme tarihi, aynı zamanda müslümanlar için Hicri Takvimi olarak bilinen ay yılına dayanan yeni bir müslüman takvimi oldu.

Müslümanlarla Mekke arasında sekiz yıl devam eden savaşlar, müslümanların galip gelmesiyle sonuçlandı. Bu tarihten sonra Mekke de dahil olmak üzere Arabistan'ın büyük bir kesiminde İktidar müslümanların eline geçti. Müslümanların önderi Hz. Muhammed, en yüksek askeri, idari, adli ve manevi otoriteyi elinde bulunduruyordu.

Müslüman Arapların kurdukları bu feodal devlette, köleci ilişkilerin kalıntılarına rastlanıyordu. Batı toplumlarında, üretim araçlarını elinde tutan ve köleci toplumun bağrından doğan genç feodal beyler, köleci topluma son verip, feodal toplumu devrimci dönüşümlerle kurdurmayı başarmışlardı. Arabistan'da da, üst yapı Kurumu olmasına rağmen müslümanlık dini, köleci toplumdan feodal topluma geçişte önemli bir işlev gördü. Bu açıdan Arabistan'da feodal toplumun kurulmasında müslümanlık dini, ilerici bir rol oynamıştır.

Hız. Muhammed'in ölümünden (632) sonra yerine geçen ka-
yın babası Ebubekir, halife oldu.(632-634).Ebubekir'den
sonra da yerine Ömer Halife oldu (634-644). Ebubekir ve
Ömer dönemlerinde Arabistan'ın birleştirilme işi tamamlan-
dı ve tüm Araplar Müslümanlığı kabul etmiş oldu.

O dönemlerin çoğu feodal devletlerinde görüldüğü gibi,
müslüman Arap feodal devletinin de yayılcı, talancı bir
dış siyaset güttüğü görülüyor.

Kürtlerin müslümanlığı kabul etmeleri hicri 18 yılında ol-
du. Bu dönemde müslüman Araplar, Hilvan ve Tikrit'i işgal
edip buradaki Kürtlere müslümanlığı kabul ettirdiler. Yani,
müslümanlığın diğer toplumlarda yayılması gibi, Kürtler ara-
sında da Arapların işgal eylemleri ve zor kullanmalarıyla ol-
du. Halife Ömer döneminde de Diyarbakir, Mardin, Urfa,
Erzurum ve çevreleri işgal edilerek buradaki Kürtler kılıç
zoruyla islamaştırıldı.

Müslüman olan Kürtlerin çoğunluğu Sunni ve Şafii maz-
hebine mensupturlar.Bir bölümü ise Şii (Alevi-Caferi) mez-
hebine mensuptur.Ayrıca Aleviliğin bir kolu sayılan, ama on-
dan bazı ayrıcalıklar arzeden Aliallahi ya da Ehlülhak adı
verilen mezhebe mensup Kürtler de vardır. Bu İnanç sahip-
lerine göre halife Ali tanrıdır. Güneş kutsaldır. Çünkü Ali
güneşe doğru yükselip onunla karışmıştır. Yine bu inanca sa-
hip olanlar, diğer üç halife (Ebubekir, Ömer, Osman) eti
çok sevdiklerinden, et yemezler ve hayvanların kesilmesine
ve öldürülmesine karşı çıkarlar, bunu haram sayarlar.

Müslümanlık dininde Allaha ve Peygambere boyun eğ-
mek ne ise, onların"gölgeleri"olan halife ve din adamlarına
itaat etmek de aynıdır.Bunlara karşı gelmek,Allaha karşı
gelmekle özdeştir ve bu büyük günahtır, münafıklıktır, kafir-
liktir, dinsizliktir vs...

Çoğu zaman Kürtler de bu Peygamber vekilleri tarafından savaşa sürüklenmişler;"**şehitlik mertebesinin faziletleri**"ile sürekli aldatılmışlardır.Bu din adamlarının kişisel ve sınıfsal çıkarları tehlikeye girdiğinde ve bunun nedeni olarak Kürtler görüldüğünde de, mızrağın sivri ucu Kürtlere yönelmiş ve dünyanın en büyük vahşeti Kürt halkı üzerinde uygulanmıştır.

KÜRTLERDE BELİRLİ GÜNLER VE BAYRAMLAR

RAMAZAN BAYRAMI

Müslüman olan Kürtler, her yılın Ramazan ayında otuz gün oruç tutarlar. Arife günü olarak adlandırılan oruc'un son günü herkes, tespit edilen miktar üzerinden biraz buğday veya onun karşılığında para fakirlere dağıtırlar. Fitre olarak adlandırılan bu bağış, fakirlere verilmesi gerekirken, çoğu zaman şeyhler ve mollalar da topluyorlar. Oruç ayı süresince her gün camilerde yatsı namazından sonra "**Teravih Namazı**" denilen uzun bir namaz kılarlar. Ramazan'ın ilk günü sabah, birlikte bayram namazı kılınır; herkes birbirinin bayramını kutlar ve sonra cemaat dağılır. Özellikle bazı kırsal kesimlerde varsa şeyh, molla ve ağanın evleri ilk ziyaret edilen evler arasında yer alır. Üç günlük bayram boyunca akrabalar birbirini ziyaret eder, çeşitli yiyecek ve içecekler ikram edilir, hediyeler verilir; küçük çocuklara şeker vb. şeyler dağıtılır, araları açık olan kuskünler, müslümanlık kuraları gereği o gün barıştırılır.

KURBAN BAYRAMI

Yılın belirli bir gününde ekonomik durumu iyi olan müslümanlar Mekke'deki Kabe'yi ziyaret ederek hacı olurlar. Ha-

çılarının bayramı olarak da adlandırılan bugün, durumu iyi olan hemen herkes bir hayvan keser ve etini fakirlere dağıtırlar. Bu yüzden bu güne kurban bayramı deniliyor.

Dört gün süren kurban bayramında, ramazan bayramında olduğu gibi herkes birbirini ziyaret eder, hediyeler verir, küskünler barışırlar. Hac görevini yapıp evlerine dönen hacırları da çevredeki tanıdıkları hacının evini ziyaret eder, yaptığı işin hayırlı olmasını temenni eder vs...

NEWROZ:KÜRTLERİN ULUSAL BAYRAMI

Kürt halkı açısından birlik, mücadele, özgürlük ve bağımsızlığa kavuşma, karanlık ve soğuk günlerin son bulup, aydınlık ve baharlı günlerin gelmesi, zulmün ortadan kaldırılması anlamına gelen Newroz (Nûroj - Nûroz, yeni gün), Kürt halkı arasında ulusal bir bayram olarak yüzyıllardır kutlanagelmıştır.

Çok eski dönemlerde yazılmış bazı yapıtlarda Newroz olayı hakkında değişik bilgiler veriliyor. Ancak bu değişik yaklaşımlara girmeden, sadece bu konuya değinen birkaç yapıt ismini belirtmekle yetineceğiz. Newroz hakkında değişik bilgiler edindiğimiz yapıtlardan birisi, Medlerin dini kitabı olan Zend-Avesta kitabıdır. Ki bu yapıt M.Ö.'ki dönemlerde yazılmıştır. Firdevsi'nin 999 yılında kaleme aldığı "Şehname"si de Newroz olayına değinmiştir. Bitlis Emiri Şerefhan'ın 1597'de yazdığı Kürt Tarihi (Şerefname) kitabıyla, Ahmede Xani'nin 1665'te yazdığı Mem û Zin destanında bu konuya değindiklerini belirtmek isteriz.

Efsaneye göre Dehaq adında zalim bir kral varmış. Dehak'ın omuzlarında peydahlanan iki yılan her gün iki çocuk beyni yedirişormuş. Hergün iki çocuğunu kaybeden halk, so-

nunda Kawa adında demirci birisinin önderliğinde kral sarayına hücum edip Dehaq'ı öldürmüşler. Böylece Dehaq'ın zorba yönetiminden kurtulan halk, o günden bu yana bu mutlu günü bayram olarak kutlamışlar. Her yılın 21 Mart'ında kutlanan bu günde halk, en güzel giysilerini giyip, dışarda ateşler yakarak halaylar çeker, çeşitli şenlikler düzenler ve bu güzel günü birlikte kutlar.

Yine efsaneye göre Newroz olayı, M.Ö.612 yıllarında Kürtlerin ataları olan Kusilerle Medlerin bölgesinde meydana gelmiştir. Bu yüzden Newroz kutlamaları önce Kürtler arasında başlamış;sonraları diğer komşu halklar (Afgan, Beluci, Fars, Tacik ve Oset gibi) arasında da bu gün, ulusal bayram olarak kullanılmıştır. Böylece Newroz bayramının kutlandığı tarih, 2603 yıl öncesine dayanıyor.

Genel hatlarıyla Newroz hakkındaki görüşleri özetleyerek verdik. Ancak Newroz'un kutlama tarihi olan 21 Mart günü, şimdike kabul edilen ve kutlanan tarihtir. Ne varki 1918-1919 yıllarında İstanbul'da Kürt aydınlarının çıkarmış oldukları"JİN"dergisinde bu konuya değinen Kurdiye Bitlisi (Halil Hayali) ile Memduh Selim, değişik bir tarih veriyorlar. Bu iki yazar,"Kawe İhtilali"başlıklı yazılarında,bu olayın tarihini 31 Ağustos olarak gösteriyorlar ve bu günü de Newroz olarak adlandırmıyorlar. Adını andığımız yazarlar, 31 Ağustos olarak belirttikleri Kawa ve Dehaq olayını,"Kawe Ulusal Günü"ve"Kürt Bayramı"olarak adlandırmışlar.Onlar, 21 Mart'ı da"Yılbaşı"olarak ve "Sosyal gün" şeklinde nitelendirmişler.

Bu konu hakkında; Jin dergisini latin harfleriyle yeniden düzenleyip yayınlayan yazar M.Emin Bozarslan, Jin'in Birinci cildinin önsözünde şöyle diyor:"... **Bu görüş ve tespitleri bir çırpıda reddedip,"bunlar doğru değildir" diyerek üzerle-**

rine bir çarpı işareti çekemeyiz. Ayrıca bu tespitleri gözü kapalı bir biçimde "doğrudur" diyerek kabul de edemeyiz. Bu görüş ve tespitlerin araştırma ve inceleme konusu olmaları gerekir."(27)

Bozarslan'ın belirttiği bu görüşe katılmamak elde değil. Gerçekten de bu konu üzerine Kürt tarihçi, sosyolog ve bilimcileri ciddi bir araştırma yapmalı ve sorunu aydınlığa kavuşturmalıdır.

Kürdistan'ı aralarında sömürgeleştiren devletlerden sadece İran, Newroz'u resmi bayram olarak kutluyor. Diğer devletler ise, halkımızın bu gelenekleşmiş bayramını yasaklamışlar. Fakat varolan yasak ve baskılara rağmen Kürt halkı bu ulusal bayramını ülkesinde ve var olduğu her yerde kutlamaktadır.

Yukarıda adını andığımız bayramların dışında Kürtlerde bir takım diğer günler de değişik şekillerde anılıyor. Bunları da kısaca şu şekilde sıralayabiliriz.

CEJNİ TOLAN(TOLHILDAN)

Kürtçe'de "**Cejn**" bayram ve "**tolan**"da intikam alma deyi mi olan (tolhıldan) dan gelmektedir. Buna göre Ceşni tolan, intikam alma bayramı demektir. Bu bayramın özelliği zalimleri ezme, yoketme; kölelik zincirlerini kırıp özgürlüğe kavuşma eylemine dayanan bir bayramdır.

Zaza ve Yezidi Kürtleri arasında bu bayrama "**Roji Ziyar**" ve "**Cemayi**" adıyla anılır. Kurmanclar arasında Toldan olarak da adlandırılır. Kürtler arasındaki inanca göre Kürt kralı Feridun'un Dehaq'ı yendiği ve Huşeng'in ateşi bulduğu güne rastlar. Köken itibariyle "**Dér a mezınan**" ve "**Kaksıl**" bayramları da Feridun dönemlerine uzanır.

CEJNİ KURD-MİHRİCAN

Demawend kentinde kutlanan Cejni Kurd(Kürt bayramı), Newroz'dan 22 gün önce yani yılbaşından önceki yılın son ayının başlarına rastlar. Her yılın 31 Ağustosunda kutlanan bu bayram hakkında değişik yazarların(bir kısmı bizzat bayram kutlamasında hazır bulunmuşlar) düşüncelerine göre; Dehaq'ın zulmüne son veren Cemşid'in, bu nedenle zulümden kurtuluşu bir merasimle kutladıkları görülmüştür. Efsaneye göre Kürt kralı Cemşit, devlere emir vermiş; devler de kralın tahtını omuzlayıp demawend'den Babil'e taşımışlar. Kral tahtında Cemşid'in parladığını gören halk,O'nu gökteki güneş sanıyorlar.Aynı gün gökte iki güneşin görüldüğüne inanılır ve halk Cemşid'in etrafında toplanarak bu günü bayram olarak kutlamışlar.

XIZIR(HIDIR) BAYRAMI

Kürtler, İslamiyeti kabul ettikten sonraki dönemlerde "Tolhıldan" sözcüğündeki"Hıldan" bağı "Xızır"veya"Hıdır" olarak değişmiştir. Kürtlerin Xızır sayesinde intikam almayı başardıklarına inanılır. Buradan da açıkça anlaşıldığı gibi Hıdırellez bayramının kökeni Kürtlerden diğer toplumlara geçmiştir.Kürtlerin İslamiyetten sonra Zerdüş'tlük ve Yezidilikteki ateş tutuşturma ve ışık yakma geleneklerini koruduklarını Bazil Nikitin şöyle açıklıyor:"Kürt halkı müslüman inancı dışında kendi özel karakterini korudu. Öz manevi değerlerini sakladı. Özgünlük taşıyan geleneklerini yaşattı. Böylece bu halk her şeyiyle kendisine ait olan böyle bir zenginliğin ayakta kalmasına çaba harcamış ve bu konuda başarılı olmuştur."(28)

Tolhıldan bayramının değişik tarihlerde kutlanmasının nedenini İhsan Nuri Paşa, Rumi takvim ile Miladi takvim arasında varolan 13 günlük farktan ileri geldiğini söylüyor. Yazara göre bu bayram Rumi hesabıyla 14 Şubat'a rastlıyor. Bu tarih 25 Behmene(21 Ocak-20 Şubat) denk düşüyor. İhsan Nuri, Tolhıldan bayramı ile Demawend'de kutlanan Kürt bayramı arasındaki tarih farklılığını da şöyle belirtiyor:"31 Ağustos'ta Demawend'de bayram yapıyorlardı. Bu 9 Şehriyar'a denk düşer. Yani yılın son ayının başlarındaydı. Kurmançların Tolhıldan bayramı da yine bugünkü hesaplama yılın son ayının başlarına rastlar. Bu Newroz'dan 21-22 gün önceki gündür. Eski zamanlarda pek ince hesaplar yoktu. Feridun'u kutlama günü yılbaşından 21 gün önce diye biliniyordu. Zamanla yılbaşı bayramı Ferverdin ayına Toldan bayramı ise İsvend ayına isabet etti."(29)

NUH TUFANI

Kürt toplumu arasında bin yıllardan beri kutlana gelen bir bayram da, Nuh Tufanı(Tufan Efsanesi) günüdür. Kökeni Guti Kürtleri dönemine rastlayan ve dünyanın en eski efsanelerinden biri olan Nuh Tufanı, her yıl Ağustos ayının ilk haftasına denk gelen pazar günü bayram şöleni olarak kutlanıyor.Efsaneye konu olan olayın geçtiği yer Cudi dağı ve çevresidir.

Nuh'un Tufan öyküsü Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim'de anlatılan öyküyle çakışıyor.Fakat Hıristiyan ve Musevi inancına göre Nuh, bir Peygamber değil; Tufan öyküsünün kahramanıdır.

İSLAMİYETTEN SONRA KÜRT-ARAP İLİŞKİLERİ

Daha önce Halife Ömer'in ordularının Kürdistan'a girmeleri sonucu Kürtlerin müslümanlaştırıldığını belirtmiştik. Bu bölümde de Kürtlerle Araplar arasında meydana gelen savaflara kısaca değineceğiz. Çünkü Araplar açısından sorun, sadece Kürtlerin müslümanlığı kabul etmeleri değildi. Araplar Kürdistan'ı işgal edip Kürtleri araplaştırmak ve eritmek istiyorlardı. O dönemlerde bu uygulamaların baş mimarı da ikinci halife Ömer'dir. Ömer'den sonraki yöneticiler de aynı politikanın takipçisi ve uygulayıcısı oldular.

İkinci Halife Ömer, 640 yılında Kürdistan üzerine iki ordu yolladı. Bu ordulardan birinin başında İmam Hasan ve kesem Bini Abbas; diğer ordunun başında ise Abdullah Bini Ömer ve Ebu Ubeydi Ensani komutan olarak bulunuyordu. Bu Arap orduları Şehrizer (Şehrezur), Pave, Kirmanşah, Hemedan, Mazan, Diran yörelerini işgal etmekle görevlendirilmişlerdi. Şiddetli savafların başlanıcında Kürtler başarı gösterdilerse de sonuçta ağır saldırılara dayanamayıp yenilgiye uğradılar. Araplar zafer kazandıktan sonra Kürdistan'da acımasız davrandılar. Şehirler, kasabalar, köyler yakıldı; insanlar kırimdan geçirildi, mallar talan edildi. Bu katliamların en tüyler ürpertici olanı, Şehrizer ve Pave kentlerinde yaşandı. Pave'deki katliam öyle büyük çaplı gerçekleştirilmiş ki esir alınanlar ve teslim olanlar arasında bebekler de dahil erkek cinsiyeti olanların hemen tümü katledildi ve

tüm kadınlara da el konuldu. Böylesi tüyler ürpertici bir katliama başka yerde rastlamak mümkün olmasa gerek...(30)

Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi ünlü kan dökücülerden Timurleng ve Hülagu gibi canilerin Kürdistan'da yaptıkları barbarlıklar, Halife Ömer'in yaptıkları yanında gölgede kalıyor. Arap komutanı Abdullah İbni Ömer, Medine'de bulunan Halife Ömer'in direktifi üzerine Pave yöresinde yaptırdığı büyük binalara, esir aldıkları Kürt kadın ve kızlarını yerleştirerek namuslarını kirlettiler ve onları uzun yıllar orada alıkoydular. Öyle ki, bunlardan yeni bir nesil türedi. Bu melez kuşak halen o yörede yaşamaktadır.

Araplar, işgal ettikleri Kürdistan'ın Hamedan, Şehrizor, Kirmanşah, Mudayin gibi şehirlerin kütüphanelerinde bulunan binlerce ciltlik kitapları yakıp kül ettiler. Bu canice uygulamalarla Kürt halkının asırlık kültürünü, tarihi belgelerini yok ettiler; halkın hazinesi olan bu paha biçilmez değerleri ortadan kaldırdılar. Yüzyıllarca süren bu politikanın sonucu olarak, ilerde göreceğimiz gibi, Kürt erkek ve kadınlarının isim ve lakaplarını dahi Arapça olarak kullandılar.

Kuşkusuz Arapların bu işgal ve zulümleri karşısında Kürt halkı da boyun eğmedi, dönem dönem başkaldırılarıyla bu uygulamalara karşı koydu. Yine Ömer döneminde Sebzere ve Kerha bölgelerinde Kürt direnme hareketlerine rastlanıyor. Ancak bu başkaldırı, Arap komutanı Kays Bin Seleme komutasındaki ordu tarafından kanla bastırıldı. Kürtlerin yaşadığı bölgelerin hemen hemen tümü 730 yıllarına gelindiğinde işgal altına girmiş oldu. İşgal altına alınan bölgelerde bas-kılara dayanmayan halkın bir kesimi göçetmek zorunda kaldı.

Musul'daki Kürtler, Cafer Mir Hasan önderliğinde 840 yılda ayaklandılar. Kürt lideri Cafer, Halife Mutesimbil-

lah'ın gönderdiği orduyu yenilgiye uğrattı, askerlerinin çoğunu esir olarak aldı. Arapların bu yenilgisi üzerine Halife, ünlü komutanlarından Ayta'yı yeni bir orduyla birlikte bölgeye yolladı. Kürtler bu saldırıda yenildiler ve Kürt lideri Cafer, sağ olarak ele geçmemek için zehir yutarak yaşamına son verdi. Ayta'nın uyguladığı bu zulüm ayyuka çıktı, öyle bir noktaya vardı ki Halife Mutevekil-Alallah onu zindana atmak zorunda kaldı.

Kürtler, İsfahan ve İran dağlarında 846 yılında ayaklandılar. Ancak bu ayaklanma da hazırlanan özel ordular tarafından zorla bastırıldı.

Hezbaniye Kürt aşireti, Mehmet Bin Hilal'in öncülüğünde 906 yılında ayaklandılar ve Musul yakınlarına kadar geldiler. Musul valisi Ebul Hecca'nın kuvvetleriyle yapılan savaşta, Ebul Hecca kuvvetleri yenildi. Musul Valisine yardıma gelen kuvvetlerle Kürtler arasında savaş bir müddet daha devam etti ve sonunda Kürtler yenilip teslim olmak zorunda kaldılar.

Halife Muktedibillah döneminde de Kürtler birkaç kez ayaklandılar. Bu ayaklanmalardan en önemlisi Abdullah Bin İbrahim'in öncülük ettiği ve onbin Kürdün katıldığı ayaklanmadır. Ayrıca bu dönemlerde Deysem oğlu İbrahim, Hezbaniye Kürt hükümetini kurdu ve Mehmet Revadi, bu hükümete kendi adını verdi.

951 yılında Azarbaycan'ın kuzeyinde Şeddadi Kürt Devleti kuruldu. Bu devlet 1164 yılına kadar yaşamını sürdürdü.

959 yılında Hasnaviye Berzigani Kürt Devleti kuruldu. Bu devlet de 1015 yılına kadar devam etti.

Kürtler, 990 yılında ünlü beni İnaz devletini kurdular. Bu devlet bazen bağımsız, bazen bağımlı olarak yaşamını 70 yıl sürdürdü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERVANİ KÜRTLERİ DEVLETİ (991 - 1087)

Ortaçağda kurulan Mervani Kürt devletinin sahip olduğu konum ve diğer devletlerle olan ilişkilerinin önemli olması, bu konuyu biraz daha detaylı incelememizi gerekli kılıyor.

Harbuxt (Harbuht) adı verilen bir Kürt kabilesinden olan Ebu Abdullah Hüseyin Bad (ya da Baz) bin Dostık, Hizan ve Naden kapısında oturduğu sıralarda etrafına bir grup toplayıp bir kaç kez Diyarbakır'a saldırdı. Hükümdar olmayı tasarlayan Bad bin Dostık, etrafına topladığı topluluğu güçlendirip Meyyafarkin (şimdiki Diyarbakırın Silvan ilçesi) üzerine saldırılar düzenleyip burayı tehdit etti. O sıralarda Haleb'deki Hamdan oğulları Hükümdarlarından olan Emir Eb'ül-Meali, Meyyafarkin'i yönetiyordu ve durumu zayıflamıştı. Bu durumu bilen Bad bin Dostık Meyyafarkin halkına mektup yazarak kendilerine iyilik yapacağını söyleyip gönüllerini aldı. Bunun üzerine şehir sakinleri de Bad'ı kabul ettiler.

Hicri 374(miladi 985) yılının Rebiyülahır ayında Bad bin Dostık, Meyyafarkin'e girerek şehri teslim aldı. Kısa bir süre içinde Cezire, Nusaybin ve Diyarbakır bölgelerini de ege menliği altına almayı başaran Bad bin Dostık, kendisini Kürt Hükümdarı ilan etti ve Meyyafarkin valiliğine de kardeşi Eb'ü Fevarıs Hüseyin bin Dostık'ı atadı.

Meyyafarkin valisi, iki yıl içinde şehir surlarını onardı ve Bad da yeni fetih hareketleriyle meşgul oldu. Bad bin Dos-

tık'ın kısa bir sürede güçlenip bir çok bölgeyi fethettiğini duyan Büveyhoğulları hükümdarı Samsamüdevle, Ebu Harb komutasında bir orduyu Bad'ın üzerine yolladı. Bad'ın dostu olan bu komutan, Meyyafarkin'e yaklaşıncaya Bad'a mektup göndererek Samsamüdevle'ye boyun eğmesini ve Meyyafarkin'in de kendisine beylik olarak verileceğini bildirdi. Bad bu teklifi kabul etmeyince savaş başladı. Bad, Ebu Harb'in kuvvetlerini bozguna uğrattı ve ellerindeki çok miktarda savaş malzemelerini de savaş ganimeti olarak aldı.

Samsamüdevle, bu yenilgiden sonra Vezir Eb'ül Hasan Ali bin Hüseyin El Mağribi'nin komutasında ikinci bir orduyu Meyyafarkin üzerine gönderdi. Meyyafarkin bu ordu tarafından kuşatıldı. Bad, bu ordu üzerine zaman zaman yaptığı ani saldırılarla askerleri öldürdü ve mallarına elkoydu. Bad'ın uyguladığı ustaca savaş taktikleri karşısında kuşatmanın daha fazla devam edemeyeceğini anlayan Vezir, Bad'la barış anlaşması imzalamak zorunda kaldı. 988 yılının Ramazan ayında iki taraf arasında yapılan barış anlaşmasına göre, Tur Abidin (Cudi dağına yakın bir yerde kurulmuş olan eski bir şehir) şehri ve onun gerisindeki Cezire bölgesi Musul Valisine, ülkenin öteki bölgeleri de Bad'a verildi.

Samsamüdevle 990 yılında ölünce, yerine kardeşi Ebu Nasır Haşad bin Adududevle hükümdar oldu. Ebu Nasır, bir süre Bad bin Dostık'la varolan eski anlaşmaya bağlı kaldı; hatta Musul valisi İbni Sa'dın 987'de ölümünden sonra Cezire ve Tur Abidin'i de beylik olarak Bad'a verdi. Ancak bir süre sonra Bad'a mektup yazarak, Bad'la İbni Sa'd arasında varolan eski anlaşma şartlarına dönülmesini önerdi. Bad ise bu teklifi kabul etmedi. Ebu Nasır, bu durumu Abbasi Halifelerinden Halife Tayi'e bildirdi. Halife de bu durum üzerine Sarir Nasır bin Tasi komutasında bir orduyu

Bad üzerine gönderdi. Halifenin ordusuyla Bad'ın ordusu Tur Abidinde karşılaştı. Nusaybin'e bakan bir tepede savaş başladı. Bu savaşta Bad'ın kardeşi ve Meyyafarkin valisi Eb'ül Fevarıs bin Dostık öldürüldü.

885-991 yılları arasında Müsul, Haleb ve Diyarbakır yörelerinde hüküm sürmüş bir Arap hanedan ailesi olan Hamdanoğulları da Bad'ın ülkesine göz dikmişlerdi. Bad'ın ülkesini almak isteyen Hamdanoğulları, bir ordu hıurlayarak Bad üzerine yolladılar. Önce bunlardan kaçan Bad, Tur Abidin'de askerlerini toparlayıp Hamdanoğullarıyla savaşa girmek zorunda kaldı. Yapılan bu savaşta Bad yenildi. Savaş meydanında kendi atından başka bir ata binmek isteyen Bad, öbür atın sırtına atladı; fakat öteki ata ulaşamayıp yere düştü ve göğüs kemiği kırıldı. Ağır yaralı olarak yerde yattığı bir sırada Hamdanoğulları askerlerinden biri tarafından kılıçla öldürüldü. Öldürülenin Bad bin Dostık olduğunu anlayan düşman askerleri, Bad'ın el ve ayaklarını keserek Musul'a, oradan da Bağdat'a götürüp teşhir ettiler. Cesedi de Musul'a götürülerek orada defnedildi. Bad bin Dostık'ın 14 Muharrem 380 (Miladi 991) pazar günü öldürüldüğü söylenir.

MERVANOĞULLARININ YÖNETİMİ

Savaşın şiddetlenip Bad'ın öldürüldüğü gün, Bad'ın en büyük yeğeni olan Hasan, halkı toplamaya çağırdı. Çağrıya uyan halk da Ebu Ali'nin öncülüğünde Hamdanoğullarının peşine düşerek onları ağır bir yenilgiye uğrattılar; askerlerinin çoğunu öldürüp mallarını yağmaladılar.

Ebu Ali, Bad'ın eniştesi olan Harbuxt'lu Mervan bin Kek'in en büyük oğluydu ve üç kardeşi vardı. Bunlar Siirt ile

Maden arasında, Kermas denilen bir köyde oturuyorlardı. Babaları da kendisine ait değirmeninde çalışıyordu. Bunlar, Kermas köyünün sözü geçen en büyük ailesi durumundaydı.

Ebu Ali Hamdanoğullarını bozguna uğrattıktan sonra yanındaki Kürt kuvvetleriyle birlikte o sıralarda Hasankeyf'te bulunan dayısı Bad'ın karısına geldiler. Ebu Ali, Bad'ın Deylem'li olan karısıyla görüştü; olup bitenleri anlattıktan sonra dayısının karısı ve yanındaki güçlerle birlikte 991'de Meyyafarkin'e geldiler. Ebu Ali, dayısının karısıyla evlenip yönetimi eline aldı, kısa sürede Amed ve çevresindeki bütün kalelere egemen oldu.

Ebu Ali'nin kardeşleri de kendi hizmetinde çalışıyorlardı. Başkentteki (Meyyafarkin) valisi de tecrübeli, zeki ve yaşlı bir adam olan Mem'di. Mem, Ebu Ali'nin devletini en iyi şekilde yönetiyor ve iyi tedbirler alıyordu.

Rumlar, 993 yılında Ahlat, Menazgird (Malazgirt), Erciş ve Berger (Berger Ahlat'ın doğusunda dağlık bölgede bulunan küçük bir şehir) yörelerine geldiler. Ebu Ali kuvvetleri, Rumlara saldırarak onları bozguna uğrattı. Zor durumda kalan Rumlar barış isteyerek kendi ülkelerine döndüler. Rumlarla Ebu Ali arasında 10 yıllık bir silah bırakma anlaşması yapıldı. Böylece ülkesini istikrara kavuşturan Ebu Ali bin Mervan, rakipsiz hükümdar durumuna geldi.

Emir Ebu Ali, rakipsiz bir hükümdar konumuna gelmesine rağmen; Meyyafarkin halkının bir kesimi Emir'in emirlerini dinlemiyor, ona muhalefet ediyordu. Bunun nedeni ise, onların daha önce şehirde hüküm sürmüş olan Hamdanoğullarına karşı sempati göstermeleriydi. Bu muhalefetleri, Emir'e karşı olan tepkileri değişik şekillerde kendini gösteriyordu. Örneğin; Emir'e muhalif olanların bir tutumu da şöyleydi: "...kendilerine bir asker ya da başka bir Kürt el uzat-

tığı zaman, vali ve Emir'den izin almadan onu çarşının ortasında ölüm derecesine kadar döverlerdi."

"İşte Emir, onların bu ve benzer davranışlarına kızmıştı. Hükümdarlık gururu önemli bir şeydir; hükümdar emirlerine boyun eğilmesinden ve kararlarına uyulmasından başka hiç bir şeye önem vermez ve hiç bir işte muhalefet yapılmasını asla kabul etmez. "

Emir Ebu Ali bin Mervan, şehir halkı arasında var olan bu muhalefetin durumunu görüşmek ve buna bir çözüm bulmak için 995 yılında yaşlı veziri mem'le bu sorunu görüştü. Mem, Emir'den daha yaşlı ve tecrübeli olduğundan, bu sorunun köktenci bir çözümünü şu şekilde önerdi: "**Bence onları bayrama kadar böyle kendi hallerine bırak. Bayram günü gelince halk bayram namazı için şehir dışına çıkacak. (Eskiden halk büyük şehirlerde bayram namazını "Namazgah" denilen şehrin dışında bir yerde kılardı.) Sen de o zaman kapıları kapattırırısın ve yalnız cezalandırmak istediğın kimseleri içeri bırakır, onlardan öldürmek istediklerini öldürürsün; öbürlerini ise dışarıda bırakırsın."**

Emir Ebu Ali, veziri Mem'in bu önerisine katıldı ve bu planını kurban bayramında (kimisine göre ramazan bayramında) uyguladı. "**Halk şehir dışında toplanıp Emirın çıkmasını beklemekte olduğu sırada Emir, Hamdanoğullarının surlar üzerinde yaptırmış oldukları saraydan çıkıp şehir kapısının üzerindeki burca gitti ve surun üstünde oturan adamların bir kısmını yakalattı; İbni Ebi Sakr'ı (Şehrin büyüğü ve ileri geleniydi) surdan aşağıya attırdı, adam derhal öldü. Yakalanan adamların bir kısmı da öldürüldü. Askerler halkın kumaşlarını ve mallarını yağma ettiler. O sırada tellallar bağırarak, halka aman verildiğini ve dağılmalarını, orada kalmamalarını söylediler. Sonra Emir bazı adamların içeri girmelerini yasakladı, güvendi-**

ği kimseleri de içeri aldirdi. Halkın çoğu ise dışarıda bırakıldı.Halktan dışarıda kalanlar, başka şehirler ve köylere dağıldılar.Emirin hayatının sonlarına doğru bir kısmı döndü, fakat çoğu gurbette öldü."

Bu olaydan sonra Emir'e hiç muhalefet eden kalmadı; halk kendisinden korkmaya başladı, onun iktidarı güçlenip sağlamlaştı.

Emir Ebu Ali Haleb'e elçi göndererek Hamdanoğullarından Emir Şa'düddeve Şerif bin Seyfüddeve'nin kızını istetti ve 200 bin dirhem (eski bir para birimi ve 2,97 gramlık bir ağırlık ölçüsüydü) başlık yolladı. Emir, yolladığı heyetle kızın Amed'e getirilmesini ve kendisinin de Amed'de oturacağını söyledi. Giden heyet gelini alıp döndüler. Emir de yanındaki bir heyetle Amed'e gitti. Emir'le birlikte Amed'e gidenler arasında Veziri Mem'in oğlu Şero(Şiro) da vardı. Şero ise Emir Ebu Aliden nefret eden ve Emir'in kardeşi Ebu Nasır'ı seven bir insandı.Bu yüzden Emir'e bir komplo kurmak istiyordu. Emir ve yanındakiler Amed'e yakın Tıl alevi'ye (Diyarbakır'a 10 km. uzaklıkta bulunan buraya günümüzde "Tıl Alo veya Tır Alo"deniliyor.) geldiklerinde istirahat çekildiler. Tıl Alo'da; Amed'in büyüğü ve ileri geleni olan Abdülberr, Emir'i ziyarete geldi.Emir kendisine yakınlık gösterip hediyeler verdi.Kendisi de Emir'e çeşitli hediyeler getirmişti. Bir süre orada kalan Abdülberr, karşılama hazırlıkları yapmak üzere Emir'den izin isteyerek oradan ayrılp tekrar Amed'e döndü.Abdülberr, oradan ayrılmadan önce bir ara Şeroy'la başbaşa kaldıklarında Şero kendisine şöyle demişti:"Emir'in sana gösterdiği yakınlığa aldanma. Çünkü kendisi bu yakınlığı göstermekle sizleri aldatmakta ve hile yapmaktadır. Onun tek amacı sizlere darbe vurmaktır. Amed'e de sadece bunun için geliyor. Meyyafarkin

halkına neler yaptığını gördünüz. Dikkatli olun, size vereceğim öğüt budur."

Abdülber Amed'e dönünce halkı topladı ve Şero'nun söylediklerini ilettiler. Halk da yapılması gereken her konuda Abdülber'e bağlı kalacaklarını söylediler. Halktan güvence alan Abdülber uygulamak istediği planı şöyle açıkladı: **"Kendisi kapıdan içeriye girdiğinde ben başına paralar dökerim, sizler de kılıçlarla onu vurun. O sırada kapıyı da kapatırız ve işini bitirmiş oluruz. Hanginiz onu öldürürse şehre Emir olacak, ben de bugünkü durumumda kalıp onun emrine gireceğim."**

Halk Abdülber'in bu planına tamamen bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Ertesi gün Emir Ebu Ali şehre geldiğinde, hazırlanan plan aynen uygulandı ve Emir öldürüldü.

Emir Ebu Ali'nin öldürüldüğü haberini alan ve Amed'e doğru gelmekte olan gelin, akrabalarıyla birlikte Ruha'ya (Urfa) geri döndüler.

Emir Ebu Ali 387 (Miladi 998) yılının sonlarında öldürüldü. Onun hükümdarlığı yaklaşık yedi yıl sürdü.

Emir Ebu Ali'nin dışarda kalan adamlarının isteği üzerine Amed halkı, Emir'in başını ve cesedini aşıya attılar. Şero da Emir'in cesedini alarak Ebu Mansur'un (Mısır Halifesi) yanına götürüp, olup bitenleri anlattı. Ebu Mansur, bir ordu hazırlayarak Meyyafarkin'e geldi. Vezir Mem, Ebu Mansur'u Emir ilan etti ve kendisine **"Mümehhidüdevle"** (Devlet kurucusu) ünvanını verdi. Ebu Mansur, devlet işlerini Mem'e ve oğluna bırakıp, Şero'yu da yaver olarak tain etti. Böylece Şero, hükümdarın danışmanı, en yakın adamı olarak tüm devlet işlerinde söz sahibi konumuna geldi. Her taraftan ülkenin büyükleri gelerek Şero'ya bağlılıklarını ilettiler: Başlangıçta sadece Amed, Şero'ya bağlılığını bildir-

medi.Emir'in öldürülmesinden sonra Amed de Abdülberr'in yönetimi altına girdi; Abdülberr de Amed Emirliği makamına Ebu Tahir bin Dimne'yi getirdi. Daha sonra Vezir Şero'yla Abdülberr arasında yapılan haberleşme sonucu, Abdülberr yılda 200 bin dirhem vergi vermeyi ve Emir Ebu Mansur adına hutbe okutmayı kabul etti.

Amed'de bütün işleri eline alan İbni Dimne, tam olarak güçlendikten sonra damadı olan Abdülberr'i öldürüp tek başına şehri yönetmeyi düşünüyordu. İbni Dimne, kendisine yakın ve bağlı olan gruptan da bu güvenceyi aldıktan sonra bu planını uyguladı. Bir gün hazırlattığı büyük bir ziyafetten sonra Abdülberr'in evine giden İbni Dimne, kızının da hazır bulunduğu bir sırada kılıçla Abdülberr'in kafasını kesip, getirip halka göstererek itaat etmelerini istedi. Korkuya kapılan halk da kendisine boyun eğerek itaat edeceklerine yemin ettiler. İbni Dimne, kendisini Vezir olarak Meyyafarkin'e de kabul ettirdi; halkada iyi davranarak onların güvenini kazandı.

İbni Dimne'nin sahip olduğu servet ve zenginlik tarif edilemez büyüklükteydi. Kendisi ata bindiği zaman önünde 70 deve yürütülürdü; bu develerin eğerleri cevherlerle işlenmiş altındandı. Kendisi büyük miktarda para harcayarak şehrin surlarını bir boy kadar yükseltti. Şehrin doğu tarafında surların üzerinde, Dicle'ye bakan bir saray yaptırdı;surda saraydan Dicle'ye açılan bir kapı açarak ona"**su kapısı**"(bugünkü"**Yeni kapı**" olarak bilinen kapı olabilir.)" adını verdi. "**Kendisi her korkanın sığınağı ve her gelenin dostu olmuştu.Bol bol para harcardı. Her ülkeden şairler kendisini överlerdi.**" Kısacası kendisi bir Emir konumuna gelmişti. Kendisi Halifeyle, Mısır, Rum ve diğer ülkelerin krallarıyla mektuplaşır, karşılıklı hediyeler kabul ederlerdi.

Meyyafarkin Emiri Mümehhidüdevle zamanında halkın durumu istikrara kavuştu. Kendisi de çok güçlendi; diğer ülkelerin krallarıyla, Bağdat'taki Halifeyle mektuplaştı, birbirlerine karşılıklı hediyeler yolladılar.

Onarılması gereken şehir surlarının birçok yerini Mümehhidüdevle yaptırdı. O, toplam otuz küsür yer yaptırdı.

Emirin Veziri Şero'nun İbni Felyus adında bir oğlu vardı. Emir, Felyus'u hiç sevmez ve ondan nefret ederdi. Bir kaç kez onu öldürmek istediye de Şero'nun hatırı için onu öldürmedi. Aynı şekilde İbni Felyus da Emiri sevmezdi ve onun yok edilmesini istiyordu. Bir gün babası Şero'ya bu görüşünü şöyle açıkladı: **"Bil ki benim hayatım seninkine bağlıdır. Emir'in benim hakkımda da senin hakkında da kötü düşünmeye başladığını kesin olarak öğrenmiş bulunuyorum. Onun sana göstermekte olduğu bütün bu yakınlıklar hile ve aldatmacadan ibarettir. O bizi ortadan kaldırmak için fırsat kolluyor. İşte sana haber veriyorum."**

Şero da oğlunun bu anlattıkları karşısında ne yapılması gerektiğini sorunca, Felyus'un cevabı **"Onu öldürelim, yerine de sen geç; yoksa hepimiz ölürüz"** oldu. Felyus'un bu önerisi karşısında şaşkına dönen Şero, kesinlikle ona ihanet edemeyeceğini, hayatının ona borçlu olduğunu vs. anlattı. Ancak Felyus bu niyetinden vaz geçmedi ve babasını ikna etmek için günlerce uğraştı ve sonunda O'nu ikna etmeyi başardı.

Şero ve Emir, kimisine göre 400 (Miladi 1010) yılının başlarında, kimisine göre de 401 (Miladi 1011) yılının başlarında Hetah (Hetax) kalesine gittiler. Hetax Kalesi (Diyarbakır'ın Lice ve Hazro ilçeleri arasında kalan eski bir şehir olup, yöre halkı buraya **"Entax"**(Entah) demektedir. Bereketli topraklar ve geniş otlaklara hakim bir kaleydi ve burası Emir tarafından Şero'ya verilmişti. Şero da her yıl ilkba-

harda Emir'le birlikte oraya gider ve ilkbaharı orada geçirirlerdi. Bu sefer de yine onlar günlerce eğlendiler, yiyip içtiler. Onlar arasında Felyus da vardı. Sonunda bir gece Emir yatmaya gittiği bir sırada, Şero'yla oğlu Emir'in odasına gidip onu öldürdüler. Emir'in akraba ve yakın adamlarını da tutukladılar. Bir gecede bu işleri bitiren Şero ve oğlu İbni Felyus, yanlarına Emir'in hizmetçisi Muşrik'ı da alarak Meyyafarkin'e geldiler. Bunlar şehre girdikleri zaman nöbetçiler Emir'i yanlarında görmeyince, Şero'yu durdurup atından indirdiler ve İbni Felyus, nöbetçilerden üçünü hemen öldürüp babasını onlardan kurtararak Hükümdarlık sarayına gidip şehir yönetimine el koydular. Halk da korkusundan Şero'ya boyun eğdi.

Emir Ebu Mansur Mümeħhidüdevle'nin hükümdarlığı 14 yıl sürdü.

Şero,Erzen kalesi dışında bütün kaleleri yönetimine aldı. Erzen kalesinde ise, Emir Ebu Ali ve Emir Mümeħhidüdevle hükümdarlıkları boyunca orada valilik yapan Isfahanlı Hoca Eb'ül-Kasım bulunuyordu.

Şero, yönetimi aldıktan sonra Mümeħhidüdevle'nin Sirt'te bulunan kardeşi Ebu Nasır'ı yakalatmak için, 500 atlıdan oluşan bir birlik üzerine yolladı.

Hoca Eb'ül-Kasım, Emir Mümeħhidüdevle'nin öldürüldüğünü duyunca, Emir Ebu Nasır'a haber yollayarak acele Erzen'e gelmesini istedi. Bunun üzerine ertesi gün Ebu Nasır Erzen'e geldi. Ebu Nasır'ın Erzen'de olduğunu duyan Şero'nun askerleri Erzen'e saldırdılar.Çıkan çatışmada Şero'nun askerleri bozguna uğradılar. Hoca Eb'ül-Kasım, yaşlı Mervan ve karısını da Ebu Ali'nin türbesinden getirterek onlara Emir'in öldürüldüğünü bildirdi, ve Ebu Nasır'a da yemin ettirerek Emir ilan etti.

Her taraftan Kürt aşiretlerini ve halkın ileri gelenlerini toplayan Hoca Eb'ül-Kasım, halkın huzurunda Ebu Nasır'ın hükümdarlığını ilan edip halka da kendisine bağlı kalacaklarına yemin ettirdi. Ayrıca Şero'yu da öldüreceklerine ant içtiler. Bundan sonra Meyyafarkin'e saldıran Emir Ebu Nasır ve Hoca Eb'ül-Kasım kuvvetleri, Şero'nun birçok askerlerini öldürüp mallarını yağmaladılar. Meyyafarkin halkından Şero'nun teslim edilmesini istediler. Zor durumda kalan Şero, yaptığından bin pişman olmuş. İbni Felyus, Şero'ya Rum kralına mektup yazıp kendisine sığınacağını ve ülkeyi de vereceğinin bildirilmesini istedi ve bunu de Şero'ya kabul ettirdi. Şero Felyus'un bu isteğine uyup Rum kralına mektup yolladı. Ancak bunu öğrenen halk, buna çok kızdılar, Şero ve oğluna lanet getirdiler. Derken bir cuma günü camide toplanan halk ayaklandı ve İbni Felyus bozguna uğrayıp Şero'ya sığındı. Halk Şero'ya seslenerek **"bize İbni Felyus'u teslim et. Çünkü kötülüğün başı odur. Seni de yaptığın işe o teşvik etti"**söyleyerek Felyus'u istediler. Şero onu teslim etmeyince, halk tekrar hücumla geçerek Şero'yu yendiler ve İbni Felyus'u öldürdüler. Cesedi çocuklar tarafından sokaklarda gezdirilerek teşhir edildi. Halk saraydaki bütün malları yağmaladı. Şero da Hükümdarlık burcuna gidip saklandı. Şero'nun ricası üzerine şehrin yaşlıları ve ileri gelenleri gelip kendisini öldürmeyeceklerini, onunla Emir Ebu Nasır arasında arabuluculuk yapacaklarına söz verdiler.

Halk, şehre gelmesi için Emir Ebu Nasır'a haber yolladılar. Emir, gelip şehri kuşattı ve halktan Şero'yu teslim etmesini istedi. Halk önce bu isteği kabul etmedi. Bu yüzden şehir uzun süre kuşatma altında kaldı. Bunun üzerine Emir, bu isteğinden vazgeçip Şero'yu öldürmeyeceğini söyledi ve halk da böylece şehir kapısını Emir'e açtılar. Emir Ebu Na-

sır, 1011 yılının son ayında Meyyafarkin'e girerek hükümdarlık koltuğuna oturdu ve Hoca Eb'ül-Kasım'ı Vezir tayin ederek tüm devlet işlerini ona bıraktı. Vezir, iyi bir siyaset izleyerek şehirdeki zararlı, yıkıcı kimseleri cezalandırdı. Sarayın yağma edilmesi sırasında ele geçirilen altın ve değerli eşyalar tekrar geri alınıp hükümdar sarayına bırakıldı.

Emir, bir süre geçtikten sonra Şero'yu yakalayıp kardeşi, Mümehhidüddeve'nin öldürülmüş olduğu yere gönderip orda astırdı. Emir, Eb'ül-Hasan bin Vasif'i de Cezire, Tanza ve Tıl Falan bölgelerini yönetmekle görevlendirdi. Emir Ebu Nasır'ın ünvanı "**Nasruddeve**"(Devletin yardımı, yardımcı) idi.

Emir Nasruddeve, hükümdarlığını sağlamlaştırıp Diyarbakır'ın her tarafını egemenliği altına aldı.İbni Dimne de Emir'e haber yollayarak, Mümehhidüddeve zamanında olduğu gibi ona da vergi vereceğini, onun adına hutbe okutacağını ve para bastıracağını bildirdi. Emir de bunu kabul etti. Emir, Halifiye, krallara mektuplar yazdı, karşılıklı hediyeler yollandı. Artık O'nun iktidarına karşı çıkacak kimse kalmamıştı.

Emir, büyük para harcayarak 1013 yılında güzel bir saray yaptırdı. Sarayın bahçesine ağaçlar diktirip, sarayı en güzel şekilde süsledi, tavanında ve duvarlarında altın nakışlar işletti ve böylece görülmemiş güzellikte bir saray meydana getirdi. Pınarbaşından("**Kaniya Mezin**"-**Büyük pınar olsa gerek**)Saraya bir su kanalı açtırdı.Bu suyu da saraya götürüp orada havuz ve hamam yaptırdı.

Dünyanın dört bir yanından Emir'e hediyeler ve ziyaretçiler geliyordu. Bu ziyaretçilerden Mısır Halifesiyle Rum kralının yolladıkları elçileri örnek alarak gösterebiliriz. Mısır Halifesi de Emir'e "**İzzüddeve**"(Devlet onuru) ünvanını ver-

di. Kendisi halk arasında adaleti dağıtan, hayır işlerinde bulunan, şan ve gücü artan bir hükümdardı. Nasruddevle, halkı birçok ağır vergiden kurtardı; yıkılan şehir surlarının tümünü yeniden yaptırdı. Meyyafarkin'in batısında " **Atşa**" adıyla bilinen köyü fakirlere vakıf olarak seçti. O zamandan beri bu köyün ürünleri alınıp camiye götürülür ve orada yoksullara dağıtılırdı.

Uzun süre Amed'i yöneten İbni Dimne, damadı olan komutan Mürtec'in Amed'de büyük miktarda mal ve mülk edindiğinden kendisini çekemiyordu. Aynı şekilde Mürtec de kayınbabası İbni Dimne'yi çekemiyordu. Bu yüzden Mürtec kendisine bağlı dört adamını İbni Dimne'nin yatak odasına yollayarak onu öldürttü. Olay esnasında İbni Dimne'nin hizmetçisi de oradaydı. Çılgınlarla dışarı çıkan hizmetçi, Mürtec'in üzerine saldırıyor; bıçağı gırtlığına saplayıp "**onu sen öldürdün**" diyerek Mürtec'i öldürür. Daha sonra değerli bazı hediyelerle yola çıkan hizmetçi, olayları duyup Amed'e doğru yola çıkan Hasruddevle'yle yolda karşılaşır. Hediyeleri Emir'e verir ve İbni Dimne'nin parasının nerede bulunduğunu ve kimler tarafından alındığını söyler.

Nasruddevle Amed'e vardığında, Mürtec'in çocukları surlara çıkararak babalarının katili olan hizmetçiyi Emir'den istediler. Vezir önce direndiyse de "**Amed bir hizmetçiye değiştirilmez.**" Diyenlere uyararak, hizmetçiyi teslim etti ve şehre girdi. İbni Dimne'nin iktidarı 28 yıl sürmüştü.

Nasruddevle, Amed'de işleri düzene koyduktan sonra şehir yöneticiliğine oğlu Eb'ül-Hasan'ı vali olarak atadı ve kendisine "**Sa'düddeve**" (Devletin mutluluğu) unvanını verdi. Emir, işlerini bitirip tekrar Meyyafarkin'e döndü.

Emir'in veziri Hoca Eb'ül-Kasım 1025 yılında ölünce, Mağrıplı Eb'ül-Kasım Hüseyin bin Ali yeni Vezir oldu. Bu

vezir de devlet işlerini en iyi bir şekilde vefat ettiği 1038 yılının Ramazan ayına kadar yürüttü.

Mağrıpı Vezir'in ölümünden sonra Nasruddevle, bir süre divan Nazırı İbri Bereke ile birlikte devleti Vezirsiz olarak yönetti. Daha sonra 1039 yılında İbri Cehir'i Vezir tayin ederek kendisine "**Kafiddevle**" (Devlet için yeterli) unvanını verdi. Kendisinin Vezir olmasıyla devlet büyük bir itibara kavuştu. Kendisi ileri görüşlü, tedbirli, akıllı, mert, namuslu ve azimli bir insandı. Devleti en iyi bir şekilde yönetti.

1095 yılında Bağdat'ta Halife devrilince, Halife'nin eşi ve oğlu Meyyafarkin'e geldi. Emir, onları karşıladı ve daha sonra Amed'e yollayarak saraya yerleştirip onların masraflarını karşıladı.

Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, 1059 yılında son Deylem Hükümdarı Yenal'ı öldürüp bu devlete son verdi. Deylem devleti, Irak'a egemen olmadan önce 12 yıl, Irak'a egemen olduktan sonra da 113 yıl olmak üzere toplam 125 yıl yaşamıştı.

Tuğrul Bey, Horasan ve Bağdat'a hakim olduktan sonra Nasruddevle'ye haber yollayarak Halifenin eşiyle oğlunu geri göndermesini istedi. Nasruddevle onlara 200 bin altın değerinde hediyeler vererek kendilerini geri yolladı.

Tuğrul Bey, 434 (Miladi 1043) yılında Buğa ve Nasıghı adlarında iki ünlü Türk emirinin komutasında 10 bin kişilik atlı bir orduyu Diyarbakır üzerine yolladı ve orayı kendilerine beylik olarak verdi.

Diyarbakır'ı kendilerine beylik olarak alan bu iki Emir, ülkenin her tarafına saldırarak yağmacılığa giriştiler ve Meyyafarkin üzerine de saldırdılar. Meyyafarkin kapıları yüzlerine kapandı; iki taraf arasında haberleşme oldu. Nasruddevle, geri dönmeleri şartıyla kendilerine 50 bin altın teklif

ettiyse de onlar bunu kabul etmediler. Kuşatmayı sürdüren bu iki emir, bir gece çok içip sarhoş oldular ve aralarında kavga çıktı, kavgada birbirlerini bıçakladılar ve ikisi de öldü. Bunu öğrenen Emir, aynı gece askerlerini karargahlarına saldırtarak birçoklarını öldürdüler, bir kısmını esir aldılar, tüm mal ve savaş malzemelerini de ganimet olarak aldılar. Böylelikle Meyyafarkin büyük bir beladan kurtulmuş oldu.

Emir Nasruddevle, 29 Şevval 453 (Miladi 6 Kasım 1062) tarihinde vefat etti. Hükümdarlığı 53 yıl sürdü. Bu süre içinde kendisine düşmanlık eden veya kendisini uğraştıran kimse çıkmadı. Ondan daha mutlu ve renkli yaşam sürdüren yoktu. Denilebilir ki hiç bir kral onun kadar mutlu ve zevkli bir hayat yaşamadı. Kendisinin 4 karısı ve 360 gözde cariyesi vardı. Kendisinin yanında, başka kralların yanında bulunmayan en meşhur ses sanatçıları, dansözler ve eğlence sanatkarları vardı. Nerede güzel bir cariyeye ya da güzel bir ses sanatkarı olduğunu duyarsa, büyük paralar harcayarak ve değerinin kat kat fazlasını ödeyerek aldırıp getirdi. Kendisi gece eğlencesine çok düşküdü. Onun renkli yaşamını en güzel şekilde dile getiren o dönemin en büyük şairlerinden Ebu Nuvas'ın yazdığı dörtlüğü buraya aktarmakta yarar var.

Ömrüme kıymak istemediğim için

Uyuyanlara bıraktım uykuyu

Ve gecenin karanlığını

Eğlenmekle, içmekle geçirdim.

Uyku sarhoşluk saatinde arzu edilir ancak

Hükümdar bu şiiri dinleyince coşmuş ve şöyle demiş: "Aş-kolsun kendisine ! Bizi şiiriyle mırıldanarak dile getirmiş."

Nasruddevle'nin ölümünden sonra bir arkadaşına birisi şöyle sormuş: "Nasruddevle'nin Hükümdarlığı kaç yıl sür-

dü? 53 yıl sürdüğünü duydum, doğru mu?"Adam, şu karşılığı vermiş:

"Neden 106 yıl demiyorsun? Çünkü onun geceleri gündüzlerinden daha güzeldi."

Nasruddevle;3 kız ve kimisine göre 20 den fazla, kimisine göre 40'tan fazla erkek çocuk sahibiydi. Ölümünden önce oğlu Emir Nizameddin Eb'ül-Kasım Nasır'ı veliaht tayin etmişti. Öldüğü zaman Veziri İbni Cehir görevini sürdürüyordu.

Emir Nizameddin, 453 (Miladi 1062) yılının Zilkade ayının başında hükümdarlık tahtına oturarak görevine başladı.

Emir Nizameddin 1064 yılına kadar istikrar içinde hükümdarlık yaptı. 1064 yılında kardeşi Said'le arası açıldı. Bu yüzden Said, kaçıp Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'e sığındı. Tuğrul Bey de kendi komutanlarından birinin komutasında 5 bin kişilik süvari bir birliği Said'in emrine verdi. Said, bu birlikle Meyyafarkin üzerine saldırdı. Vezir İbni Cehir, Said'le görüşüp ona çok miktarda para ve Beylik vaad ederek **"bu ailenin ortadan kalkması senin elinle olmasın"**diyerek Said'in saldırısını engelledi. Nizameddin de Tuğrul'un komutanına 50 bin altın vererek onu geri gönderdi.

Bağdat Halifesi El-Kasım, 1064 yılında Emir Nizameddin'e haber yollayarak, Vezir İbni Cehir'i, kendisine vezirlik yapması için istedi. Emir de, veziri bir çok değerli hediyelerle birlikte Halifeye yolladı. Emir Nizameddin, boşalan vezirlik görevine El-Ecell Eb'ül-Fadl İbrahim Bin Enbari'yi atadı.

Tuğrul Bey; 1067 yılında Salar'ı Horasan adındaki komutanın yönetiminde 5 bin kişilik bir süvari birliği Diyarbakır üzerine yolladı. Bu birlik Meyyafarkin yakınlarına geldiklerinde her tarafa saldırıp yağma etmeye başladılar ve şehri

kuşattılar.Vezir El-Ecell, Tuğrul'un komutanıyla görüşüp, geri dönmeleri şartıyla kendilerine 300 bin altın verileceğini vaad etti. Vezir komutana güven vermek için rehin olarak Emir'in oğlu Hasan'ı onların karargahına gönderdi. Selçuk komutanı Salar, birkaç askeriyle birlikte şehir kapısına geldiğinde pişmanlık duydu ve tereddüde düştü. Bu durumu sezen Vezir, Emir'in iki kardeşi olan Fadlun'la Namık'ı da sallar'ın karargahına yolladı. Bundan sonra Salar'ın şüphesi dağıldı ve şehre girdi. Vezir onları bir odada oturtup, Emir'le konuşmaya gitti. Emir'in"**Ne yapalım**"sorusuna karşılık Vezir,"**onları tutuklayalım**" yanıtını verince Emir, şaşırıp ve kardeşlerinin onların ellerinde olduklarınıVezir'e hatırlattı. Vezir ise, "**kardeşlerin sana düşmandırlar. Sen onların karşılığında Diyardakır'ı ve memleketi satın alıyorsun**" şeklinde Emir'i ikna etmeye çalıştı ve başardı. Vezir, Emir'in odasından çıkıp Selçuklu komutanıyla yetkililerin bulunduğu odaya gitti ve onların hepsini tutuklattı. Bu durum karşısında şaşkına dönen Salar,"**ihamet mi ettiniz**"sorusunu sorunca Vezir'den "**evet**"karşılığını aldı.Durumu anlayan Sallar, "**Lailahe İllallah...Düşmanını düşmanının karşılığında yakaladı.**" diyerek tezgahlanan oyunu tamamladı. Sallar'ın tutuklanmasından sonra Meyyafarkin askerleri, Selçuklu askerlerine saldırarak bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir alarak bütün mallarıyla savaş malzemelerine el koydular. Emir'in kardeşlerini de yakalayıp kafalarını kestirdiler. Üç gün sonra da Emir, Su kapısının dışındaki tepede oturarak Salar ve arkadaşlarının başlarını kestirdi. Vezirin bu kurnazca siyaseti sayesinde Meyyafarkin büyük bir beladan daha kurtulmuş oldu.

Vezir El-Ecell Eb'ül-Fadl, 1067 yılında ölünce yerine oğlu Ebu Tahir Selame geçti. Yaşının genç olmasından dolayı

halk buna karşı çıktıysa da Emir "**ben bunu istiyorum. Kendisinin nasıl bir adam olduğunu göreceksiniz**" diyerek genç Vezire "**El-Kafi**" (yeterli) unvanını verdi.

Emir ile kardeşi Said'in arası 1069 yılında tekrar açıldı. Bunun üzerine Meyyafarkin'den kaçan Said, 1064 yılında Tuğrul Beyin ölümüyle tahta geçen ve Bağdat Halifesinden "**Sultanlık**" ünvanını alan Sultan Alparslan'ın yanına sığındı.

Alparslan, 1071 yılında Said'i de yanına alarak Irak'tan çıkıp Diyarbakır yöresinde Dicle Nehri kenarında istirahat çekildi. O sıralarda Selçuklu Veziri Nizamülmülk (ülkenin düzeni) de Meyyafarkin'e gidip Emir'le görüştü. Emir'le, birlikte Sultan'ın yanına vardılar. Alparslan, Said'e verdiği söze göre Emir'i öldürecekti. Bunu öğrenen Vezir, işe karşı çıktı ve Emir'in istediği zaman dönebileceğine dair, Emir'in karısına ve çocuklarına söz verdiğini belirterek, "**ben bunu yapamam çünkü söz verdim. Madem ki sen de yemin etmişsin, o halde sen ava çık bu işi bana bırak.**"

Vezir, Sultan Alparslan'ı ikna etti. Alparslan ava çıkınca Vezir, Said'i Emir'e teslim etti. Emir de kardeşini teslim alıp Hetah'ta hapsedtirdi. Emir, Sultan'dan bir çok hediye alarak Meyyafarkin'e döndü.

Sultan Alparslan'la Rum ordusu 1071'de Malazgirt'te savaşa giriştiler. Bu savaşta Rumlar yenildiler. Alparslan'ın kazandığı Malazgirt zaferi sonucu Ahlat ve Malazgirt şehirleri Mervani Devletinin elinden çıktı ve buralar, Alparslan'a bağlı beylikler olarak sultanın atadığı valiler tarafından yönetildi.

Emir Nizameddin, 472 (Miladi 1080) yılının Zilhice ayında öldü. Hükümdarlığı 18-19 yıl sürdü. Onun döneminde Meyyafarkin güzel bir imara kavuştu. Halk da onun zamanında bolluğa kavuştu, zenginleşti. Emir, Meyyafarkin ve

Amed surlarının birçok yerlerini yükseltti, onardı. Ölümünden kısa bir süre önce, 1080 yılında Dicle üzerindeki Köprü-yü (Bölge halkı bu köprüye "Pıra Dehderi" Onkapılı, Ongözlü demektedir ve halen bu köprü vardır.) yaptırdı.

Emir Nizameddin'in ölümünden üç gün sonra büyük oğlu Nasıruddevle Eb'ül-Muzaffer Mansur hükümdarlık tahtına oturdu. Vezir Ebu Tahir Selame de aynı görevi sürdürdü. Ancak daha sonra Emir, Attarlar çarşısında bir dükkanı bulunan Ebu Salim adında bir Hekimi Vezir yaptı ve eski Vezirini de tutukladı.

Vezir Fahruddevle Muhammed Bin Cehir, Emir Nizameddin'in yanından ayrıldıktan sonra bir dönem Halife El-Kaim'e Vezirlik yaptı ve sonra azledildi. Vezir Fahruddevle azledildikten sonra Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yanına gitti.

Vezir Ebu Tahir'in Meyyafarkin'de tutuklandığını duyan Fahruddevle, Mervani Devletinin sarsılıp bozulmaya başladığını ve bu devletin haddi hesabı olmayan sınırsız zenginliklere sahip olduğunu Hoca Nizamülmülk'e anlattı. Hoca da bu durumu Sultan Melikşah'a aktardı. Bunun üzerine Melikşah, bir ordunun başına Fahruddevle'yi getirerek Diyarbakır üzerine yolladı. Bu durumu öğrenen Emir, devletin tüm işlerini Hekim Ebu Salim'e bırakarak kendisi Meyyafarkin'i terkedip Cezire'ye gitti. Emir, Cezire'den Sultan'a bir heyet yolladı.

Fahruddevle Diyarbakır'a varınca orduyu iki bölüme ayırdı. Kendisi ordunun bir kısmıyla Meyyafarkin'e gitti, oğlu Zaim'in yönetimindeki ordu da Diyarbakır'da kaldı. Meyyafarkin'i kuşatan Fahruddevle, 1086 yılının Ekim ve Kasım aylarına kadar kuşatmayı sürdürdü. Kış olması nedeniyle kendisi Siirt'e gitti ve 13 Zilkada 487 (Miladi 1087) yılında tekrar geri gelip kuşatmayı şiddetlendirdi. O sıralarda zaten

Diyarbakır da kuşatma altında bulunuyordu. Sultan da peş peşe yardımcı (takviye) kuvvetler yoluyor ve kuşatmanın devamını sağlıyordu.

Emir'in Cezire'den yolladığı heyet de, Sultan'dan Emir'e **"ülkeyi paylaşma"** önerisini getirdiler. Ülkeyi paylaşma konusunda Sultanın önerisi şöyleydi:

"Memleketi paylaşalım . Meyyafarkin'i sana verelim, çünkü evin oradadır. Amed de senin olsun. Biz de Amede karşılık Cezire'yi alalım. Memleketin kalan kısmını da aramızda bölüşelim ve sen istediğin yeri al. Memleketin yarısı bizim, yarısı da senin olsun."

Emir'in bu öneriye yanıtı, **"düşünelim"** oldu. Emir aynı gün Hekim Ebu Salim'den de mektup aldı. Mektupta, sultana toprak verilmemesi ve memleketin durumunun iyi olduğu bildiriliyordu. Şayet bir yer verme zorunluluğu doğarsa- **Diyarbakır'ın son sınırı olan ve Nusaybin'e inen Hirmas çayının başında bulunan son sınır kalemiz Balosa'yı ver"** diye belirtiyordu. Emir bu mektubu aldıktan sonra cesaretlendi ve Sultan'a haber yollayarak **"evimi teslim etmem ve memleketimden çıkmam"** yanıtını verdi.

Çok sayıda asker tarafından kuşatılan Meyyafarkin ve Diyarbakır'da çarpışmalar devam ediyordu. Bu şiddetli çarpışmalar sonucu Meyyafarkin şehrinin Rabad kapısının burcu yıkıldı ve şehir teslim oldu. Fahruddevle 1087 yılında şehre girip yönetimi teslim aldı. Fahruddevle, Mervanoğullarına ait bütün hazine ve paraları eline geçirdi; Hekim Ebu Salim'i tutukladı ve daha önce tutuklanan Vezir İbn'ül-Enbari'yi de serbest bıraktı. Hasankeyf Valisinin yanına yolladı.

Meyyafarkin'in düşmesiyle birlikte Diyarbakır da direnemedi ve düştü. Tüm ülke Fahruddevle'nin eline geçti. Fah-

ruddevle Meyyafarkin'de, oğlu Zaim de Diyarbakır da kalarak tüm devlet işlerini ellerine aldılar ve bazı bölgelerin yönetimlerini de Sultan'ın adamlarına verdiler.

Emir Nasıruddevle, iyi bir devlet adamı değildi. Kendisi kısa görüşlü ve kötü tedbirli bir insan olup, kimseyle geçinemiyor; en yakın adamlarının dahi sözlerini dinlemiyordu. Onun bu yeteneksizliği ve teslimiyetçi karakteri hem kendi sonunu, hem de Mervani Devletinin sonunun gelmesine önemli bir etken oldu.

Ülkesi elinden alınan Emir Nasıruddevle'ye Sultan Melikşah haber yollayarak "**memleketine karşılık ne istersen vereyim**" dedi. Hükümdarlığını yitirmenin çöküntüsü içinde olan Emir'in yanıtı da "**göğsüme saplanıp sırtımdan çıkacak bir mızrak isterim**" oldu. "**Arapçada mızrağa harbe dediği için, onun bu sözleri Sultan'a "Harbeyi istiyor"** şeklinde nakledildi. Bunun üzerine Sultan, Irak'ta Bağdat'ın kuzeyinde bulunan ve yıllık geliri 30 bin altın olan Harbe köyünü tımar olarak kendisine verdi. Nasıruddevle oraya gitti ve... **Melikşah ölünceye kadar orada kaldı.**"

Nasıruddevle , 1094 yılında Cezire'de öldü. Nasıruddevle'nin hükümdarlığının son bulması,991 yılında Ebu Ali'nin hükümdar olmasıyla kurulan ve 1087 yılında yıkılan Mervani Kürt Devletinin sonu oldu. Böylece bu Kürt Devleti 96 yıl yaşamını sürdürdü. Bu süre, şüphesiz ki Mervanoğullarının hükümdarlığını sürdürdüğü süredir. Ancak Bad Bin Dostık'ın Meyyafarkin'e girip kendisini kral ilan ettiği 985 yılından itibaren sayarsak, başkent olarak Meyyafarkin'in kabul edildiği bu Kürt Devletinin yaşamını 102 yıl olarak belirtmemiz gerekir.

MERVANİ KÜRT DEVLETİNİN EKONOMİK DURUMU VE YIKILIŞININ NEDENLERİ

Mervani Kürt Devletinin kısa tarihçesine bakıldığında, o dönemlerde ekonomik durumlarının bir hayli iyi olduğu görülmüyor. O dönemlerde Meyyafarkin, o kadar gelişmişti ki, şehir her taraftan tüccarların ve alıcıların uğradığı bir ticaret merkezi haline dönüşmüştür. O dönemin bir esnafı olan İbn'ül-Behat bir günlük iplik satışından elde ettiği kazanç miktarının 500 altın değerinde olduğunu göz önünde bulundurursak, ticaretin ne kadar geliştiği rahatlıkla görülür. Yine Emir Nasruddevle döneminde yapılan bir ihbar üzerine evinde arama yapılan Şeyh Ebubekir Bin Cerinin evinde bulunan ve elkonulan malların toplam miktarı 400 bin altın değerindeydi. Bu örnekler o dönemlerde Kürt devletinin ekonomik durumunun ne kadar ileri bir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Fahruddevle, Meyyafarkin'i aldıktan sonra, ele geçirdiği hazine ve bu hazineyi Meyyafarkin'den gizlice nasıl kaçırttığını, "Mervani Kürtleri Tarihi" kitabının yazarı İb'nül-Erzak'ın dedesi, yazarın babasına ve babası da yazara anlatmış. Yazar da bunu babasından öğrendiği şekilde kitabına aktarmış. İb'nül-Erzak dedesinin ağzından olayı şöyle aktarıyor:

"Vezir bir gün haber göndererek beni çağırttı. Bunun üzerine Hasankeyf'ten kalkıp Meyyafarkin'e geldim ve Vezirin (Fahruddevle) huzuruna giderken kendisini selamladım. O da selamımı aldı ve sonra bana, "Ali bu sefer yükün hafiftir" dedi. Sonra bana, çevresi beş karış olan ayaklı bir billur sofraya, beş tane billur kadeh, iki tane billur ta-

bak, üç tane süs eşyası, şarap rengine olan beş tane kadeh, şarap doldurulmasında kullanılan bir kase ve çeşitli kadehler verdi. Hepsinin üzerinde de, benzeri olmayan bir sanatla güzel nakışlar işlenmiş ve kazılmıştı.

Sonra bir altın kutu getirdi ve kapağını açtı. Kapağın altındaki pamuğu kaldırıncaya, güneş ışığı gibi çevreyi aydınlatan bir şey görüldü. Ve Nasırruddevle'nin 140 tane inciden ibaret tesbihi ortaya çıktı. Bu tesbihin her bir tanesinin ağırlığı tam bir miskaldi, ne bir dirhem eksik, ne de fazlaydı. Bu tesbih tanelerinin takılmış olduğu ip ise, Melik Aziz Bin Büveyh tarafından Nasırruddevle'ye hediye edilmiş olan kırmızı yakuttan yapılmış iri bir ipti.

Ayrıca altın kutunun içinde on parça Belahş (bir çeşit cevher), her biri parmak kadar olan on tane zümrüt çubuk da vardı. Vezir bunları çıkardıktan sonra şöyle dedi: "Mervani ailesinin yıkılmasına ve memleketin ellerinden çıkmasına yol açan işte bunlar oldu." Ben, "Efendimiz, bu nasıl oldu?" diye sorunca, şu karşılığı verdi: "Nasırruddevle öldüğü zaman Sultan, onun haddi hesabı olmayan servetlerle böyle bir tesbih ve Mısk'tan almış olduğu bir kılıç bıraktığını duydu. Sultan Alparslan, Nizameddin'e haber göndererek kılıcı ve tesbihi istedi. Nizameddin ise kendisine başka bir kılıçla tanelerden meydana gelmiş bir salkım ve başka değerli hediyeler gönderdi; asıl kılıcın çıkmadığına ve onu göndermediğine yemin etti ve Sultan'a bir altın değerinde olsun bir şey göndermeye gönlü razı olmadı. İşte elçinin buradan dönüşü sırasında raslantı olarak ben de Hoca Nizamülmülk'ün yanında bulunuyordum, ve fırsat bulup da elçinin sözlerini dinledikten sonra konuştum, biraz da abartmalı sözler söyledim. Bunun üzerine bir ordu hazırlandı ve ben de bu memlekete geldim." Ben, "efendim, bunların değeri ne kadardır ?" diye sordum. O

da şu karşılığı verdi: "Bir kısmı eskiden vardı. Nasrudd-
devle'ye Vezirlik yaptığım sırada ben de 45 parça inci ve
65 bin altın değerinde bazı cevherler elde ettim; hepsinin
değerini hesabettim, 215 bin altın tuttu. Sonra Melik Aziz
tarafından 10 bin altın değerindeki yakut ipe Kuran-ı Ke-
rim de hediye edilerek bu miktara eklendi.

Sonra ben bunların hepsini alıp Hasankeyf'e götürdüm
ve Eb'ül-Ekarıp ailesine mensup bir adama teslim ettim.
O da Bağdat'a götürüp Amidüddeve'ye verdi.

Denilmiştir ki:

Fahruddevle, Mervanoğullarının servetini ele geçirdi;
gerek onların parasından, gerekse Ebu Salim'den aldığı
paralardan bin kere bin altın (yani bir milyon altın) topladı.
Ebu Salim'in daha önce alıp bazı kimselerin yanına
emanet olarak bırakmış olduğu miktarla büyük değeri
olan cevherler, altın ve gümüş kaplar, çeşitli alet-edavat
ve değerli eşya bu miktara dahil edildi."

Yukarıda aktardığımız bu alıntılar, Mervanoğullarının ne
kadar zengin olduklarını açıklamaya yetiyor. Bir de Kürdistan
topraklarının verimli oluşu, yeraltı ve yerüstü zenginlik
kaynaklarına sahip oluşu, elverişli bir iklim ve coğrafik yapıya
sahip olması gibi nedenler, bir araya toplanınca dış güçlerin
bu bölgeye neden saldırdıkları ve neden buraları elde
etmeye uğraştıkları daha iyi anlaşılır oluyor. Mervanoğulları'nın
saltanatı yıkılınca, devletin toprakları adeta parsellenmiş
oldu. Çünkü leş yere düşünce, pay kapmak isteyen kartallar
da çoğaldı. Bu toprakların (tüm Kürdistan değil) nasıl
bölüşüldüğüne de bir örnek vermek gerekirse:

"Zaten Hamurtaş'ın valiliği zamanında ülkenin birçok
yeri alınmıştı. Örneğin, Artukoğlu Sukman, Hasankeyf
bölgesindeki Hazzo'dan (Siirt'in Kozluk ilçesinin eski
adı), Satidma ırmağından Halk kapısından ve Erzen çayı-

na kadar 100 köy almıştı ve Hazzoya ilhak etmişti. Fahreddin İl-Gazi de Dicle ırmağından Savur dağına kadar 80 köy alarak Mardin'e bağlamıştı. Amed Emir'i Fahruddevle Hev nehrinin doğusundan 30 kadar köy almıştı. Hani Emiri Şaruh ise Yüksek köprü'nün başını tutmuştu. Emir Ahmed Hetahı almıştı. Senasiler, Gabelceviz (Sasonun eski adı) ve onun sıradağlarının ucunda bulunan 30 kadar köy almışlardı. Erzen Emiri Hüsamüddevele ise iki ırmak arasında 25 köy almıştı.

Bütün bunların nedeni yöneticilerin değişmeleri, devletlerin birbiri ardından gelmeleri, Meyyafarkin'in zayıflaması, onu yönetenlerin beceriksizliği ve onu koruyanların azlığıydı. Yönetime tayin edilen her adam ülkeyi yağma eder, mallarına el koyar ve eline geçeni alırdı. Çünkü bu yöneticiler burada sürekli olarak kalmayacaklarını biliyorlardı. Böylece memleketi ellerine geçirdiler, halkın mallarına el koydular. Bütün bunları da yöneticiler yaptı. Halkın evi yıkıldı ve halk yoksul düştü."(31)

KÜRDİSTAN OGUZLAR, SELÇUCEULAR, TATARLAR VE MOGOLLARIN İŞGALINE GİRİYOR

1029 yılında batıya doğru ilerleyen Selçukluların önceleri Oğuzlar, Gazneli Mahmud'un ordularıyla karşılaştılar. Gazneli Mahmud'un ordusunu teşkil eden askerlerin çoğu Kürt'tü. Kürtlerin lideri savaşın ilk günlerinde Oğuzlara esir düştü. Tutsak edilen bu Kürt liderine Oğuzlar baskı yaptılar ve askerlerinin savastan çekilmesi şartını kabul ettirdiler. Kürt askerleri liderlerinin görüşü doğrultusunda savastan çekilince Oğuzlar zafere kazanmış oldular.

1037 yılında Murağa bölgesine saldıran Oğuzlar, şehri yağmalayıp halkın bir kesimini öldürdüler. Bu durum karşısında bölgede yaşayan Kürtler, Azerbaycan'da hüküm süren Vehsuzan Bin Mamelan yönetimi ile birleşerek Oğuzlara karşı savaştılar ve onları ağır bir yenilgiye uğrattılar.

Vehsuzan Bin Mamelan, 1029 yılında Tebriz'de Ruvadiye Kürt hükümetini kurdu. Daha önceleri kurulan Deylem Kürt Hükümeti, bu hükümetin başlangıcı idi.

1035 yılında İran'da kurulan Şıvankarre Kürt hükümeti 1335 yılına kadar yaşamını sürdürdü.

1040 yılında Oğuzlara saldıran Vehsuzan yönetimindeki güçler Oğuz ordularını bozguna uğrattılar; çok sayıda kumandanlarını esir aldılar. Bu dönemlerde Oğuz ordularının

bir bölümü de Ermenistan'a sefere çıkmış ve bu seferleri sırasında Hakkari ve civarını yağmalamışlardı. Bu bölgedeki Kürt kuvvetlerince sarılan Oğuzlar, ağır bir yenilgiye uğrayıp askerlerinden 1500'ünü yitirip, 7 komutanı da tutsak edmişti. Bu yenilgiden bir süre sonra tekrar toparlanan Oğuzlar, Diyarbakır'a saldırdılar; Pişhabur ve Hüseyiniye yörelerini yağmaladılar. Nasır Bin Mervan-ül Kurdi, Oğuzlarla başa çıkamayacağını anlayınca onlara bir hayli mal ve ganimet vererek onları Diyarbakır'dan uzaklaştırabildi.

Daha önce Selçuklu Sultanı Alparslan ile Roma İmparatoru Diojen arasında 1071'de Malazgirt'te yapılan savaştan bahsetmiştik. Bu savaşta Diojen tutsak edilmişti. Bu savaş Selçukluların zaferiyle sonuçlanması, Kürdistan için yeni ve karanlık bir dönemin başlangıcı sayılır. Çünkü Selçukluların bu zaferinden sonra, Kürdistan artık yavaş yavaş Selçukluların işgali altına giriyordu.

Selçuklu devletinin yönetim biçimi, beş ayrı bölgede kurulan, beş boy ya da ailenin oluşturduğu ayrı hükümetlerden oluşuyordu. Kürdistan ve Irak'ı da ele geçiren Selçuklu devleti 1117 yılında kuruldu ve 1214 yılına kadar yaşadı. 1077 yılında Orta Anadolu'da kurulan Selçuklu devleti ise 230 yıl egemenliğini sürdüren en uzun olanıydı.

Atabeylerin Anadolu'da egemen olduğu dönemlerde Kürtler, onların da saldırı ve işgallerine uğradılar.

İmaduddin ve Timurlenk(Timirtaş), 1134 yılında Diyarbakır'a saldırdılar. Onların bu saldırıları ve şehri kuşatmaları bir ay kadar sonuç vermedi. Ancak İmaduddin daha sonra Kürt Hamidiye aşiretine saldırılar düzenledi ve bu aşiretin kolları olan Akraların ve Susuların yerleşim bölgelerini işgal etti. 1142 yılında da Atabeyler, küçük bir emirlik olan Aşık ve Erbi'ye saldırdılar ve çok kan döktüler. 1139 yılında

Şehrezur'a saldıran İmaduddin, 1142 yılında da Hakkariye saldırıp her tarafı harabeye çevirdi ve buradan da tekrar Diyarbakır'a yönelerek şehri kuşattı. Fakat şehri almayı yine başaramadı. 1146 yılında da Boşnaviye aşiretine saldıran Atabeyler karşısında savaşa giren Kürtler, Hüsametlin liderliğinde şiddetli çarpışmalara giriştiler. Çok kan dökülmesine rağmen Kürtler teslim olmadılar. Savaşın devam ettiği bir sırada İmaduddin öldü ve bunun üzerine Atabeylerin askerleri geri çekilmek zorunda kaldılar.

Kürdistan'da Atabeylerin egemenliği kalkınca, Cizre bölgesinde Kürt Azizan Hükümeti kuruldu. Bir ara bu hükümeti Akkoyunlular ortadan kaldırdıysa da esas olarak Osmanlılar bu Kürt Hükümetine son verdiler.

1177 yılında kurulan Eyyubi "**Kürt**"(!)Devleti, yaşamını 1482 yılına kadar sürdürdü. Mısır'da bağımsızlığına kavuşan Eyyubi Devleti sınırlarını genişletti. Kürdistan, Ermenistan, Suriye, Mısır ve Yemen'e kadar sınırlarını genişleten Eyyubi Devletinin en parlak dönemi, Selahattin-i Eyyubi'nin yönetiminde olduğu dönemdir. Selahattin-i Eyyubi dönemi, tarihte ünlü Haçlı Seferleriyle bilinir. Hamidiye, Hakkari, Şehraniye ve Mihraniye gibi birçok Kürt aşireti bu devlet içinde yer aldı.

Bizim bazı Kürt tarihçileri, Selahattin-i Eyyubi'nin kurduğu devlete "**Kürt Eyyubi Devleti**" demekte ve buna bol bol övgüler yapmaktadırlar. Bizce bu yaklaşım, duygusallıktan öte bir şey ifade etmemektedir. Selahattin-i Eyyubi Kürt veya Kürdistan idealini önüne hedef olarak koymamış; fakat O, islam dinini kendine rehber edinmiş ve islamiyetin yayılması için elinden gelen tüm imkanları kullanmıştır. Bu somut gerçekliği gözden uzak tutmamamız gerekir. Eğer Selahattin-i Eyyubi, bu ideali yerine bir Kürt devleti kursaydı ve

tüm Kürt aşiretlerini merkezi bir otorite altında toplayabilseydi, şüphesiz ki Kürt toplumunun yaşamını ve Kürdistan tarihinin çehresini kökten değiştirirdi. Fakat var olan ve yaşanmış olan gerçeklik, malesef öyle olmamıştır. Selahattin-i Eyyubi'nin Kürt olması ve kurduğu devletin önemli kademelerinde Kürtlerinde yer alması, birçok Kürt aşiretini kendi otoritesinde toplaması, yaşanan gerçekleri ortadan kaldırmıyor. Soruna duygusal yaklaşmak ve mezar taşlarıyla övmek; bize bir şey kazandırmıyor. Gerçek tarihi olaylar ne ise, onları olduğu gibi kabullenip görmemiz gerekiyor.

Selahattin-i Eyyubi 4 Mart 1193 Çarşamba günü 56 yaşında öldü. O'nun bir özelliğini de belirtmemizde yarar var. Selahattin-i Eyyubi, o dönemlerde yaşamış diğer krallar gibi mal ve mülk edinip zengin olma peşinde koşmamıştır. Kendisi öldüğünde arkasında sadece 47 dinar ve 1 altın bırakmıştır; öyle ki cenaze masrafları dahi borç alınarak karşılanmıştır.(32)

1185 yılında halife Nasır Liddin döneminde Türklerle (Türklerin ataları olanları anlamak gerekir bu dönemlerde) Kürtler arasında iki yıl devam eden savaşlar oldu. Bu savaşların sonucu bir bölüm Kürtler Ezine (Kilikya) ve Suriye bölgelerini terkedip göçetmek zorunda kaldılar. Bir sürü olayda olduğu gibi, 1218 yılında Hakkari'ye yapılan Türklerin saldırısında da kanlı olaylar oldu. Türklerin tüm bu kanlı saldırıları yetmiyormuş gibi bazen de Kürdistan'da meydana gelen tabiat olayları da çok sayıda insanın telef olmasına neden oluyordu.

Örneğin; 1225 yılında Cezire bölgesinde (Irak, Musul, Mardin, Diyarbakır ve Urfa yöresi) meydana gelen deprem ve salgın hastalıklar çok sayıda insanın ölümüne neden oldu.

Kürdistan bölgesi 1217 yılında bu sefer Harzemlerin sal-

dırısına uğradı. Abbasi Halifesi Nasır Liddin ile savaşmakta olan Mehmet Harzem Şah, Kürtlerin ikamet ettikleri Zağros dağlarından geçtikleri sıralarda doğal olarak Kürtlerle Harzemler savaştılar. Mehmet Harzem Şah'ın oğlu Celalettin, 1235 yılında Zağros bölgesine geldi. Onun geliş nedeni de Tatarların Harzem ülkesini ve Gazne kalesini işgal etmeleri idi. Tatarlardan kaçan Celalettin de Kürdistan'da uğradığı her yerde kan döküyordu. Celalettin Kürdistan'a çok zarar verdi ve tüyler ürpertici katliamlara girişti. Bu katliamların en büyüğünü Muş ve Çevresinde 1231 yılında uyguladı. 1231 yılında Azarbaycan'da Tatarlardan kaçan Celalettin, Kürdistan'da kendisine bir sığınak ararken; Tatarlar O'nun askerlerine Diyarbakır yörelerinde yetiştiler; çoğunu kılıçtan geçirdiler ve kaçabilenler de Konya'da Aladdin Keykubat'a sığındılar. Celalettin, Ahlattan Diyarbakır'a kadar saklanmak için Kürtlerden yer temin edemedi.

Celalettin'i kovalayan Tatarlar da Kürdistan'da katliamlar yaptılar. Bu saldırılarda sadece Kürt Kureyşe aşireti Tatarlara karşı direnebildi ve onları geri püskürttü. Nusaybin ve Mardin bölgelerine de saldıran Tatarlar, bu bölgeyi de yakıp yıktılar; harabeye çevirdiler.

Celalettin, 1231 yılında bir Kürt aşiret reisinin yanında gizleniyordu. Ahlat kuşatması sırasında kardeşi Harzemler tarafından öldürülen bir Kürt, intikamını almak için reisinden habersiz olarak Celalettin'i izleyip öldürdü.

1240 yılında Kürtler Şemsettin Muhammed önderliğinde bir devlet kurdular. Tarihte, "**Goristan ve Sisistan Padişahlığı**" olarak anılan bu Kürt devletine, adı geçen sülaleden sekiz padişah yöneticilik yapmıştır. Harat, Goristan, Gerecistan, Sisistan, Serbidaran, Memelikine, bu devleti yönetenlerdendirler. Bu Kürt devleti, Cengiz Han'ın saldırısından az

sonra Gıristan ve Sisistan yöresinde kuruldu. 1301 yılında yaşa-
mını süzdürebir Kürt devleti, 1370 yılında yıkıldı (31). Elhal
ev 1247 yılında bu sefer Kürdistan'ın Şehrezur ve Diyarbakır
bölgeleri Moğolların Kumuna uğradı. Moğol devleti bölgeyi 2
-İbn Türkmenler Yemen'de 1299 yılında Resüliye adıyla bili-
nen bir devlet kurdular. Bu devletün üst kademesinde çeşit-
li görevler atan Kürtler de vardı. Eyyubi devletinden kalan
Kürtler, Türkmenlerin bu devletinden birlikte yaşadılar.

Moğollar döneminde Kürdistan'ı ünlü Emir Newroz'ün
babası Arğun Ağa yönetiyordu. İzzetülmülk İzzeddin
-29 Moğollar 1257 yılında Kürdistan'a saldırdılar. Harıdan
ve Kirmansah'a girip her tarafı yakıp yıktılar. Burdan sonra
Hülagü Han Bağdat'a sefer yaptı ve burada korkunç katli-
amlar yaptı.

Abbasi Halife Hüsnü'nün son emrinde sonradan Bağdat'a da
düşüren Hülagü Han, bu kez Şehrezur'a saldırdı. Burada ya-
layan Kürt aşiretleri Cizre, Şam ve Mısır'a göç etmek zo-
runda kaldı. Hülagü Han daha sonra Suriye'ye yaptığı sefer-
lerde de Cizre, Mardin, Urfa ve Diyarbakır kentlerini hara-
beye çevirdi.

Erbil'de Kabele'den gelen Moğol askerlerinden bir bölü-
mü, Kürtlerle birleşerek 1297 yılında Hülagü Han'a karşı
ayaktandılar. Bu ayaklanma tam 3 yıl sürdü. "İki ihtilal ara-
sında Irak" kitabının anlatımına göre, yine bu sıralarda Ga-
zanhan, Cibal'daki Kürtler (Cibal, Irak Kürdistanı'nda bir
Kürt şehridir) Newroz ile birleşmeleri yüzünden bunlara sal-
dırdı. Bu savaşta yaklaşık olarak 50 bin kişi öldürüldü. Tut-
sık edilen Kürtler pazarlarda 12 dirheme satılıyordu. Yağ-
ma edilen koyunların her biri 1 dirhem; sığırların her biri 5
dirheme satılıyordu. Bu tarihlerde Moğol devleti ikiye bölün-
dü. Ama olaylar 1328 yılına kadar devam etti. (34).

Kürdistan'ı aralarında paylaşmaya çalışan Karakoyunlularla İlhanlılar arasında sürekli savaşlar meydana geldi. İlhanlıların yıkılmasından sonra Karakoyunlular, Urmiye ve Savaşbulak bölgelerinde oturan Mukri Kürtlerine saldırılar düzenlediler. Yapılan bu savaşlar yüzünden çevredeki halkın çoğu göçetmek zorunda kaldı.

Kürt halkı, Kürdistan'da uğradığı bu saldırıların acısını ve yıkıntısını henüz unutmadan bu kez ünlü kan dökücülerden Timurleng'in saldırı ve işgalleri başladı.

Timurleng, Bağdad'ı işgal ettikten sonra Kürdistan üzerinden Kafkasya seferine çıktı. Cizire, Diyarbakır ve Musul şehirlerini de işgal eden Timurleng, uğradığı her yerde taş üstünde taş bırakmıyordu. Timurleng'in zulmünden kaçabilen yöre halkı dağlara çıkıp saklanıyordu. Zafer üstüne zafer kazanan Timurleng, doymak bilmiyordu; Hakkari ve Van bölgelerini de işgal etti. Timurleng'in dillere destan zulmünden korunmak için Hasankeyf ve Garzan, Erbil, Cizire ve Musul Emirlikleri birlikte Timurleng'e gidip bağlılıklarını bildirdiler; fakat onların bu baş eğişleri bile onları Timurleng'in zulmünden korumaya yetmedi.

Timurleng, Kürdistan Valisi olarak oğlu Celalettin Miran Şah'ı göreve atadı. C.Miran Şah da aynen babası gibi zalim ve onun yolundarı, şaşmayan biriydi. Erbil valisi İzeddin Kurdi, önce Timurleng'e boyun eğmişti; fakat 1401 yılında bunların zulmüne karşı isyan etti. Bu isyan üzerine Kürdistan'a geri dönen Timurleng, Kürdistan'ı bir kez daha barbarlığıyla kasıp kavurdu. Bitlis yöresine vardığında Emir Şerafettin Bitlisi Onu karşıladı ve saygı ile bağlılığını ileterek Bitlis ve çevresini Timurleng'in şerrinden korumuş oldu.

Timurleng 1405 yılında öldü. Onun ölümünden sonra, daha önceleri onun şerrinden korunmak için kaçıp gizlenen Ka-

rakoyunlu Emiri Yusuf, Bitlis'e gelerek Şerafettin Bitlisi'den yardım istedi. Ş.Bitlisi, ona kızını vererek onun yeniden devletini koruması için yardım etti.

Timurleng'in oğlu Şahre Mirza, 1431 yılında Ermenistan'a sefer yaptı. Bu sefer üzerine, Bitlis Emiri Şerefettin, Hasankeyf Emiri Halil, Hakkari Emiri Ahmet ve birtakım diğer emirler Ş.Mirza'ya gidip bağılıklarını bildirerek ülkelelerini yinelenebilecek büyük bir beladan kurtardılar.

Bu dönemlerde Karakoyunlu devletini yıkıp, kendi devletini kuran Akkoyunlular; Kürt Emirliklerinin Karakoyunlulara yardım ettikleri bahanesiyle Kürt beylikleriyle Emirliklerine karşı sadece savaşmakla kalmayıp; Kürt Emirliklerini ve Beyliklerini birbirine karşı kullanmak amacıyla nifak tohumları ekiyor,birbirlerine düşürerek zayıflatıyor ve sonra kendisine bağlayıp tek tek ortadan kaldırıyordu."**Gerçekte, Akkoyunlu devletinin Kürtlere egemen olacak gücü yoktu. Ancak Kürtlerin başından eksik olmayan ayrılık ve bilgisizlik, bunun sonucu olarak da sağlam bir birlik kuramayışları, onları bu kez de Akkoyunlu egemenliği altına sokmuştu. Sonuç; her zamanki gibi yine ülkenin yabancılar tarafından işgali ve halkın bitip tükenmek bilmeyen zulümlere uğraması oluyordu.**"

Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Kürt emirliklerini birbirine düşürmekte çok ustaydı."**Çemişgezek aşiretlerini basit bir hile ile komşu Kürt aşiretlerinin karşısına çıkarıp birbirlerine kırdırabiliyordu. Bunun gibi, yine Uzun Hasan'ın kumandanlarından Sofu Halil, Arap Şah, Çemişgezekteki aşiretleri kandırarak Botan bölgesine gönderdiler. Burdaki Akkoyunluların hesabına kendi öz kardeşleri ile çarpıştırdılar. Onlar ile Kürt aşiretlerinden Dumeli ve Dembilli aşiretleri arasında kanlı savaşlar oldu.**"(35)

KÜRT-SAFEVİ VE KÜRT-OSMANLI İLİŞKİLERİ

İran'da devlet yönetimine el koyan Şah İsmail, önce Akkoyunlularla bir anlaşma yapıp birlikte Ermenistan'a saldırılar düzenlediler. Daha sonra Şah İsmail kuvvetleriyle Akkoyunlu Sultanı Murat kuvvetleri arasında savaş çıktı. Bu savaşta üstünlük sağlayan Şah İsmail, Irak Acemi Huzistan ve Fars bölgelerini ele geçirdi ve 1491'de Ermenistan ve Aşne bölgelerini yağmaladı. 1492 yılında da Kürdistan'a sefere çıkan Şah İsmail, Diyarbakır, Botan ve civarını işgal etti. Ş.İsmail, işgal ettiği Kürdistan bölgelerindeki Kürt beyliklerini ortadan kaldırıyor ve yerlerine yeni beylikler atıyordu. Şah İsmail de Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenler gibi Şii mezhebini ve bu mezhep ayrılığını politikasının temeli olarak kullanıyordu.

Şah İsmail'in de Kürdistan'da uyguladığı vahşet tüyler ürperticiydi ve Akkoyunların zulmünden aşağı kalmıyordu. Kürtlerin çoğunluğunun sunni olması, şii olan Safevilere boyun eğmemesi; dini bağnazlıklar yüzünden çeşitli haksızlıklara uğramalarına neden oluyordu.

Şah İsmail, bir seferinde Kürdistan'ın Hevi bölgesine geldiğinde, bu yörede bulunan 11 Kürt aşiret liderleri toplanarak O'na gidip bağlılıklarını iletiler. Bu boyun eğişe rağmen Şah İsmail, bu Kürt liderlerini tutuklatıp Tebriz cezaevinde hapsettirdi. Bu tutuklular arasında Şahın kızkardeşiyle evli bulunan Hasankeyf Sultanı Halil de bulunuyordu. Tebriz'de üç yıl tutuklu kalan bu 11 Kürt lideri, 1514 yılında yapılan Çaldıran savaşının Osmanlıların galibiyetiyle sonuçlanmasıyla

la hapisten kurtuldular. Çaldıran savaşında Safevilerin yenilgiye uğramasıyla birlikte, Kürdistan'daki etkileri gittikçe azaldı. İranlıların etkinliği Zağros dağlarının batısında tamamen yok oldu. Çünkü İran'ın izlediği şüliği yayma ve Kürt beyliklerini ortadan kaldırma politikasına karşın, Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in Kürt beyliklerini tanıma ve onların varlıklarını sürdürme yanlısı politikası, Osmanlıların Kürdistan'da yandaş kazanmasına neden oldu. Bu politika-nın uygulama sürecini, 1514 Çaldıran Savaşından öncesine götürerek, değişik yönleriyle ele almak ve bu çerçevede Osmanlı-Kürt ilişkilerini değerlendirmek gerekiyor.

Osmanlı Kürt ilişkilerini, Yavuz Sultan Selim ile Şeyh İdris-i Bitlisi arasında kurulan ilişkilerden başlayarak, gelişmeleri görmek mümkündür. Çünkü, Ş.İdris-i Bitlisi, Bitlis Emiri olup Urmiye'den ta Malatya'ya kadar olan Kürdistan'ın büyük bir kesiminde geniş bir nüfuza sahipti ve Y.Sultan Selim de bu durumu biliyordu. Bu yüzden Y.Sultan Selim, İran'la savaşa girmeden önce Kürtleri kendi saflarına kazanmak ve İranlılara karşı kullanmak istiyordu. Bu desteğin sağlanması da şüphesiz ki öncelikle İdris-i Bitlisi'nin elde edilmesiyle mümkündü. Bu ince hesapları yapan Osmanlı Sultanı Y.Sultan Selim, İ. Bitlisi'ye birtakım hediyeler sundu; taliflerle onu ödüllendirdi ve büyük vaadlerde bulunarak gönünü aldı. Bunun karşılığında da İdris-i Bitlisi'ye istediklerini kabul ettirdi. Y.Sultan Selim, Amasya'daki karargahında İranla yapacağı savaş hazırlıklarını planlarken, İdris-i Bitlisi'ye haber yollayarak Kürt beylikleriyle ilişki kurmasını, bunların birlikteliğini sağlayarak asker hazırlamasını ve İranlılarla yapacağı savaşa hazır olmasını istedi. İdris-i Bitlisi, Yavuz'un bu isteklerini yerine getirmek için tüm olanaklarını kullandı. İran Safevilerine bağlı olan 20 aşiret liderini ziya-

ret ederek; onların bu savaşta Şah İsmail'e karşı tavır almalarını sağladı. Bunun dışında, daha önceleri Kürdistan'ın bazı bölgelerine; örneğin Diyarbakır, Bitlis, Palo gibi yerlere, Şah İsmail'in atadığı Emirlere karşı, yöre halkı harekete geçirilmiş; emirlikler düşürülmüş ve bu yörelerin Osmanlılara bağlı kalacakları Y.Sultan Selim'e bildirilmişti. İdris-i Bitlisi sayesinde sağlanan Kürtlerin bu birliği, Osmanlılara bağımlı ve onlara hizmet sunan kendi içinde özerk birliklerdi. Yavuz, İdris-i Bitlisi sayesinde Kürtleri kendi saflarına kazandıktan sonra Şah İsmail'e savaş ilan etti. 1514 yılında Hoy kenti yakınlarında Çaldıran mıntıkasında yapılan bu savaşta Şah İsmail yenildi. Yavuz, İran'ın başkenti Tebriz'i işgal etti. Osmanlıların bu zaferinden sonra, önceleri İran'ın elinde olan Kürdistan'ın Mardin, Urfa, Hasankeyf, Rakka kaleleri alındı ve buralarda hakim olan tüm İran Emirliklerine son verildi. Bu savaşta Kürtlerin belli bir kısmını oluşturan şii Kürtler Şah İsmail'den yana tavır koyduklarından Yavuz'un kıymına uğradılar. Çok sayıda Kürt yine Yavuz tarafından katledildi.

Şurası kesin bir gerçek ki, Osmanlılar Çaldıran savaşını Kürtlerin aktif destek ve katılımıyla kazandılar. Hatta deyim yerindeyse bu savaşta Kürtler, öncü bir rol oynadılar.

1514 Çaldıran savaşından hemen sonra, İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında bir anlaşma yapıldı. 1514 yılında imzalanan bu anlaşmaya göre;

1 - Kürt Emirliklerinin özerkliği, osmanlı yönetimine bağlı olarak korunacak.

2 - Eskiden olduğu gibi Kürt Emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek ve yönetim konularında ferman Padişah'tan çıkacak.

3 - Kürtler, bütün savaşlarda osmanlılara yardım edecek-

ler.

4 - Osmanlılar, Kürtleri tüm dış saldırılardan koruyacaklar.

5 - Kürtler, Osmanlı devletine gerekli olan her türlü vergiyi ödeyecekler.

6 - Bu anlaşma, Yavuz Sultan Selim ile ona boyun eğen Kürt Beylikleri arasında yapılmıştır.

Yavuz Sultan Selim ile Şeyh İdris-i Bitlisi arasındaki ilişkilerin niteliğini daha iyi kavramak açısından Yavuz'un İdris-i Bitlisi'ye yolladığı bir fermanın metnini sunmakta yarar var:

"Sultanların dostu ve faziletler sahibi Mevlana Hekim Şeyh İdris hazretleri,

Haberiniz olsun ki, mektubunuz bize erişti. Doğruluğunuz ve sadakatle çalışmanız, bütün gayretinizi sarfetmeniz neticesinde, Diyarbekir ve havalisinin fethedilmesi mümkün oldu.Bu başarınızdan ötürü yüzünüz ak olsun. İnşallah diğer yerlerin fethine sebep olmak şerefine nail olursunuz. Bu hususta yegane güvendiğim sizsiniz.

İdari işlerde kullanılmak ve askerlere dağıtmak üzere gereken tahsisatla birlikte iki bin tane altın işlemeli kılıç, iki bin sikke Frenk altını, Filori, bir samur ve bir vaşak kürk ve ayrıca çuha ve diğer cinslerden birer kürk ve muhtelif hediyeler gönderildi.İnşallah bunlar salimen erişir. Sıhhat ve selametle kullanırsınız.

Vilayetlerde, bölmüş bulunduğum sancaklara, bize itaat etmiş olan Kürt Beylerini iktidarlarına ve liyakatlarına göre tayin edin.

Diyarbekir Beylerbeyi ve tarafımızca kıymeti çok büyük olan Mehmet Bey'e Nişan-ı Şerifimle imzalanmış ahkâmımı gönderiyorum. Kendisine takdim edin. O havalide her beye verilen sancak ve Vilayetlerin durumu bunların adetlerini ve beylerin lakaplarını, adlarını tarafımıza bildirin.

Beylere gönderdiğim nişanları kendilerine takdim buyurun.

Erdebilinin oğlu İsmail (Şah İsmail), Hüseyin Bey ve Behram Ağa isminde iki elçi göndermiş. Bunlar İsmail'in bana itaat ettiğini ve her emrimi yerine getireceğini bildiriyorlar. Ben bunlara inanmadım ve ikisini de hapse attırdım. Sen de ona karşı uyanık davran ve yalvarmalarına inanma.

Darulhilafet - Edirne."

Bu ferman dan da anlaşılacağı gibi, İdris-i Bitlisi, Y.Sultan Selim'in isteklerini önemli ölçüde yerine getirmiş ve onun güvenini kazanmıştır. Bu yüzden Kürdistan'daki beylere verilmek üzere hediyeler ve rütbeler (nişaneler) ve hatta gerektiğinde ferman diye kullanılacak imzalı boş kağıtlar dahi İdris-i Bitlisi'ye yollanmıştı.

İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında kurulan bu ittifakın niteliği ve boyutu konusunda kimilerinin nitelendirdiği gibi, "**Kürt aşiretlerinin birliğini sağlamak ve Kürtleri büyük bir beladan kurtarmak**" değil; bizce, Bitlisi kendine ve halkına güvenmeyen, kendi halkının kurtuluşunu başkalarının himayesinde gören ve Kürt halkını başkalarının hizmetine sunan uşakça bir kişiliğe sahip olması, bu ilişkileri doğurmuştur. Bu konuya ileriki bölümlerde "**Kürdistan'da kişilik ve ittifaklar sorunu**" bölümünde ayrıca yer vereceğimiz için burada üzerinde fazlaca durmayacağız.

İdris-i Bitlisi, Y. Sultan Selim'in isteği ve onayıyla Kürdistan'ı değişik bölgelere ayırdı. Bunları da ana hatlarıyla görmekte fayda var. Bitlisi, önce Diyarbakir'i 19 sancağa böldü. Bu sancaklardan 11 tanesini doğrudan doğruya Osmanlı yönetimine (Babi Ali'ye) başlandı. Diğer 8'i ise Kürt Beyliklerine bağlı kaldı. Bunların dışında yarı bağımsızlığı olan ve

doğrudan doğruya Sultana bağlı olan Cezire, Hazro, Genç, Palo ve Eğil hükümetlerini de saymak gerekir. Kürt Beyliklerinin yönetiminde olan sancaklar şunlardır: Atak, Mihraniye, Kulp Şamağan, Çabakçur, Çermik ve Pertek. Kürt emirliklerinde eskiden olduğu gibi yönetim babadan oğula geçiyordu. İç işlerinde bağımsız olan bu Kürt hükümetlerinin başkanlarına "**Miri Miran**" deniliyordu. Bu yönetim şekilleri Van ve Çevresinde de uygulanıyordu. Van ve Çevresi de 37 sancak ve 4 hükümete ayrılmıştı. Van ve çevresindeki hükümetler şunlardı:

1 - Hakkari hükümeti: Bu hükümetin yaklaşık olarak 10 bin kişilik sürekli bir askeri gücü vardı.

2 - Bitlis hükümeti: Bu hükümetin de yaklaşık 20 bin kişilik sürekli askeri gücü vardı.

3 - Mahmudi hükümeti: Bu hükümet Van'ın doğusunda bulunuyordu ve 6 bin kişilik sürekli askeri güce sahipti. Bu hükümet 120 Kürt aşiretinin birleşmesiyle oluşmuştu.

4 - Paniyanış hükümeti: Bu hükümet de Mahmudiye hükümetinin sahip olduğu nüfus kadar bir nüfusa sahipti ve Mahmudiye Hükümetine komşuydu.

Görüldüğü gibi Kürdistan'da Osmanlı Sultanına bağlı, feodal yönetim birimlerinin hemen hepsinin silahlı güçleri vardı. Ve 1514'ten 1638 yılına kadar aradan geçen 120-125 yıllık süre içinde Osmanlılarla İran arasında bazı ufak çaplı ateşkesler dışında savaşlar devam edegeldi. Bu savaşların tümüne Kürtler, sahip oldukları silahlı güçleriyle katıldılar. Diğer bir deyimle Kürtler, Osmanlılarla yaptıkları anlaşma gereği bu savaşlara katılmak zorundaydılar. Bu yüzden 125 yıllık Osmanlı - İran savaşının bilançosu Kürdistan'a ödetildi. Savaşlar Kürdistan'ı harabeye çevirdi. Kürtler mallarından ve canlarından oldular.

Yavuz Sultan Selim'den sonra yönetime gelen Osmanlı padişahları, Kürt beylikleriyle yürürlükte olan anlaşmaları tek taraflı olarak bozmaya ve süreç içinde bu beylikleri tamamen kendilerine bağlamaya çalışıyorlardı. Bu da zaman zaman Osmanlılarla Kürt Beyliklerinin aralarının açılmasına ve hatta yer yer küçük çaplı de olsa, bazı olayların meydana gelmesine neden oluyordu. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ulema Bey, Bitlis ve Hasankeyf, e Beylerbeyi olarak atandı. Halbuki buranın yönetimi Şeref Han'ın elindeydi. Y. Sultan Selim'le İdris-i Bitlisi arasında yapılan anlaşmanın bir maddesine göre Kürtlerin yönetimi babadan oğula geçecekti. Sultan Süleyman'ın yaptığı bu atama ise bu anlaşmayı açıkça çiğniyordu. Şayet Şeref Han'ın yönetimden uzaklaştırılması gerekli idiyse, yerine oğlunun geçmesi gerekiyordu. Bu yüzden Şeref Han, Ulema Beyin buraya atanması üzerine harekete geçti ve Bitlis yakınlarında Ulema Bey kuvvetlerini bozguna uğrattı. Bunun üzerine Ulema Bey geri dönmek zorunda kaldı. 1603 İlkbaharında Tebriz'e sefere çıkan Osmanlı sadrazamı İbrahim Paşa, yoluna devam ettiği bir sırada Şeref Han'ın öldüğünü ve yerine oğlu Şemseddin'in Bitlis Emiri olarak göreve başladığını duydu.

1603 yılının Sonbaharında Bağdat şehri de İranlıların yönetiminden çıkıp Osmanlıların eline geçti. Bağdat'ın alınmasından sonra Diyarbakır Valisi Süleyman Paşa Bağdat'a vali olarak atandı. Bu, aynı zamanda Bağdat'a Osmanlılar tarafından atanan ilk Vali idi. Bağdat şehri kansız bir şekilde ele geçirilmişti. Ancak bu zaferin kutlanması için Padişah Sultan Süleyman tarafından Şevket Bey adında bir Kürt beyi ve yedi arkadaşı öldürülmüştü.(36)

Osmanlı Sultanı, Kürt aşiretlerinden oluşan 10 bin kişilik bir silahlı gücü Elkas Mirza'nın emrine verip İran üzerine

yolladı. Elkas Mirza, Kerkük ve Şehrezur yoluyla Hamadan'a geldi. Burayı ve Kum kentini işgal etti. Daha sonra yöreye gelen İran askerleri karşısında dayanamayıp Kars'a çekildi ve oradan da Bağdat'a geri döndü. Bu sıralarda da İranla Osmanlılar arasında anlaşma yapıldı. Bu anlaşmadan sonra Sultan, Elkas Mirza'ya haber göndererek İstanbul'a gelmesini istedi. Ancak Elkas Mirza, bu emre uymayıp başkaldırdı. Bunun üzerine Sultan, Biradost, İmadiye ve Hakkari Beyliklerinden oluşan silahlı güçleri Elkas Mirza'yı yakalamakla görevlendirdi. Beyi Elsak Mirza Emir Serhap Bey'e sığındı. Ancak İran askerleri çevreyi sardıklarından Serhap Bey, Elkas Mirza'yı teslim etti.

1554 yılında Orta Kürdistan'a sefere çıkan İran Şahı Tahmasb, Erzincan ve Diyarbakır'a kadar geldi. Geçtiği her yerde kan döktü ve buraları viraneye çevirdi. Bunun üzerine, Osmanlılarla İranlılar arasında yeniden savaş patlak verdi. İran kuvvetleri Muş, Adilcevaz, Erciş, Van ve Bitlis üzerine saldırdılar; her tarafı yakıp yıktılar ve geniş kitle katliamlarına giriştiler. 1585'te yapılan yeni Osmanlı-İran savaşında Osmanlılar yenildi. 1590 yılında iki devlet arasında Newroz'da anlaşma yapıldı ve bu anlaşma 13 yıl sürdü.

Osmanlılara bağlı Tebriz Valisi, 1603 yılında bazı bahaneler ileri sürerek Salmaz üzerine saldırdı ve bu yüzden İran'la Osmanlılar arasında yeniden savaş başladı. Bu savaşta İranlılar Tebriz kentini tekrar geri aldılar. Görüldüğü gibi, bu savaşların çoğunda önce Osmanlılar bazı yerleri alıyor veya kurtarıyor; ancak onlar geri dönünce İranlılar tekrar buraları geri alıyor.. Bu şekilde uzun yıllar devam eden savaşlar en fazla Kürtleri etkiledi ve onların ülkesini viraneye çevirdi.

CANPOLAT KÜRT DEVLETİ

Çok eskiden beri, Kilis yöresinde yaşayan ve buranın yönetimini de ellerinde bulunduran Canpolatlar, geniş bir Kürt ailesiydi. Bu yörenin yöneticisi olan Canpolatlar ailesinden Emir Hüseyin, aynı zamanda Osmanlı Sadrazamı Sinan Paşa tarafından Halep Eyaleti Beylerbeyliğine de atanmıştı.

Sadrazam Sinan Paşa İran'a savaşa giderken Emir Hüseyin'e haber yollayarak silahlı güçleriyle birlikte İran'a karşı savaşa katılmasını istedi. Emir Hüseyin bazı bahaneler ileri sürerek bu isteği reddetti. Bunun üzerine Sadrazam, Emir Hüseyin'e kin güttü ve Tebriz'den dönüşünde Kilis'te Emir Hüseyin'i öldürttü.

Emir Ali, kardeşi Emir Hüseyin'in öldürüldüğünü duyunca Halep'te başkaldırdı ve Halep'ten Trablusşam bölgelerine kadar olan yerleri işgal etti. Daha sonraları bununla yetinmeyen Emir Ali, bağımsızlığını ilan etti. Askeri güçlerini toparlayıp düzene soktu. Camilerde kendi adına hutbe okuttu, kendi adına para bastırdı ve ünü her tarafa yayıldı. Emir Ali, ileriye görebilen ve ona göre çevre devletlerle diplomatik ilişkileri geliştiren bir kişiliğe sahipti. Emir Ali, 1607 yılında İtalya'daki Toskana Hükümeti Arşidükası Ferdinand ile bir anlaşma yaptı; diğer yakın ülkelerle dostluk ilişkileri geliştirdi.

Emir Ali'nin bu başarısı Osmanlılar için büyük bir tehlikeydi. O nedenle Osmanlıların baş hedefi oldu. O sıralarda, Anadolu'da baş gösteren Celali İsyanlarını bastırmakla görevlendirilmiş olan Kuyucu Murat Paşa, önce daha tehlikeli

gördüğü Emir Ali'nin egemenliğine son vermek istiyordu. Bu durumun farkına varan Emir Ali, 20 bin atlı ve 20 bin piyade olmak üzere toplam 40 bin kişilik silahlı kuvvetlerini hazırlayıp Boğaz geçidinde mevzilendirdi. Bu geçidin kendisi açısından elverişsiz olduğunu anlayan Kuyucu Murat Paşa da askerlerini Aslan Beli Boğazına getirerek Emir Ali kuvvetlerini çembere aldı. Osmanlıların güçleri Kürtlerden kat kat üstündü. Öyle ki, Osmanlılar sadece 40 bin kişilik yedek kuvvete sahipti. 1607 haziran'ında iki kuvvet arasında savaş başladı. Şiddetli çarpışmalar sonunda Emir Ali'nin askerlerinin yarısı öldürüldü. Savaşı daha fazla sürdüremeyeceğini anlayan Emir Ali, geriye kalan güçlerini toplayarak Halep'e çekildi. Fakat Halep'te de uzun süre dayanamayacağını anlayan Emir Ali, sonunda Osmanlı padişahı Sultan I. Ahmet'e boyun eğeceğini bildirip İstanbul'a gitti. Sultan onu bağışlayarak Temeşvar Beylerbeyliğine atadı. Sultan, Emir Ali'nin küçük kardeşini de saraydaki özel medreseye (okula) öğrenci olarak aldırdı. Böylece uzun süre yaşama imkanı bulamayan Canpolat Kürt Hükümeti de son buldu.

Canpolat Kürt ailesinin Osmanlılara karşı yürüttükleri bu savaş ve Anadolu'daki Celali İsyanları döneminde Osmanlılar, İran'la yürüttükleri savaşa ara verip güçlerini bunlara karşı kullandılar. Her bakımdan üstün olan Osmanlılar bu yüzden her iki hareketi de kanlı bir şekilde bastırdılar.

Günümüzde Lübnan'da da bir Kürt topluluğunun yaşadığını biliyoruz. Bu Kürt topluluğundan konumuza ilişkin olarak Dürzü Kürtlerinden olan Canpolatlardan kısaca da olsa bahsetmekte yarar var. Lübnan'ın en verimli ve stratejik arazisini elinde bulunduran ve aynı zamanda uzun yıllar Lübnan yönetimini elinde bulunduran Velid Canpolat ailesinin de Kürt olduğu biliniyor. Ayrıca, Canpolat ailesinin Kürdistan'ın Ku-

zey(Türkiye) parçasından gidip Lübnan'a yerleştikleri de yine onlar tarafından dile getiriliyor.Lübnan'da yaşayan Canpolat Kürt ailesiyle yukarıda gördüğümüz Canpolatların aynı sülaleden geldikleri olasılığı çok güçlüdür.Bu konunun araştırılması gerekir.

DİMDİM KALESİ DİRENİŞİ

Kürdistan tarihinde "**Dımdım Kalesi Olayı**",önemli bir direnişin ve kahramanlığın sembolüdür. Günümüzde yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesinde savaşçılar için önemli derslerle doludur.Bu direnişte unutulmaz kahramanlık örnekleri sergilendiği içindir ki Doğu bilimcilerinden O.-Mann,bu olayı geniş bir biçimde ele almış.Aşırı bağınaz bir kişiliğe sahip olan İskender Munşi bile "**Tarih-i Alem Ara Abbas**" adlı tarih kitabında bu direnişten övgüyle bahsetmekten kendini alamamış.Bu kahramanlık olayı,ünlü Kürt yazar Ereb Şemo'nun da "**Dımdım**" adlı bir romanın yazılmasına konu olmuştur.

Bu dramatik ve kahramanlık olayı, Mukri(Bradost) Kürt aşiretinin başından geçen bir olaydır. Olayı kahramanı da Emirhan Yekdest'tir. Emirhan Yekdest, Bradost aşiretinin lideri olup, Sonra Kürt aşiretleriyle giriştiği bir çatışmada bir elini yitirdiği için"**Yekdest**"(tek kollu) lakabını almıştır.

Emirhan Yekdest, bir ara İran hükümdarı Şah Abbas'a giderek Türklerin kendisine iyi davranmadıklarını belirtip Şah'ın yardımını istedi. Şah Abbas da Yekdest'e kesik elinin yerine altından bir el yaptırdı, Ona Han'lık ünvanını verdi

ve Aşnov, Urmiye ve Mergor aşiretlerinin birleşimiyle oluşacak olan hükümetin başkanlık görevini verdi. Bu taltiflerle İran'dan dönen Yekdest, eski Dımdım (Dem-dem) kalesinin yanına yenisini yaptırmaya başladı. Bu durum karşısında, araları açık olan Şii Emirler, Yekdest'i Şah'ın gözünde küçük düşürmek için planlar kurmaya başladılar.

Yekdest'in aleyhine yapılan çalışmaların sürdürüldüğü bu dönemde Azarbaycan Valisi Pir Budak, şaha gidip Dımdım Kalesinin yapımına engel olunmasını, bu kalenin ilerde devlete tehlike teşkil edeceğini Şah'a ilettili. Şah bu önerileri dik-kate alarak Yekdest'e kalenin yapımını durdurma emrini verdi. Yekdest bu buyruğa uymayarak kalenin yapımına devam etti. Aynı dönemde, Osmanlılardan kaçan 20 bin kadar Celali de İran'da bulunuyordu.

Şah Abbas, İran'a sığınan 20 bin kişilik Celali'den 8 bini Bradost aşireti arasına yerleştirmek için Yekdest'e yolladı. Yekdest ise, bunların eşkiya olduklarını, kendi aşiretleriyle uyum sağlayamayacağı gerekçesiyle Şah Abbas'ın bu isteğini de kabul etmedi. Bunun üzerine Şah Abbas, Celalilerle birlikte İran Şii kuvvetlerinden oluşan bir orduyu Yekdest üzerine yolladı. Yapılan ilk çatışmada Hasan Paşa komutasındaki İran kuvvetleri yenildiler. Bu yenilgi üzerine Şahın başveziri Müdevliddevle komutasında ikinci bir ordu gönderildi ve Dımdım Kalesi kuşatıldı. Çevresi kolay aşılmayacak sağlamlıkta olan bu kaleye gelen su hattı, yeraltından açılan bir kanalla dışarıya bağlıydı. Kalenin içinde de çok sayıda sarnıç ve karlıklar vardı. İran kuvvetleri kuşatmayı başlattıklarında ilk önce su yolunu kestiler ve sonra savaşımaya başladılar. Kuşatma dört ay sürmesine rağmen İranlılar kaleyi almayı başaramadılar ve çok sayıda can kaybı verdiler. Yekdest'in askerlerinin ani gece baskınları İranlılara ağır kayıp

verdiriyordu.

Kuşatmanın ve saldırıların en yoğun olduğu bir dönemde Kürtler 20 gün su sıkıntısı çektiler. Ancak yağmurların yağmasıyla sarnıçlar doldu ve bu sıkıntıyı da atlattılar. Uzun süre kuşatmayı sürdüren İran orduları kesin sonuç almak üzere genel saldırıya geçtiler ve Kara Bey'in bulunduğu burc'u almayı başardılar. Burç'ta bulunanlar öldürüldü. Bu sırada ölen İran ordusu komutanı başveziri yerine Mahmut Bey atandı. Bu yeni komutan da Kürtlerle başedemeyince, Azerbaycan Valisi Pyir Budak yönetiminde yeni bir ordu gelerek savaşa katıldı. Şiddetli saldırılarla Pyir Budak kuvvetleri de bir burcu ele geçirmeyi başardılar; içindeki askerleri kılıçtan geçirdiler. Kalenin bazı burçlarının düşman eline geçmesi, Kürtlerin gücünü zayıflattı ve süreç içinde diğer bölümler de ele geçirildi. En sonda Yekdest'in bulunduğu Narin adı verilen bölüm kalınca Yekdest, teslim olacaklarını bildirdi. Ancak İran güçlerinin kendilerini öldüreceğini anlayınca bu kararlarından geri dönüp kılıçlarına sarıldılar ve savaşmaya devam ettiler. Yekdest ve beraberindekiler çarpışarak tek tek can verdiler. Böylece 1608 yılında meydana gelen bu uzun direniş, Bradost aşiretinin Dımdım Kalesindeki kesiminin tamamen imhasıyla noktalandı.

Bu kanlı trajediden altı yıl sonra 1614 yılında, Bradost aşiretinin diğer yörelerdeki güçleri Uluğ Bey yönetiminde birleşerek, kardeşlerinin kanlarıyla sulanmış olan bu kaleyi tekrar aldılar, ancak uzun süre koruyamadılar. Muruğa Valisi Aka Sultan ile Pyir Budak, güçlerini birleştirerek kaleye saldırdılar. Kaleyi içerden savunan Uluğ Bey, toplar için gerekli olan barutları dağıtırken, bir raslantı sonucu barut ateş aldı; Uluğ Bey ve bazı arkadaşları yaralandılar. Bu yüzden savunmayı yürütecek güç zayıfladı. Bu durumda Kaleyi savuna-

miyacağını anlayan Uluğ Bey, gece gizliden kaleden ayrıldı. Dımdım Kalesi bu kez ancak dokuz saat Kürtlerin elinde kalabildi. Bu olaydan sonra, Bradost aşireti yine bir katliama uğradı.

Mukri (Bradost) aşiretinin öndersiz ve zayıf kalmasını fırsat bilen İran Şahı, Şii mezhebine bağlı İranlıların bu çelişkisinden de yararlanarak, onlardan oluşturduğu silahlı güçlerle, Mukri aşiretinin bulunduğu bölgelere saldırdılar. Büyük katliamlar gerçekleştirdiler. İran ordu komutanları, öldürülen her kişi için cennette sayısız armağanlar verileceğini telkin ederek, bunların tutsak edilip pazarda satılmasını ve mallarının gasp edilmesini helal kılarak katliamın genişlemesini sağladılar. Mukri aşiretinden olmayan çok sayıda Kürt de bu katliamlardan kurtulamadı. Mukri aşiretinin liderlerinden hiçbirisi hayatta kalmadı, halktan ise ölümden ve tutsaklıktan kurtulanlar, kaçabildikleri yerlere giderek darma-dağın oldular. (37)

Kuyucu Murat Paşa, 1610 yılında tekrar İran üzerine yürüdü; Tebriz'e gelerek buraları yağmaladı ve geri döndü.

1611 yılında Şah Abbas'la Osmanlılar arasında yeniden barış yapıldı. Yavuz Sultan Selim döneminde kabul edilen sınır, bu anlaşmada da temel kabul edildi. Yeni anlaşma maddelerinden birine göre, "**İran Hükümetinin, doğacak olaylar karşısında, Şehrezor ve Ardalan Valisi Hello Han'a yardımda bulunamayacağı**" belirlendi. Bu anlaşma da öncekiler gibi uzun ömürlü olmadı ve 1615'te yeniden savaş patlak verdi.

Millian Kürt Aşiretinin lideri İbni Gazi Bey, 1616 yılında yönetimindeki Kürt savaşçılarıyla Salmas'ın kazalarından olan Karnıyarak Kalesine saldırdı. Bu saldırı üzerine Tebriz Valisi Pyir Budak Han, kuvvetlerini hazırlayarak Millîlerin

üzerine yürüdü. İbni Gazi Bey, bu durum karşısında Van Beylerbeyi Mehmet Paşa'dan ve diğer Kürt aşiretlerinden Mahmudilerin lideri ve Hoşab Valisi Zeynel Han ve Beylerbeyi Mehmet Paşa ve diğer kabilelerden oluşan 10 bin kişilik savaşçı bir güç Gazi Bey'in yardımına gittiler. Şiddetli çarpışmalar sonucu Pyir Budak yaralandı ve kuvvetleri yenildi. Bir süre sonra Pyir Budak, aldığı yaralar sonucu öldü. Bu olaydan sonra Şah Abbas, 1617 yılında daha büyük silahlı güçlerle Erzurum ve çevresine saldırılar düzenledi; birçok yöreyi harabeye çevirdi. Van Valisi Mehmet Paşa, bu durum karşısında Kürt Beylerinden yardım istedi. Bazı Kürt Beyleri bu yardım talebine uyararak gittilerse de sonradan İran güçlerine karşı başarılı olmayacaklarını anlayarak geri döndüler. Önce Ziyaeddin Han, askerlerini alarak Bitlis'e döndü. Hakkari aşiretlerinin lideri Yahya Han da silahlı adamlarıyla birlikte geri dönmek isteyince Mehmet Paşa onu engellemeye çalıştı. Bunun üzerine ikisi arasında kavga çıktı. Çıkan olayda her ikisi de yara alıp öldüler. Van Valisi'nin Türk olması, Kürtlerle Türklerin arasının açılmasına neden oldu. İki taraf arasında kanlı çarpışmalar başladı. Olay devam ederken İran ordusu Van ve çevresini yakıp yıktı.

27 Eylül 1618 tarihinde Osmanlılarla İran arasında yeni bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın en garip tarafı, 10 bin kadar Kürdün İran'a geçirilmesi isteğinin Osmanlılarca kabul edilmesiydi. Bunu özellikle Şah Abbas istiyordu. Bu isteğini kabul ettiren Şah 10 bin Kürd'ü Horasan çevresine yerleştirdi. Bununla, İran'ın kuzeyinde yaşayan ve sık sık İran içlerine kadar saldırılar düzenleyen Türkmenlerin saldırılarında Kürtleri tampon olarak kullanmak istiyordu. İran, bu politikasında da bir hayli başarılı oldu. Bir çok savaşta Kürt-

ler öne sürüldüler ve İranlılar Kürtlerin sayesinde zaferler kazandılar. Örneğin; 1624'te Şah Abbas ordusunun çoğunluğu Kürtlerden oluşuyordu ve bu sayede İran, Osmanlılara karşı hayli savaş kazandı. Osmanlılar bu politikayı zaten eskiden beri uyguluyorlardı.

Aslen Kürt olan Bekir Subaşı, 1621'de Bağdat'ta egemenliğini ilan etti. Bu sorunu çözmek için bölgeye Hafız Paşa yönetiminde bir ordu yollandı. Osmanlıların bölgeye geleceğini haber alan Bekir Subaşı da İran'dan yardım istedi. Olayın büyüyeceğinden korkan Hafız Paşa, sonunda Bekir Subaşı'yı Bağdat Valisi olarak kabul etti. Bu kez de İran Şah'ı Bağdat'a askeri yığınak yaparak şehri kuşattı. Kuşatma uzun süre devam etmesine rağmen bir sonuç alınamayınca; İran ordusu hileye başvurdu. Bekir Subaşı'nın oğlunu kandıran İranlılar, onu kaleye yolladılar ve Babası Bekir Subaşı'yı öldürttüler. Bu politika sayesinde İran hem Bağdat'ı ve hem de Musul'u almayı başardı.

Dımdım Kalesi direnişinde Mukri aşiretinin başına gelenlerden bahsetmiştik. 1635 yılında tekrar toparlanan Mukri aşireti, İran'ın uyguladığı baskılara tahammül etmeyip Şir Bey yönetiminde İran'a karşı ayaklandılar. Yakın civarlarındaki İranlıları kılıçtan geçirdiler. Bunun üzerine Şah Abbas, Mukriler üzerine yeniden ordu yolladı. Bu orduyla başa çıkmıyacağını anlayan Şir Bey, aşiretini alıp Murağ'a çıkardı ve dağlara çekildi. Böylece bu aşiret yeni bir katliamdan kurtulmuş oldu.

1639 yılında Hüsrev Paşa komutasında yeni bir Osmanlı ordusu Irak üzerine sefere çıktı. Musul İranlılardan alındı. İmadiye Emiri Mire Bey ve Soran aşireti lideri yönetimindeki birlikleriyle beraber Hüsrev Paşa'nın birliklerine katıldı. Bu Kürt aşiret liderleriyle bir görüşme yapan Hüsrev Paşa,

yaptıkları plan gereği, önce Ardalan üzerine yürünecek ve sonra Bağdat'ı işgal edeceklerdi. Osmanlı-Kürt karma ordusu, yol üstündeki Merivan ve Ardalan beyliklerini İranlılardan aldılar. Sonra Bağdat'ı kuşattılar. Kuşatma bir ay sürmesine rağmen sonuç alınamadı ve Osmanlı ordusu geri dönmek zorunda kaldı. Bu süre içinde güç toplayan İran ordusu, Hüsrev Paşa'yı kovaladı ve Şehrezor'u tekrar geri aldı.

Erbil, Kerkük, Şehrezor, Musul ve Badinan Kürt aşiretlerinin yardımını alan Osmanlılar, tekrar İranlılardan Bağdat'ı aldılar. Bağdat'ın geri alınmasından sonra Osmanlı Padişahı IV. Murat ile İran Şahı Abbas arasında 1639 yılında, Tarihe "**Kasr-ı Şirin Anlaşması**" olarak geçen barış anlaşması imzalandı. Osmanlılarla İran arasında yapılan bu anlaşmayla, ilk kez Kürdistan ikiye bölündü. Zağros dağlarının doğu kesimi İranlıların, batı kesimi ise tamamen Osmanlıların elinde kaldı. Bu anlaşmayla çizilen sınıra göre Kürt aşiretlerinden Caf Aşiretinin bir bölümü İran denetiminde; diğer bölümü ise Osmanlılar denetiminde kaldı. Kasr-ı Şirin Anlaşmasıyla çizilen ve Kürdistan'ı ikiye bölen bu sınır, 19. yüzyılın başlarına kadar önemli bir değişikliğe uğramadan kaldı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRT DİLİ VE EDEBİYATI ÜZERİNE

A - KÜRT DİLİNİN ESKİLİĞİ VE ZENGİNLİĞİ

Kürt dilinin kökeni çok eskilere dayanır. Şüphesiz, Kürt dilinin ömrü de Kürt halkının geçirdiği evrelere bağlıdır. Bu durumu gözönünde bulundurmadan, Kürt dilinin özelliklerini ve geçirdiği süreci iyi kavramak mümkün değildir.

"Kürtlerin Kökeni ve Köleci Kürt Devletleri" bölümünde Kürtlerin atalarından ve uygarlıklarından bahsetmiştik. Belirtmeye gerek yok ki Kürtlerin atalarından örneğin; Gutiler, Kasitler ve Medler birbirlerinin devamı olup aralarında bir kesinti söz konusu değildir. Bu bağlamda Kürt Dili, beş bin yıllık eskiye dayanan dil ve edebiyat zenginliğine sahiptir.

Gutilerin bir kolu olan ve M.Ö. 3000 yıllarında çivi yazısı kullanan Hurriler (Hurritler) hakkında İ.Zeki Eyüpoğlu şöyle diyor: "**Anadolu dillerinin en eskilerinden biri Hurri dilidir.**"(38)

Sümerlerle çağdaş olan ve M.Ö. 3000 yıllarında çivi yazısı kullanan Gutiler, aynı zamanda Hitit dilini de çok etkilemiştir.

Ancak halk dili olarak Kürt dilinin kitabelere geçmesi, aşağı yukarı M.Ö. 1000 yıllarında Medlere Nasip olmuştur.

Yazının ilk anavatanı Mezopotamya ve Kürdistan bölgesidir. Kürt topluluklarının da ilk yazıyı kullananlardan biri ol-

ması; bir çok yabancı araştırmacının dikkatlerini çekmiştir. Bu da Kürt dili zerine Avrupalı ve Doğuludilbilimcileri ve tarihçileri tarafından bir çok araştırma yapmasına neden olmuştur. Kürt dili üzerine yapılan çalışmalarla ilgili olarak biz burada sadece birkaç bilimcinin adını ve çalışmalarını anmakla yetineceğiz.

Dünyada Kürdoloji'nin babası kabul edilen İtalya Meaurizio Garzoni, ilk "**Kürtçe Gramer**"i Romaa'da 1787 yılında İtalyanca yayınladı. Bu Kürdolog, aynı zamanda Katolik bir Misyoner olup Diyarbakır'da 18 yıl yaşamıştır.

Kürdistan'da bir dönem konsolosluk da yapan Auguste Jaba, 1848-1866 yılları arasında hazırladığı "**Kürt Klasiklerinden Seçmeler**", "**Kürtçe-Fransızca Sözlük**", "**Fransızca-Kürtçe Büyük Sözlük**" eserlerini yayınladı.

"**Kürtçe zerine Çalışmalar**" adlı kitabın yazarı Klaproth, bu eserini 1808'de yayınladı. Aynı yazarın "**Kürtçe Kelimeler Fihristi**" kitabı da 1814 yılında yayımlandı.

Sorbon Üniversitesi Yaşayan Diller Yüksek Okulu'na bağlı Kürdoloji Enstitüsünün yayınladığı Kürtçe sözlük, 75 bin sözcüğü kapsıyor. Leningrad Üniversitesi Kürdoloji Enstitüsü tarafından yayınlanan "**Kurdosko-Rusi Slavari**" sözlük de 35 bin sözcükten oluşmuştur.

Doğu bilimcilerinin çokları bazı noktalarda birleşiyorlar. Bilim adamları ve dilbilimcilerinin birleştikleri ortak noktalardan birisi, Kürtçe'nin bağımsız Arı dil olduğu, Hindu-Avrupa dil grubunda yer aldığıdır. Yine bazı doğubilimci uzmanlara göre Med'lerin dili, Şimdiki Kürt dilinin aynısı ya da, Őimdikinin aslıdır. Medlerin, Kürtlerin ataları olduğunu ve Kürdistan bölgesinde Mukri yöresinde yaşadıklarını daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Birçok doğubilimcinin kabul ettiği gibi, Zerdüşt dininin kutsal kitabı olan Abistak'ta yazı-

lan dil, Medlerin eski dili ve bugünkü Kürtçe'nin aslıdır. Zerdüşterin dini kitabı Abistak'taki dil ile Kürtçe ve Farsça bazı sözcüklerin karşılaştırılması açısından bir tabloyu aşağıda göstermeyi yararlı görüyoruz.

KÜRTÇE		ABİSTAK DİLİ	ŞİMDİKİ FARŞÇA	TÜRKÇE
Süleymaniye Kurmanc-Zaza lehçesi lehçesi				
gewre	mezın	maz	büzürk	büyük
ması	ması-mase	masya	mahi	balık
tij	tij-tuj	tij	tir	keskin-acı
huştır	heştır-uştıra	uştura	şeter	deve
perd	pert-pır	pereta	pel	köprü
roj	hor-roj	hor	afitab	güneş
meş	meş-méş	mehş	meks	sinek
berx	berx	verx	bıre	koyun-kuzu
kısse	kısse-kisse	hesa	horf-suhen	konuşma
zaniyn	zaniyn-zanın	zan	danisten	bilinen
men	ez-min	ezem	men	ben

(39)

Bilim adamları ve dilbilimcilerinin Kürt dili hakkındaki görüşlerine birkaç örnek daha vermekte yarar vardır. Çünkü, uzun yıllardır Kürdistan'ı aralarında sömürgeleştiren Türk, Arap ve Fars devletleri Kürtçeyi Türkçe, Arapça ve Farsça olarak dünyaya tanıtmaya çalıştılar. Bu sömürgeci devletler, Kürt dilini yasakladılar, gelişmesini engellediler ve Kürtçenin ortadan kaldırılması için ellerinden geleni yaptılar...

Kürt dilinin "uyduruk" bir dil olduğu veya Türkçe'nin bozulmuş bir şekli olduğu tezleri özellikle Türk yöneticilerinin

uzun yıllardan beri ileri sürdükleri bilinen bir gerçektir. Böyle bilim dışı tezlerin bir benzeri de 12 Mart döneminde Diyarbakır Sıkıyönetim Mahkemesinin Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) Dava Dosyasına yansdı.1971'de yapılan Mahkeme duruşmalarında DDKO sanıkları, İddia makamının "**Kürtçe diye bir dil yoktur**" savını ileri sürmesine karşılık bir araştırma yaptılar.DDKO sanıkları, 1969 yılında Türk Dil Kurumunca yayınlanan 29 bin kelime Türkçe Sözlük üzerine şöyle bir sonuca vardılar:"**1145 kelime-lik(A)harfinden sadece 328 kelime Türkçe'dir. Geri kalan 346 kelime Arapça, 154'ü Yunanca, 122'si Fransızca,102'si Farsça'dır. 1091 kelime(H)harfinden sadece 184 kelime Türkçe'dir. 565 kelime Arapça, 192'si Farsça, 82'si Yunancadır. 31 kelime (J) harfinden hiçbirisi Türkçe değildir. 2214 kelime (M) harfinden 154'ü Arapça, 174'ü Yunanca, sadece 117'si Türkçedir. Geriye kalanlar ise Latince, İngilizce, İspanyolca ve İbranice'dir. 365 kelime (Z) harfinden yalnız 52'si Türkçe'dir. 201'i Arapça, 90'ı Farsça, 12'si Yunanca, 5'i Latince, 1'i Rusça, 2'si Ermenice, 1'i Fransızca'dır.**"(40)

Yukarıda adımı andığımız Türkçe Sözlüğü bir bütün olarak inceleyen DDKO sanıklarının çıkardıkları sonuç şöyledir. 29 bin kelime Sözlüğün sadece 3000 kelimesi Türkçe'dir. Geriye kalan 20 bin kelimesi yabancıdır, 6000 kelimesi ise yabancı menşeli olup Türkçe'ye uyarlanmıştır.

Bu örneği vermemizdeki amaç, Türk dilinin uyduruk veya zayıf bir dil olduğu düşüncesi değildir. Biz hiç bir dili horlamadık, horlamıyoruz. Tersine biz, halkların ve dillerin eşitliğini, kardeşliğini savunuyoruz. Burada sadece nesnel bir gerçekliği ortaya koymak için bu örneği vermeyi uygun gördük.Bu örneğiniz tüm sömürgeci ve şoven yöneticilere bir

yanıt olacağı inancındayız.

Verdiğimiz bu örnek sayesinde Kürt ve Türk okurlarımız 75 bin kelimelik Kürtçe sözlükle 29 bin kelimelik Türkçe sözlüğü karşılaştırabilecek ve bu konuda düşünüp sonuçlara varabilecekler. Okuyucu bunu yaparken; Osmanlılardaki yönetimin sağladığı avantajları da bir tarafa bırakırsak ve bu avantajlar sadece T.C.'nin kuruluş tarihi olan 1920'yi alırsak; 1969'da bir dil kurumu tarafından hazırlanan sözlükle; dili, kültürü, edebiyatı, kısacası herşeyi yasak ve baskı altında olan; fakat buna rağmen ortaya çıkabilen 75 bin kelime-lik Kürtçe sözlüğü mukayese etmelidir.

Kürt tarihi üzerine araştırmasıyla ünlü bir uzman olan Doğubilimcisi Edmons, Kürt dili hakkında şöyle diyor:

"Kürt dili, Farsça'nın bir lehçesi, ya da O'nun bozulmuş bir biçimi değildir. Tersine, tarihsel bir sürece sahip, başlı başına bir dil olup, Farsça'dan daha eskidir."

Yine bu konu üzerine Doğubilimcisi ünlü araştırmacı Soane, Kürtçeyi çok iyi bilen ve Kürtler gibi konuşan biridir. Soane, araştırmasında Kürtçe hakkında şöyle diyor:

"Bugün Kürtlerin konuşmakta oldukları ve ana dilleri olan Kürtçe, bazılarının sandığı gibi düzensiz ve kuralsız değildir. Farsça'dan alınmış ya da sonradan bozulmuş bir lehçe de değildir. Tersine katıksız, sağlam ve kendine özgü kuralları bulunan bir Arî dildir. Eski büyük İran'ın tarihinin kaybolup yerini öyküler ve efsanelerle dolu bir tarihe bıraktığı devirlerden çok önce Kürtçe, Kürdistan dağlarında en saf, en temiz biçimiyle varlığını korudu. Sonradan bu dilin içine bazı yabancı sözcük ve deyimler girdi. Özel olarak İslamiyetin bunda rolü önemli olmuştur. Fakat yüzyılların verdiği ve zorunlu bıraktığı koşullar bu dilin gerektiği biçimde işlenmesine engel olmuştur. Bu nedenle-

dir ki, birçok lehçesi olan Kürtçe'nin bu lehçelerden önemli olan birisini ele alınıp işlenerek esas tutmak, içindeki yabancı sözcükleri çıkararak, yerine diğer lehçelerde bulunan asıllarını koymak gerekir. Ayrıca yazım için Kürtçe'ye uygun harflerle bir alfabe oluşturulması da gereklidir."(41)

Yukarıda gördüğümüz gibi, Soane, yalnız Kürt dilinin kökeni hakkında araştırma yapmakla kalmıyor; aynı zamanda Kürt dilinin birliği konusunda da somut önerilerde bulunuyor.

Bilindiği gibi Kürt halkının yerleşim alanı, yani Kürdistan toprakları, Ortadoğu'da önemli bir stratejik yere sahiptir. Bu yüzdendir ki, yüzyıllardır Kürdistan toprakları, savaş alanları haline gelmiştir. Bu durum, çoğu zaman Kürdistan'ı alt-üst etmiştir. Kürt diliyle birlikte halkımızın tüm zenginlik kaynakları talan edilmiş; Kürt halkı her yönüyle geri bırakılmıştır. Kürt halkının yaşamında bu durum, Kürt dili üzerinde çok olumsuz etkiler bırakmıştır. Nasıl ki, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan geri kalmışlık sözkonusu ise dil açısından da durum öyledir. Bütün olumsuz ve asimilasyoncu uygulamalara rağmen Kürt dili, bazı aşamalardan da geçerek günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bu olumsuz koşullar aynı zamanda Kürtçe lehçelerin fazlalaşmasına, birbirlerinden uzaklaşmalarına neden olmakla da kalmamış; diğer taraftan Kürtçenin birliği önünde de önemli bir engel teşkil etmiştir. Kürdistan'ın parçalanmışlığı, Kürt halkının, Kürdistan'ın geniş alanlarını içine alacak şekilde uzun süre merkezi bir otorite kurup sürdürememeleri (uzun zaman devam edebilen devlet kuramamaları) gibi faktörleri de yukarıda saydığımız nedenlere ekleyip gözönünde bulundurmak gerekiyor.

KÜRTÇE'NİN LEHÇELERİ

Bugün Kürdistan'da halkımız birkaç lehçeyle konuşuyor. Şüphesiz ki, Kürtçe lehçelerin, Kürt dili sistemine göre bazı ortak özellikleri olmakla birlikte, ayrı özellikler de gösteriyor. Ki, bu da ayrı lehçelerle konuşmakta olan halkımızın birbirlerini anlamakta güçlük çekmesine neden oluyor. Kürtçe lehçelerin bu özelliklerine bakarak bazıları, Kürtçe'nin lehçelerini bağımsız birer dil olarak görüyorlar. Bu yaklaşım, önemli bir yanlışlığı dile getirmekle kalmıyor; aynı zamanda tehlikeli bir sapmaya da neden oluyor.

Kürtçe'nin lehçeleri hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Bu konuda araştırma yapanlardan birisi de Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi, Kürtçe lehçelerini 15(onbeş) bölüm altında toplamıştır. Bizce Evliya Çelebi, belli başlı Kürtçe lehçeleriyle, Kürdistan'ın değişik bölgelerinde görülen ağız farklılıklarını birbirine karıştırmış ve bu nedenle yanlış sonuca varmıştır. Yine yanlış bir inceleme de Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır. Ziya Gökalp, var olan Kürtçe lehçelerin her birini bağımsız birer dil olarak değerlendirmiştir. Ziya Gökalp'i böyle bir "**araştırma**"ya götüren çeşitli nedenler olabilir. Çünkü Ziya Gökalp, Kürtlük'ten el çekip Türkleşmeye başladığı bir dönemde, sömürgeci T.C.'nin "**böl ve yönet**" politikasına yardımcı olmak için bunu yapmış olabilir. Zira, Zi-

ya Gökalp Türkleştikten sonra "**Türkçülüğün esasları**" üzerine yazılar yazdı ve Türkiye'de Kemalist burjuva ırkçı ideolojisinin baş mimarlarından biri konumuna geldi. (42)

Kürt dilinin lehçeleri hakkında yapılan bazı yanlış araştırmaların yanısıra, bugün de "**ilericilik, devrimcilik, yurtseverlik**" adına sayıları çok az da olsa bazıları Kürtçe'nin bir lehçesi olan Zaza lehçesini ayrı bir dil, Zaza Kürtlerini de ayrı bir halk olarak değerlendiriyorlar. Bizce bunlar, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde Kürdistan'ı aralarında paylaşan sömürgecilerin değirmenine su taşıyorlar ve onlara hizmet ediyorlar. Çünkü yüzyıllardır sömürgeci düşmanlarımız, halkımızı din, mezhep, dil vb. bakımından birbirinden ayırmaya; birbirine düşürüp güçlerini zayıflatarak, daha rahat saltanatlarını sürdürmeye çalıştılar, çalışıyorlar. Bu konuda tüm Kürdistanlı yurtsever - devrimci güçlerle, araştırmacılara ve dilbilimcilerine ciddi görevler düşüyor. Bu yanlış ve tehlikeli düşüncelere karşı uyarıcı olmak ve tavır almak, yurtsever olmanın da bir ölçütüdür.

Kürt dili ve tarihi üzerine araştırmalar yapmış ve Kürt dilinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş değerli Kürt araştırmacılarının, Kürt lehçeleri hakkındaki görüşleri aşağı-yukarı aynıdır. Örneğin, Şerefname (Kürt Tarihi) yazarı Bitlisli Şerefhan, Kürdistan Tarihi yazarı M.Emin Zeki, Kürt dili üzerine çalışmalarıyla ünlü K.A.Bedır-Xan, Celaleddin Bedır-Xan, Kemal Badilli ve Cegerxwîn gibi ünlü Kürt bilimcilerin bir kısmı Kürçet lehçelerin belli başlıcalarını dört bölüme, bir kısmı da üç bölüme ayırıyorlar. Kürt lehçelerini üç bölüm altında toplayanlar da dördüncü lehçeyi diğer bir lehçe içinde değerlendiriyorlar. Kısaca bugün Kürdistan'da konuşulan Kürtçe lehçelerin durumuna baktığımızda, en çok şu lehçelerin konuşulduğunu görüyoruz:

KURMANCİ:

Kürtlerin üçte ikisi (2/3) bu lehçeyle konuşuyor. Bu lehçe de kendi içinde batı kurmancisi ve doğu kurmancisi olmak üzere ikiye ayrılır. Kurmanci lehçesi Kürdistan'ın şu yörelerinde konuşulur:

- a) Kuzey Kürtleri (Türkiye Kürdistan'ı)
- b) Azarbaycandaki Kürtler (İran)
- c) Güney Kürdistan'ın Musul ve Hewlér'deki Kürtler.
- d) Suriye Kürdistan'ı
- e) Sovyetler Birliğinde yaşayan Kürtler.

SORANİ:

Bu lehçe güney Kürdistan'da konuşulur. Soran, Kelhur, Baban ve Şeyhbızını Kürtleri bu lehçeyi kullanırlar. Bazan bu lehçeye Kelhuri de denir. Irak Kürdistan'ında Süleymaniye Kürtleri (Kakan, Zanganebar, Bajilan), İran Kürdistan'ında Kermaşah ve Mahabat Kürtleri bu lehçe ile konuşurlar. Şeyhbızını kürtleri ise dağlık olup Diyarbakır, Trabzon ve Haymana yöresinde yaşarlar.

ZAZA (DUMİLİ-DİMİLİ):

Zaza Kürtleri, ülkenin kuzeybatısında yerleşiktirler. Çoğunluğu kurmançlarla içiçedirler. Kurmançlarla sıkı ilişkileri olan Zazalar, kendi lehçelerinden başka kurmanci lehçesini de bilirler. Kurmançlarla fazla ilişkisi olmayanlar ise sadece kendi lehçeleri olan zazacayı bilirler. Bazıları zaza lehçesini

Goran lehçesi içinde değerlendiriyorlar.Goran Kürtleri de Musul yöresinde yaşarlar.

LORİ-FEYLİ:

Lori (Luri) ve Bahtiyar Kürtleri bu lehçeyle konuşurlar.Yukarıda, temel olarak dört ana başlık altında ele aldığımız bu lehçeler Kürdistan'da yaygın olarak konuşuluyor.(43)

Uzun yıllar önce Kürdistan'dan göç edip, Belucistan ve Hindistan'a yerleşen Kürtlerin konuştuıkları lehçeden de bahsetmekte yarar vardır. Belucistan ve Hindistan'ın Sınde yöresinde yaşayan Kürtler, Brahoi lehçesiyle konuşurlar. Bu lehçe, Hindistan'ın merkez ve güneyinde konuşulan Deravidi lehçesine bağlıdır. Bu lehçeler, az-çok aynıdır. Önceleri bu lehçe, sadece konuşma dili olarak kullanılıyordu. Fakat, bugün bu lehçeyle eğitim yapılıyor ve kitaplar basılıyor.

Kürdistan'da bu lehçelerin okuma yazma açısından kullanımına baktığımızda, en fazla üç lehçenin geliştiğini görüyoruz:Kurmanci,Sorani ve Zaza.Eski ünlü Kürt şair ve düşünürleri(Melaye Cıziri,Feqiye Teyra,Ehmede Xani gibi) şiir ve divanlarını Kurmanci lehçesiyle yazmışlardır.Fakat yazım dili açısından Sorani,Kurmanci'den de fazla gelişmiştir.Bunun nedenlerini de çağdaş ünlü Kürt ozanı şöyle açıklıyor:"Okuma ve yazmada Sorani,Kurmanci'den daha ilerdedir ve birçok eser ve yayın basıldı,yayınlandı.Elli yıldır ki okullarda okutulup yazılıyor."(44)

Belirtmeye gerek yok ki,Kürtçe lehçelerin birliği sorunu,Kürt halkının önemli sorunlarından biridir.Kürt dilinin birliği konusunda şimdiye kadar ufak çaplı bazı çalışmalar ya-

pılmışsa da bu sorunun çözüme kavuşması açıktır ki uzun bir tarihi süreci alacaktır.Çünkü Kürtçe lehçelerin birliği önünde duran engeller ortadan kaldırılmadan,buna köklü çözümler bulmak mümkün değildir.Ancak daha şimdiden başlatılan bazı çalışmaların faydası da bu birliğe hizmet edecektir.Bizce aşılması gereken önemli engeller şunlardır:Kürt halkının özgürlüğüne kavuşması,Kürdistan'ı bölen suni sınırların ortadan kaldırılması,Kürdistan'ın genelinde tek bir ortak alfabenin Kürt okul,radyo,televizyon,basın-yayın gibi kurumlarında kullanılması vb...

Ancak,Kürt halkı bağımsızlık mücadelesi sürecinde de Kürt dilinin birliği konusundaki çalışmaları sürekli yürütmeli ve dilin gelişmesi konusunda koşulların elverdiği ölçüde çaba harcamalıdır.Bu konuda Kürt dilbilimcilerine önemli görevler düşüyor.Eğer Kürt dili uzmanları sağlam merkezi bir otorite kurup çalışmalarını kollektif bir şekilde yürütürlerse;bu konuda küçümsenemeyecek başarılar sağlarlar.

Bugün Kürt dili üç ayrı alfabeyle yazılıyor:Latin alfabesi,Arap alfabesi ve Kiril alfabesi(Kiril alfabesi Sovyet Kürtleri arasında,Arap alfabesi Kürdistan'ın İran ve Irak parçalarında ve kısmen de Kürdistan'ın Suriye parçasında,Latin alfabesi de Kürdistan'ın Türkiye ve Suriye parçalarında kullanılıyor.).Kürtçe lehçelerin birliği konusunda en kullanışlı alfabe,bizce Latin alfabesidir. Arap alfabesi zaten Kürt dilini tam kullanmaya elverişli değildir. Bu alfabe temel alınmalıdır.Kürtçe lehçeleri içinde temel alınacak lehçe konusuna gelince;objektif olarak bu hakkı da Kurmanci'ye vermek gerekiyor.Çünkü Kurmanci lehçesi en büyük lehçe olup,Kürdistan'ın 2/3(üçte ikisi) sinde kullanılıyor.Bu lehçe temel alınarak,diğer lehçeler de bununla birleştirilirse Kurmanci lehçesi zenginleştirilebilir ve tek bir lehçe haline dönüşebilir.Şura-

sı da açıktır ki Kürtçenin öbür lehçeleri de uzun bir süre kendi varlıklarını koruyacaklar ve hatta uzun bir süre tüm lehçelerin bir arada kullanılması da kaçınılmazdır. Çünkü bir dilin aynı lehçeleri olduğundan, lehçelerin birliği çalışmaları sürdürülürken asimilasyon gibi eritme uygulamaları sözkonusu olmayacak; tersine o günkü toplumsal koşullardan hareket edilerek bu çalışmalar sürdürülecektir. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu sorunun çözümü uzun bir süreci kapsayacaktır. Her şeyden önce Kürtçenin özgür koşullarda geliştirilmesi gerekiyor. Umutsuz olmamak gerekir. Bunun örnekleri birçok ülkede de görülmüştür. Bir dilin içinde var olan ayrı lehçeler, kolay kolay ortadan kaldırılmıyor; her lehçe, doğal olarak uzun süre yaşamını sürdürebiliyor.

B-YAZILI KÜRT EDEBİYATI

Yazılı Kürt Edebiyatının kökleri çok eskilere dayanıyor. Bu yüzden yazılı Kürt edebiyatını ikiye ayırmak gerekiyor: Eski ve çağdaş yazılı Kürt edebiyatı.

1-ESKİ YAZILI KÜRT EDEBİYATI

Tarihte bilinen en eski Kürt şairi, Kasit Kürtlerinden Sin-Lekke-Unnini'dir. Bu Kürt şairi, dünya klasikleri arasında yer alan ve Gutilerle Kasitlerin yerleşim alanlarında meydana gelen olayları efsaneleştiren Gılgameş (Gılgamış) Destanı'nı ilk kez M.Ö. 1250 yılında şiir uslubuyla yazıp tabletlere geçirmiştir. Yaşam ve ölümü konu alan bu destanın geçtiği yer, Kürtlerin ataları olan Guti ve Kasitlerin bölgesidir ve bu destan onların ürünüdür. Bu destanın önemliliği sadece en eski bir destan olması değil; aynı zamanda tarihte ilk şiirin, ilk romanın, ilk masalın, ilk cennet ve cehennem düşüncesinin de mayasıdır. Bu destan, aynı zamanda insanı yücelten niteliği ile günümüzün sanatçılarına, düşünürlerine, bilimadamlarına bir esin kaynağı vermektedir. Üç bölümden oluşan Gılgamış Destanı, Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1944 yılında Maarif Klasikleri arasında yayımlanmıştır. (45)

Kürdistan'ın Hezarmerd bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen deri üstüne yazılmış bir şiirin yedinci yüzyılda yazılmış olduğu tespit edilmiştir. Arapların Kürdistan'da giriştikleri katliamları dile getiren bu şiir ,aynı zamanda günümüze kadar elde edilen ilk yazılı belgelerden birini oluşturuyor. Bu şiirin bir bölümünün Türkçesi şöyledir:

**"Tapınakları yıktılar, ateşleri (ocakları) söndürdüler,
Büyüklerin büyüğü inkar edildi,
Zorba Araplar Şehrezur'a kadar
Tüm köyleri viran ettiler.
Kızları, kadınları tutsak ettiler,
Yiğit kişiler kendi kanlarında boğuldu.
Zerdüşt inancı desteksiz kaldı,
Hürmüz artık kimseye yardım etmiyor."(46)**

Günümüzde bilinen en eski Kürt şairlerinden biri Baba Tahir'dir. Lur Kürtlerinden olan Baba Tahir, Miladi 935-1010 yılları arasında yaşamıştır. Baba Tahir, yaşadığı dönemin düzenini eleştirip ezilen halktan yana tavır almış bir şairdir. Bu özelliğiyle Baba Tahir, sadece bilinen en eski Kürt şairlerinden biri değil; aynı zamanda O, ilerici ve halkçı Kürt geleneğinin de bir öncüsüdür. Kürtçenin Lori, Sorani ve Kurmanci lehçelerini bilen Baba Tahir, aynı zamanda Farsça ve Arapça'yı da biliyordu. Baba Tahir, bazı şiirlerini de Farsça yazmıştır. Baba Tahir bir şiirinde şunu dile getiriyor (şiirin Türkçesini yazıyoruz):

**"Elim feleğin çarkına ulaşa
Bu yaptığın çok ayıp derdim.
Kimine yüz türlü nimet sunarsın,
Yiyecek arpa ekmeği yok kimisinin."**

Baba Tahir'den başka onbirinci yüzyılda yaşamış iki ünlü Kürt şairi daha vardır. Bunlar da Eli Heriri ve Eli Termuki'-

dir.Eli Heriri bir divan bırakmıştır.

XII. yüzyılda yaşamış ünlü bir Kürt düşünürü ve tasavufçusu da Suhreverdi'dir. Suhreverdi Zerdüşť dininden etkilenerek nur, ışık ve sudur felsefesini İslami felsefeye uygulamaya kalkıştı. Bu yüzden Eyyubi yöneticiler tarafından sihirbazlıkla suçlanarak 1191 yılında idama mahkum edildi. Suhreverdi'ye göre varlık birdir, fakat görüntüleri farklıdır. Ünlü düşünürün şu sözleri çok anlamlı ve önemlidir:"**İnsan, eksik bir Tanrı; Tanrı, mükemmel bir insandır.**"(47)

FEQIYE TEYRA:(1302-1327)

Ondördüncü yüzyılda yaşamış ünlü Kürt ozanı Feqiyé Teyra'nın yaşamı hakkında Aleksander Jaba şunları söylüyor:

"**Feqiyé Teyra**", önde gelen üç Kürt ozanından biridir. Asıl adı Mihemed'dir. 1302'de doğmuştur. Ailesi Çölemelik'in Miks köyündendir. Yazdıklarından "**Çiroka Şéxé Senhaniyan - Senhaniyan şeyhinin hikayesi**", "**Qiseya Bersiya - Bersiya hikayesi**", "**Qewlé Hespé Reş - Siyah atın dedikleri**" adlı eserleri ölçüyle, yani vezinle yazılmışlardır. Mahlası Mim u hay olup 75 yaşlarında 1377'de kendi köyünde ölmüştür.(48)

Feqiyé Teyra, bundan 600-650 yıl önce içinde yaşadığı toplumun durumunu şiirlerinde dile getirmiştir. O dönemde yoksulların geniş halk yığınlarının çektiği acılar, ızdıraplar karşısında Feqiyé Teyra, sessiz kalmamış; şiirlerinde hep halktan yanâ tavir almış, halka zulm eden beyleri, ağaları, zenginleri eleştirmiştir. Feqiyé Teyra, "**Dosta Gurcan**" adlı eserinde de başka halklara karşı olan dostluğunu dile getirmiş ve gürcü toplumundan sevgi dolu bir dille söz etmiştir. Ayrıca, "**Şéxé Senhaniyan**" adlı eserinde de tutuculuğa karşı tavir almış ve maddeci bir anlayışı dile getirmiştir. Feqî'nin bu adı geçen eseri son dönemlerde İsveç'te basıldı.

Kendi çağının toplumsal ve siyasal vb. konularını, gerçekçi ve ustaca kullanan Feqî, geleceğe de umutla bakmış, karamsarlığa düşmemiş ve geleceğin yaratıcıları olan gençliğe hitap ederek, mücadele etmelerini istemiştir. Büyük ozanın "**Mihacir**" adlı şiirini Türkçesini aşağıda okuyuculara sunuyoruz.

GÖÇMEN:

"Bir türkücüyüm ben buraya geldim,
Beylerin sesi var oluncaya dek
Yazarım ak kağıt üstüne
Ne Kiliseye giderim ne camiye
Çölde çırılçıplak kalsam,
İnleyip bağırırım,
Ne denli yoksul ve tutsak olsam,
Gönlüm onlar için titrer.
Kader elbet birgün güler,
Söylenir benim de zavallı adım,
Bazı bazı övgüler dizilecek,
Çocuklar okuyup yazarak söyleyecek.
Acılı günler geçecek,
Gelecek onurlu, güzel günler.
Kendi bildikleri gibi yapıp,
Bey zulmünden, kölelikten uzak.
Güller olacak hep baharda gibi,
Ve çayırlar hep yemyeşil,
Kaynakların suyu doğurgan, berrak
Olmayacak kederli bir Feqi.
Ama gideceğim ey gençler!
Yaşamı sevin! Ve savaşın hep
Siz de kadınlar, çocuklar, hepiniz
Beylere karşı zulme karşı.(49)"

MELAYE CİZİRİ:(1407-1481)

Onbeşinci yüzyılda yaşamış olan Melayé Ciziri'nin asıl adı Şeyh Ahmed'dir. Kendisinin öğretmenlik yapması ve din işleriyle uğraşması yüzünden O'na "Mela" (hoca) lakabı takılmıştır. Ünlü Kürt şairlerinden olan Melayé Ciziri, Mar-din'in Cizre ilçesinde doğduğu için de kendisine "Ciziri"(Ciz-reli) denilmiştir. Ünlü ozanın doğumu hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Mela'nın doğumu hakkında tarihçi ve edebiyat araştırmacılarının değişik tarihler ileri sürmele-rine rağmen, ünlü edebiyatçı (Kürt) Alaaddin Secadi'nin "**Kürt Edebiyatı tarihi**" adlı eserinde ileri sürdüğü 1407 tari-hi, gerçeğe uygun olan tarihtir. Yani buna göre, Melayé Cizi-ri 1407'de doğmuştur. Çünkü Melayé Ciziri'nin şiirlerinde Cengiz Han'la Timurlenk'in Kürdistan'da yaptığı katliamları dile getirmesi; O'nun o dönemlerde yaşadığını göstermek-tedir. Ciziri, 1481 yılında ölmüştür. Ciziri'nin bıraktığı Di- van'ı ünlüdür. Günümüzde dahi edebiyatla ilgilenen Kürt ay-dınları ve din adamları arasında Mela'nın şiirleri iyi bilini-yor. Melayé Ciziri, şiirlerinde Kürtçeyi iyi kullanıp geliştiri-miş bir ozandır. Ozan bir şiirinde kendisinden "**Kürdistan şair-celerinin çırası**" olarak bahsediyor.

Melayé Ciziri de Féqiye Teyra gibi bazı şiirlerinde padi-şahların zulmünü dile getirip yönetici sınıfı eleştirmiştir. Ozan, padişah zulmünü bir şiirinde şöyle dile getiriyor:

"Yoksulların üstüne hışımla gitme padişahım

Birkez suçumuzu, günahımızı sor bakalım."

Melayé Ciziri'nin Divan'ı ilk kez 1904,te Petersburg'da basıldı. 1922'de İstanbul'da basılan bu divan'ı daha sonraları Suriye'de (Kamışlı), Sovyetler birliğinde ve İsveç'te yeni baskıları yapılmıştır.

EHMEDE XANI:

Ünlü Kürt bilgesi Ehmedé Xanî, onyedinci yüzyılda yaşamıştır ve ünlü Mem û Zin destanıyla tanınır. Eski Kürt ozanları içinde ayrı bir yeri olan Xanê, o dönemin birçok ozanının modasına uyup eserlerini

Farsça ya da Arapça yazmadı. O, eserlerini kendi dili olan Kürtçe ile yazdı. Ünlü Ozan bunun nedenini şu dizlerle dile getiriyor:

**"Duruyu bir yana itip içti tortuyu,
İnci gibi olan Kürt dilini
Düzene koydu, İntizama getirdi,
Böylece amme için çekti cefa.**

**Ki, el demesin "Kürtler irfansız, asılsız, temelsizdir-
ler."**

Hakkari'nin Xan köyünde dünyaya gelen Xanî 14 yaşında yazmaya başlamış. Dünya klasikleri arasında sayılan Mem û Zin destanı, halk arasında söylenegelen Meme Alan destanından yararlanılarak yazılmıştır. Xanî'yi Mem û Zin'i yazmaya iten nedenler; şüphesiz ki o dönemde Kürt halkının içinde yaşadığı koşulları, Kürt beyliklerinin durumla-

rı ve halkın çektiği acılar, ızdıraplardır. Xanî, Mem û Zin'i kaleme alma nedenini şöyle açıklıyor:

**"Gönüldeki derdin şehrinin kılalım efsane
Zin ve Memoyu ederek bahane."**

Ehmedé Xanî, Mem û Zin'de "**derdimiz**" bölümünde Kürt halkının esaratten kurtulmak istediğini, kurtuluşa, öndere ve birliğe duyulan gereksinmeyi şu dizelerle dile getiriyor:

**"Kılıcı ortaya konsun gücümüzün,
Bilinsin kadri kalemimizin
Derdimiz deva bulsun
İlmimiz revaca girsin!
Olsaydı eğer bir başı yükseğimiz
İyilik sahibi bir şiir isteyenimiz
Bizim de külçemiz sikke ile basılır
Bu denli revaçsız ve şüpheli kalmazdı
Ne kadar safi ve yüksek olsalarda,
Altın ve gümüş sikkeyle değer kazanırlar."**

Xanî'ye göre sikke basmak bağımsızlığa ulaşmakla olanaklıdır. Yine O'na göre özgür olmayan bir halkın ne dertleri deva bulur; ne de kültürel değerleri değer bulur. Bu yüzden, "**Altın ve gümüş, sikke ile basılmadıkça değer kaza namazlar**" diyor.

Ehmedé Xanî, Kürt halkının sorunlarına sahip çıkan, halkın kurtuluşu için kendi sanatını bir silah gibi kullanabilen, bu nedenle yeni bir çağır açan eşsiz bir örnektir.

Mem û Zin'den başka, "**İnanç Yolu**" (Eqida İmané) ve "**Küçüklerin Turfandası**" (Nubara Pıçukan) adlarında iki manzum eser daha yazan Ozan, Mem û Zin'de dile getirdiği idealindeki düşüncenin gerçekleştirilmesi sonucunu da şu dizelerle dile getiriyor:

**"Olsaydı bizimde bir sahibimiz,
Yüksek himmetli, incelikleri bilen bir sahibimiz,
Ben o zaman manzum sözlerin bayrağını
Dünya damının üstüne asardım.
Geri getirirdim Cizreli Mela'nın ruhunu
Ve diriltirdim onunla Harirli Eli'yi.
Feqi'yé Teyra'ya öyle bir sevinç verirdim ki,
Edebiyete kadar hayran kalırdı."**

Ehmedé Xanî'nin ölmez eseri Mem û Zin, 1920'de İstanbul'da ilk kez Arap harfleriyle basıldı. Daha sonra 1974'de Halep'te, 1953'te Hewler'de (Irak Kürdistan'ı) sorani kürtçeşiyle yayınlandı. 1968'de İstanbul'da M.Emin Bozarslan tarafından Türkçe'ye çevrilerek, Kürtçeşiyle birlikte latin harfleriyle yeniden basıldı. Ayrıca Rusça'ya da çevrilen bu eser, latin harfleriyle 1962'de Moskova'da yayınlandı.(50)

BITLİSLİ ŞEREF XAN:(1543-1603

Aslen Bitlisli olan Şeref Xan, onyedinci yüzyılda yaşamış olup aynı zamanda Bitlis Emirliğini yapmış bir Kürt bilgini-
dir. Şeref Xan'ın yazdığı "**Şerefname**"(Kürt tarihi-Osmanlı ta-
rihi)adlı eseri ünlüdür.Kendisi, Bitlis Emiri olmasına karşın,
Kürt tarihi, edebiyati ve kültürü ile de ilgilenmiştir. Şeref
Xan'ın yazdığı bu eser, yazarın sınıfsal konumu ve dünya gö-
rüşü bir yana bırakılırsa, Kürt toplumu ve tarihi bakımdan
önemli bir eserdir. Şeref Xan, yazdığı "**Şerefname**" sinde, o
dönemde Kürdistan'da bilim ve edebiyatın durumunu şöyle
dile getiriyor:

"Kürdistan'da özellikle bu sırada, akılcı bilimlerin kay-

nağı, edebi ve şeri bilimlerin çıkış yeri olan İmadiye'de birçok büyük bilginler ve örnek faziletli adamlar vardır. Kürtlerin akılcı bilimler öğrenimine, nakli bilimler ikmaline, özellikle hadis, fıkıh, sarf, nahiv, kelim, mantık ve edebiyata karşı büyük tutkuları vardır. İslami bilimlerde kullanılan kitapları aralarında büyük bir şevkle incelerler ve bu kitaplara alabildiğine sarılırlar. Onların bu bilimlerinin bir kısmı alanında çok değerli eserleri vardır; ama bu eserler şöhrete ulaşmamıştır. Çünkü Kürtler, İran ve Turan Hükümdar ve Sultanlarının topladıkları resmi toplantılarda ve edebi meclislerde takdir edilen ve sahibine çıkar sağlayan şiir, inşa, güzel yazı yazma gibi edebi ve sosyal bilimleri öğrenip bir çıkar aracı olarak kullanmaya iltifat etmezler. Bundan ötürü de yüksek idari makamlar ve yüce bilim rütbeleri almaktan uzak dururlar." (51)

1543 yılında Bitlis'te doğan Şeref-Xan, 1603 veya 1604 yılında doğduğu kentte vefat etmiştir. Kendi türbesinde gömülüdür.

MELA-İ BATE:(1417-1491)

Melayé Baté, A.Jaba'nın verdiği malumata göre 1417 yılında Hakkari'de Baté köyünde doğmuş; 1491'de ölmüştür. Baté'nin asıl ismi Ahmet'tir. M.B.Rudenko'nun belirlemesine göre Baté'nin yazdığı büyük bir Divan vardır. Edebi değere sahip olan bu divanın ismi "Zembil Froş" olup, aşk şiirlerini içeriyor. Fakat Melayé Baté'nin "Mevlüt" diye bilinen peygamberin doğuşuyla ilgili öykülerin yer aldığı bir kitap daha yazdığı biliniyor. Baté'nin yazdığı Mevlüt nüshası, A.Jaba'nın el yazmaları arasında Leningrat'ta Saltikof-Şedrint kü-

tüphanesinde bulunuyor.

Baté'nin kitapları, A.Von Le Coq ve Kürt yazarlarından Kürdizade Ahmet Ramiz tarafından 1906'da yayınlandı.(52)

MEVLANA HALİT:(1785-1837)

Mevlana Halit, Süleymaniyeli olup Caf aşiretindedir ve 1787-1837 yılları arasında yaşamıştır. M.Halit'in takma ismi Ziyettin'dir. M.Halit, öğrenimini Süleymaniye'de bitirdikten sonra, bir ara Hindistan'a(Delhi'ye) gitti ve Şah Abdullah'ın yanında bir süre kaldı. Nakşibendi tarikatına bağlı olan M.Halit, Hindistan'dan döndükten sonra, bir süre de Bağdat'ta kaldı ve daha sonra da Şam'a yerleşti. O, Şam medreselerinde ders verdi. Şiirlerinin çoğunluğunu Arapça ve Farsça yazmıştır. Az bir kısım Şiirlerini de Türkçe yazmıştır. Ünlü Kürt bilimcisi Kamuran Bedirhan'ın belirttiğine göre, M.Halit'in Kürtçe olarak yazdığı şiirlerinde de çok fazla farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Ve şiirlerinden de anlaşılıyor ki kendisi Kürtçeyi iyi bilmiyordu. Hatta bazılarına göre M.Halit yarı Kürtçe bir dille şiirlerini yazmıştır. Kendisi mutasavvuf bir şairdi.

Bilim alanında güçlü bir yeteneğe sahip olan M.Halit, bir divan yazmıştır ve O'nun divanı İstanbul'da Sultan Abdulhamit'in emriyle yayınlanmıştır.M.Halit, 1837 yılında Şam'da ölmüş ve Çıyaran dağında gömülmüştür.

NALİ:(1797-1855)

Gerçek ismi Mela Hıdır olan Nali, 1797 yılında Şerezur'a bağlı Karacadağ köyünde dünyaya gelmiş. Karacadağ'da öğrenimine başlayan Nali daha sonra Süleymaniye'de öğrenimini bitirir. 2-3 yıl Şam'da da kalan Nali, 2 kez İstanbul'a uğrar ve İstanbul'a son gelişinde Kürt Baban emirlerinden Ahmet Paşa'nın ısrarı üzerine İstanbul'a yerleşir ve 1855 yılında orada ölür.

Gençliğinde Habibe isminde bir kıza aşık olan Nali, sevgilisi üzerine yazdığı çok anlamlı gazelleri meşhurdur. Sevgilisiyle evlenen Nali, Şam'da kaldığı dönemde Süleymaniye şehri için çok özler ve Süleymaniye üzerine "**Biraz yoluna kurban olayım senin**" şiirini yazar. O, İstanbul'da kaldığı dönemlerde de vatan özlemi üzerine birçok kasideler yazmıştır. O'nun bu kasideleri de ünlüdür. Zaten kendisi, Nali (inliyen-inlemek) takma adını da boşuna kullanmamıştır. Çünkü O, kasidelerinde yurt sevgisini, Kürt halkının problemlerini, özgürlüğe olan tutkusunu en güzel bir şekilde dile getirmiştir. Ünlü Soran Kürt Edebiyatçıları Alaaddin Seccadi, Giwi Mukriyani ve Maruf Haznedar, haklı olarak Nali'yi Irak klasik Kürt edebiyatının ünlülerinden biri olarak kabul ediyorlar.

Nali'nin divanı, Kürt yazarlarından Meryavani tarafından 1913 yılında Bağdat'ta yayımlandı.

Sömürgeci, ırkçı Türk yöneticileri, herşeye sahip çıkıp Türk gösterme politikasının bir sonucu olarak Türkiye'de okutulan edebiyat kitaplarının "**Divan Edebiyatı**" bölümünde Nali'yi bir Türk şairi olarak tanıtıyorlar.

2- ÇAĞDAŞ YAZILI KÜRT EDEBİYATI

HACİ KADIR-İ KOYİ:(1815-1898)

Ünlü Kürt ozanlarından biri olan H.Kadır-i Koyi, Qoreqerajdağ'a bağlı Koyi yöresinde 1815 yılında doğmuş. Küçük yaşta babasını kaybeden Koyi, o yöredeki varlıklı kişilerin yardımıyla okumasına devam edebilmiştir. Ünlü Kürt ozanı Kadır-i Koyi, öğrencilik dönemini bitirdikten sonra, Kürdistan'ın birçok yöresini dolaşmış; bir ara İstanbul'a gelmiş. O dönemlerde İstanbul'da bulunan Kürt yurtseverlerden önemli şahsiyetlerle tanışmış ve bir süre Bedirhan Paşa'nın oğluna ders vermiştir. Bu dönemde Koyi, Ehmedé Xané'nin ünlü Mem û Zin adlı eserini okumuş ve onun etkisinde kalmıştır. Mem û Zin'de dile getirilen Kürt yurtseverliği Koyi'nin şiir yazmasında bir ilham kaynağı olmuştur. Bu yüzden Koyi de yazdığı hemen hemen tüm şiirlerinde Kürt halkının sorunlarını, geri bırakılmışlığının nedenlerini ve başarıya ulaşmanın şartlarını; Kürdistan'daki şeyh, ağa, bey gibi eğemenlerin durumunu dile getirmiştir. H.K. Koyi bir şiirinde **"tembelliğin, ibadet için gece gündüz tekkelere kapanmanın Kürt halkına ekonomik yıkımdan, ona-buna köle olmaktan başka bir fayda sağlamadığını"**anlatıyor. Koyi, bu şiirin bir bölümünde de şöyle diyor: **"eğer ibadetle, yalvarmakla zengin olunsaydı, bütün zamanını tesbih çekip zikretmekle geçiren dervişlerin varlıklı olmaları gerekirdi."**

Koyi'nin divanı, Kürt halkının bağımsızlığını kazanmasını, istiladan kurtulmasını ve vatanın birliğini teşvik eden şiirleriyle doludur. Koyi, şiirlerini Kürtçe'nin sorani lehçesiyle yazmıştır. Kendisi 1898 yılında ölmüştür.(53)

PİREMER(D):(1868-1950)

Ünlü Kürt edebiyatçı, yazar ve ozanlardan biri olan Piremerd'in asıl adı Teyfik'tir ve 1868'de Süleymaniye'de doğmuştur. Yedi yaşından itibaren öğrenime başlayan Piremerd, gerek fevilik (öğrencilik) döneminde ve gerekse öğrenimini bitirdikten sonra, diğler birçok Kürt yazar ve şairi gibi Güney Kürdistan'ın bir çok yöresini dolaşmıştır. 1882 yılında Süleymaniye'de nüfus memurluğu yapan Piremerd, 1886 yılında da şehir merkez mahkemesinde başkatiplik görevinde bulunmuştur. 1895'te Kerbela'da savcı katip yardımcılığını da yapan Piremerd, 1889'da İstanbul'a gelip oradan Hicaza gidiyor ve bir süre sonra tekrar İstanbul'a dönüyor. Piremerd'in Farsçayı iyi bildiğini öğrenen o dönemin İstanbul hükümeti, 1891'de kendisini halk meclisi üyeliğine seçiyor ve O'nu Beylik rütbesiyle taltif ediyor.

İstanbul'da da Hukuk fakültesini okuyan Piremerd, bir Türk kızıyla evlenip avukat olarak çalışmaya başlıyor. Diğler taraftan da gazete ve dergi yayınlama işleriyle uğraşıp yazı yazmaya başlıyor.

İstanbul'da Şeyh Abdülkadir önderliğinde 1907'de kurulan bir Kürt derneğine üye olan Piremerd, dernek çalışmalarına aktif olarak katılıyor ve Kürtlerle ilgili değışik konularda birtakım faaliyetler gösteriyor.

1909 yılında Çolemerg (Hakkari) kaymakamlığına atanan Piremerd, 1918 yılında da Amasya Mutasarrıflığına tayin ediliyor. Daha sonraları, karısını ve iki erkek çocuğunu Türkiye'de bırakıp Süleymaniye'ye dönüyor. O dönemlerde Süleymaniye'de Hüseyin Nizam yönetiminde "Jin" gazetesini

yayınlanıyordu. Hüseyin Nizam, gazete redaktörlüğünü Piremerd'e devrediyor. H. Nizam'ın 1934'te ölmesiyle gazete sahipliğini de Piremerd üstleniyor. Piremerd 1950 yılında vefat edinceye kadar "**Jin**" gazetesini çıkarmakla uğraşiyor.

Piremerd hem nesir yazılarında ve hem de şiirlerinde sade, anlaşılır ve duru bir Kürtçeyi kullanmıştır. Her konuda halkına karşı önemli görevler yerine getiren şair Piremerd hakkında Mehmed Resul Hawar, 1961 yılında Bağdat'ta yazdığı "**Piremerde Nemir**" (Ölümsüz Piremerd) adlı yapıtında haklı olarak şunları söylüyor: "...ki O'nun yazdıkları, yazılarının önemliliği ve özü itibarıyla, O'nun ismi, Tolstoy'un, Viktor Hugo ve Tagor'un yanında yazılmalıdır..."

Büyük düşünürün yazılarında Kürt halkının problemler, Kürdistan'ın kurtuluşu için verilen bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi Kürt halkıyla Arap ve diğer halkların dostluk ve dayanışmaları ve daha birçok konuları görmek mümkündür.

HEJAR:(1920-21.02.90)

1946 Mahabad Demokratik Kürt Cumhuriyetinin özgürlük ortamında yetişen önemli sima'lardan biri olan Hejar, 1920'de Mahabat'ta doğmuş. Hejar'ın gerçek ismi, Abdurrahman Şerefqendi'dir. Hejar, Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemlerinde şiir yazmaya başladı. Aynı dönemde Babasını ve annesini kaybetmiş, kardeş ve yakın akraba çevresinden yoksun oluşu şairi bir hayli etkilemiş ve bu nedenle sefalet ve perişanlık anlamına gelen hejar ismini kullanmaya başlamış. Yine aynı dönemlerde sefalet ve perişanlığın yalnız kendisine ait olmadığını; Kürt halkının genel olarak perişan ve sefil olduğunu görüp kavrayarak çoğu zaman kendisini "**Hejaré Kurdé hejar**" (sefil kürdün sefili) olarak adlandırmıştır.

Şair Hejar, Mahabat'ta ilk şiir kitabı olan "**Alekoke**"'yi Mahabat bilim adamlarının yardımıyla yayınlıyor. O'nun bu ilk kitabının yayınlanmasıyla birlikte ünü her tarafa yayılıyor ve O'nu duyan her Kürd, Hejar'ın Kürt ulusunun bağımsızlık mücadelesinin gerçek bir şairi olduğunu kabulleniyor. O, şiirlerinde Kürt halkının dertlerini, gerçek durumunu en güzel bir şekilde dile getiriyor ve halkının bu durumdan kurtulması için gerekli olan yolu da gösteriyordu. Kısaca O, şiirlerinde halkının gerçek sesi olmaya çalışmıştır.

Mahabat Demokratik Kürt Cumhuriyeti'nin İran devleti tarafından yıkılmasından sonra, Hejar da bazı Kürt yurtseverleriyle birlikte Mahabat'ı terk ediyor; Sovyetler birliğine giderek birkaç yıl orada kalıyor.

Hejar, akciğer hastalığına yakalandığından, Sovyetler Birliğinde kaldığı süre içinde iki-üç hastane ve senatoryumlarda tedavi olup iyileşti. Mahabat Demokratik Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Sovyetler birliğine sığınan M. Mustafa Barzani ve arkadaşlarıyla da ilişki halinde olan Hejar, Barzani'lerin Irak'a geri dönmeleriyle birlikte O'da onlarla Irak'a döndü. Irak'ta Kürt hareketleriyle birlikte çalışan Hejar, Kürt aydınlarının da yardımıyla Mem û Zin'i Mukri Kürtçesiyle yayınladı. Belirli bir dönem geçtikten sonra O, şiirlerini "**Bo Kürdistan**"(Kürdistan için) adı altında yayınladı. 1961'de Irak'ta patlak veren Kürt ulusal hareketiyle birlikte tavrı alıp peşmergelerle dağa çıkan Hejar, mağaralarda sömürgeci Irak devletinin tank, top, bomba saldırıları altında iki-üç sene çalışarak Bitlisli Şerefhan'ın "**Kürt Tarihi**" kitabını Kürtçenin Sorani lehçesiyle hazırlayıp yayınladı. Güney Kürdistan'daki Ulusal Hareketin 1975 yenilgisine kadar yürütülen mücadelede yer alan Hejar, sadece sıradan yurtsever bir şair değil; aynı zamanda O, devrimci savaşkan bir şair özelliğini ve halkın beğenisini de kazanıyor. Savaşın devam ettiği süre içinde üçüncü divanını da yayınlayan Hejar, bu divanın önsözünde, kendisinin "**Kürdistan'a aşık**" olduğunu, Kürt halkına çağrıda bulunarak herkesin Kürt ve Kürdistan için çalışmasının gerekliliğini vurguluyor ve Kürdistan'ın kurtuluşuna karşı olan herkese karşı kendisinin savaşacağını belirtiyor. Yine bu önsözde kendisi, Kürt Komünistlerine çağrı yaparak, öncelikle Kürdistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğünün gerekliliğini vurguluyor; "**Türk Tacik ve Arap sofralarında yemek yedirenlere de, misafirlere yemek vermemelerini**"tebihliyor ve komşu uluslarla da dostluk ve dayanışmanın kurulmasını zorunlu görüyor.

1975 Güney Kürdistan Ulusal Hareketi'nin yenilgisinden

sonra Barzaniler ve bir kısım peşmergeler İran'a geçiyorlar; daha sonraları İran'da kimin yardımıyla yapıldığı bilinmeyen Hejar'ın "**Kürdistan için**" kitabın (Divanı'nın) üçüncü baskısı da yayınlanıyor. Divanın bu baskısında tüm şüirlerinin yanısıra, Hejar'ın yazdığı anı, hikaye vs. yazıları da yer alıyor. Değerli Şair Hejar 21 Şubat 1990 günü İran'ın Kereç kentinde geçirdiği bir kalp krizi sonucu 70 yaşında aramızdan ayrıldı.

DİLDAR:(1918- -)

Dildar, 1918 yılında Koysincan'da doğmuş. Ortaokulu Hewlér'de bitiren Dildar, daha sonraları Bağdat Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Güney Kürdistan'daki Kürt edebiyatçıları ve bilimcilerinin belirttiklerine göre şair Dildar, Avrupa ve doğu ülkelerinin tarihleriyle ilgilenmiş, örneğin; Fransa, Hindistan, Türkiye, Arap ülkeleri ve Kürt halkının kültür ve tarihleriyle ilgili hayli kitap okumuştur.

Şüphesiz ki şair Dildar'ın en fazla ilgilendiği sorunlar, Kürt halkının yaşamı, sahip olduğu problemler ve Kürdistan'ın içinde bulunduğu durum olmuştur. Bu yüzden yazdığı tüm şüirlerinde Dildar, Kürtlerin problemlerini, Kürt halkının yaşamı ve Kürdistan'ın durumunu dile getirmiştir. Dildar yazdığı bazı şüirlerin, örneğin; "**Kürdistan**", "**Ey Raqip**" gibi şüirleri gençlik arasında dilden dile dolaşmış, marş ve türkü şeklinde söylenegelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki ünlü şairin yazdığı "**Ey Raqip**" şüiri, Kürtler arasında "**Kürtlerin Ulusal Marşı**" olarak biliniyor ve her yerde ezbere olarak okunuyor. Bu şüiri Sorani lehçesiyle yazılmıştır.(54)

KAMURAN ALİ BEDİR-XAN:
(21.08.1895-04.20.1978)

Çağdaş Kürt bilginlerinden Kamuran Ali Bedir-Xan, 21 Ağustos 1895 yılında İstanbul'da doğdu. K.A.Bedir-Xan çok geniş bir çevreye sahip kalabalık bir ailenin ferdiydi. Cızır-Botan Emirliğini yapan Bedir-Xanlar, Kürdistan'daki çeşitli başkaldırılara öncülük etmiş ve bu yüzden de 1847'de Girit'e sürgün edilmişlerdi. 14 yıl kadar Girit'te sürgünde kalan Bedir-Xanlar, daha sonraları Suriye'ye yollandılar ve bütün mallarına el konuldu. Ancak, Padişah II. Abdülhamit tahta geçince, Bedir-Xanların sürgünlerini kaldırdı; fakat onların bir daha evlerine dönmelerine izin vermedi. Onları İstanbul'a getirtip oraya yerleştirdi. İşte böyle bir ailenin çocuğu olan K.A.Bedir-Xan da bu nedenlerden ötürü İstanbul'da doğdu.

Bedir-Xan Paşanın 34 hanımından 99 çocuğunun olduğu söyleniyor. Kimileri de Bedir-Xan paşanın çocuk sayısının 54, 65 ve 90 olarak belirtiyorlar. Bedir-Xan Paşa 1868'de Şam'da vefat etti.

İlk öğrenimini İstanbul'da yapan K.A.Bedir-Xan 1912'de başlayan Balkan savaşına subay olarak katılmıştır. Ancak burada bir noktayı da belirtmek gerekiyor. K.Bedir-Xan'ın Balkan savaşına katılması doğru ise (hem de subay olarak), doğum tarihinin yanlış olması gerekir. Çünkü onun doğum tarihi olan 1895 dikkate alınırca 17-18 yaşlarında olması gerekir ki, bu yaş subaylık için yeterli olmasa gerek. Onun bu

durumunu göz önünde bulundurursak en az 5-6 yaş daha büyük olması gerekir.

I.Dünya savaşından sonra, İttihat ve Terakkicilerin ikiyüzlü, sahte ve ırkçı politikalarını gören Kürt yurtseverlerinden önemli şahsiyetler, siyasi faaliyetlerini özellikle İstanbul'da yoğunlaştırdılar. Çeşitli dernekler kurdular, yayınlar çıkardılar. Bu faaliyetlerden biri 1918-1919'da yayınlanan "JİN" dergisidir. K.Bedir-Xan o dönemlerde çok genç olmasına rağmen, Kürtlerin siyasi ve yayın alanındaki tüm çalışmalarına katılmıştır. K.Bedir-Xan'ın JİN dergisiyle "Serbesti" gazetesinde yazılar yazdığı ve ABD Cumhurbaşkanı "Wilson Prensipleri" gereğince Kürt Halkının ulusal haklarının verilmesinin gerekliliğini vurguladığını görüyoruz.

1919'un yaz sonlarında K.Bedir-Xan, Ekrem Cemil Paşa ve bazı arkadaşları Akdeniz yoluyla Halep'e geçip oradan Malatya'ya geliyorlar. O dönem, Malatya Mutasarrıfı olan Bedir-Xanlardan Halil Rahmi onları karşılıyor. Aynı günlerde Mustafa Kemal de Sivas Kongresini toplamakla uğraşıyordu. Bedir-Xanların geldiğini öğrenen M.Kemal, onların üzerine asker yollayıp yollarını kesti; Mustafa Kemal'in Kongre gerçekleştirmesini engellemek ve Kürtlerin ona destek vermemelerini sağlamak için o yöreye giden Bedir-Xanlar bunun üzerine, amaçlarına ulaşmadan İstanbul'a geri dönüyorlar.

Mustafa Kemal, Anadoluyu ve Kürdistan'ın bazı bölgelerini işgal eden güçlere karşı, Kürtlerle birlikte yürüttüğü savaşı kazandıktan bir süre sonra Kürtlere artık ihtiyacı kalmadığından, Onlara sırt çevirmekle kalmadı, mızrağın sivri ucunu bu kez de Kürtlere yöneltti. Bedir-Xanlardan Emin Ali ile oğulları Süreyya, Kamuran ve Celadet'in asılma emrini verdi. Bu yüzden ülkeyi terk etmek zorunda kalan Be-

dır-Xanlardan Emin Ali ile oğulları Süreyya Mısır'a kaçtılar. Kamuran ile Celadet ise Almanya'ya gittiler. Kamuran Bedır-Xan, Almanya'nın Laipzig kentinde Hukuk doktorasını tamamladıktan sonra Beyrut'a gidip avukatlık yapmaya başladı.

Kamuran Bedır-Xan, Avrupadan döner dönmez, Ortadoğu'da bulunan önemli Kürt şahsiyetleriyle ilişki kurdu. Ağrı hareketini organize edecek olan "**Hoybun**"un kuruluşuna önder bir kadro olarak katıldı. Hoybun'un çalışmalarını yürütenlerden biri oldu.

K.Bedır-Xan, Beyrut'ta bir yandan avukatlık yaparken, diğer yandan da siyasi ve yazım konusundaki çalışmalarını yürütüyordu. K.Bedır-Xan, Beyrut'ta 3 Mayıs 1943'te "**Roja Nu**" gazetesini yayınlamaya başladı. K.Bedır-Xan'ın Kürtçe-Fransızca olarak haftada bir yayınlanan bu gazetenin son sayısı olan 73. sayısı 13 Mayıs 1946'da yayınlandı. K.Bedır-Xan, çıkardığı bu gazetede, Kürt halkının yaşamı, tarihi, folklorü, dili gibi değişik konuları işlerken, Kürdistan ulusal demokratik mücadelesine önemli hizmetler sundu. Diğer taraftan da O, Fransızca olarak da Kürt halkının istemleri ve mücadelesini Avrupa kamuoyuna tanıtmakla uluslararası kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Kürt dili, edebiyatı ve araştırmacılarının önderlerinden olan K.Bedır-Xan, Kardeşi olan Celadet Bedır-Xan'ın çıkardığı "**Hawar**" ve "**Ronahi**" dergilerinde de değişik konularda yazılar yazdı. K.Bedır-Xan, yine Beyrut'ta "**Ster**" dergisini de çıkardı. İlk sayısı 6.12.1943'de çıkan Ster'in toplam üç sayısı yayınlanmıştır.

1947'de Fransa'ya gidip yerleşen K.Bedır-Xan, orada "**Kürtçe Araştırma ve İnceleme Kurumu**"nu kurdu ve sorumluluğunu üstlendi. Kamuran'ın yöneticiliğini yaptığı bu kurum "**Bulletin du Centre d'Etudies Kurdes**" (Kürt Araştır-

ma Merkezi Bülteni) adında bir bilgilendirme bülteni çıkardı.

K.Bedır-Xan 1948'de ABD'ye giderek, Birleşmiş Devletler Genel Sekreterliğine bir Memorandum (Kürtlerin genel sorunlarıyla ilgili bir rapor) sundu.

K.Bedır-Xan Paris'te "**Yaşayan Doğu Dilleri Okulu**"nda Kürtçe üzerine dersler verdi. Kürt dili ve kültürü üzerine çalışmalarını yoğunlaştırdı. Kürtçe alfabe, Kürtçe grameri ve Fransızca-Kürtçe, Kürtçe-Fransızca sözlüğü gibi birçok konuda araştırma yaptı, eserler bıraktı. O, sadece önemli bir Kürt dilbilimcisi, edebiyatçısı değil; aynı zamanda bir şairdi de. Kürtçe ve Fransızca birçok şiir de yazan K.Bedır-Xan, 1954'te Polonyalı Nathalie d'Ossovetzky ile evlendi.

Kürt dili, edebiyatı ve literatürüne ölmez hizmetler sunan K.Bedır-Xan, 1961'de Irak Kürdistanı kurtuluş hareketi lideri M.Mustafa Barzani ile ilişki kurduktan sonra, Irak KDP'nin aktif bir üyesi sıfatıyla Avrupa Temsilciliği konumunda görev yaptı; Güney Kürdistan'daki peşmergelerin silahlı savaşımını dünya kamuoyuna duyurmaya çalıştı. K.Bedır-Xan, hanımıyla birlikte 1970'te Irak Kürdistan'ına gitti ve bir süre orada kaldı.

Kürdistan Kurtuluş hareketinin önder bir bilim adamı olan Kamuran Ali Bedır-Xan, 4 Ekim 1978 yılında Pariste yaşama veda etti. Onun vasiyeti üzerine cesedi, "**Bilimsel Araştırma**" amacıyla Paris Tıp Fakültesine verildi. Ana dili Kürtçe'den başka; Arapça, Türkçe, Almanca ve Fransızca olan çok sayıda eser bıraktı. Eserlerinin az bir kısmı henüz yayınlanmamış durumdadır.

K.Bedır-Xan'ın yayınlanan eserleri şunlardır:

1- Alfaba mın (benim Alfabem) Hawar yayınları, Şam-1938,32 sayfa.

- 2- Lanque Kurde, Paris-1953, 253 sayfa.
- 3- La Queztion Kurde, Paris-1959
- 4- Le Kurde Saus Paine, Paris-1965, 172 sayfa.
- 5- Der Adler Von Kurdistan, Posdam-1937
- 6- Destpéka xwendiné, Paris-1975, 165 sayfa.
- 7- La Lyre Kurde, Le Calveire du Kurdistan (Fransızca şüirler)
- 8- Çarinén Xeyam
- 9- Dilé Kurén Min, Hawar kitaplığı
- 10- Alfabeya Kurdi, Hawar kitaplığı
- 11- Xwendina Kurdi, Hawar kitaplığı, Damascus-1938
- 12- Dersén şerieté, Hawar kitaplığı
- 13- Proverbes Kurdes (Metheloken Kurdi), Lucy Paule, Margueritte ve K.A.Bedir-Xan, Paris-1937
- 14- Le roi du Kurdistan (Quralé Kurdistané), K.A.Bedir-Xan ve Adolphe de falgerol, Paris-1937
- 15- Der adler von Kurdistan (eyloye Kurdistané), K.A.-Bedir-Xan ve Herbert Örtel, Berlin-1937
- 16- Edirne sükutunun iç yüzü, Celadet Bedir-Xan ile birlikte Serbest yayınları.
- 17- Der Schnee Des lichtetes (Berfa Ronahiye), Kürtçe şüirler, K.Bedir-Xan ve Dr. Curt Wunderlich, Berlin-1937
- 18- Ji tefsira Kurané, Paris-1971
- 19- Le Dossier du Kurdistan du Sund (Dosya Kurdistan'a başur)Paris-1965
- 20- Férbûna Xwendina Kurdi Paris-1968, 61 sayfa.
- 21- Türkçe izahlı Kürtçe gramer, 2.baskı Ö.Yay. İstanbul.1977
- 22- Zımané Mader la langue maternelle,Alphabet et lectures Kurdes,Paris-1965
- 23- Zımané Kurdi, Gramera Kurdi-Tırki, K.Bedir-Xan

ve S.Şivan,Kawa Yay.1976 İstanbul.

24- Nivîsa Min, mon livre cours pratique de la langue Kurde, Paris-1965.

25- Livres scolaires Kurdes, Damascus-1937.

26- Le Calveire du Kurdistan (Fransızca şiirler)Paris.

Kamuran Bedir-Xan'ın yayınlanmayan eserleri de şunlardır.

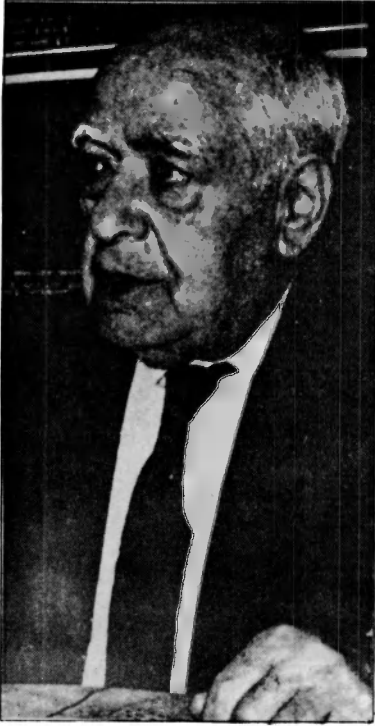
1- Ferhanga Kurdi-Fransızı.

2- Ferhanga Fransızı-Kurdi.

3- Tefsira Kurané (sadece bazı sureler yayınlanmış).

4- Çar İncil.(55)

EREB SEMO:(1897-1978)

Ereb Semo Samilov, 1897'de Kars'a bağlı Susis köyünde dünyaya gelmiş. Çocukluğu ve gençliği yoksulluk içinde geçen Ereb Semo, okumayı ve çalışmayı birlikte yürütmek zorunda kaldı. Bu yüzden O, bir çok yerde çobanlık, ırgatlık vb. işlerle uğraştı. Bir taraftan da O, bu dönemlerde bir kaç dil öğrendi. Ereb Semo'nun öğrendiği diller şunlardır: Ermenice, Rusça, Türkçe ve Hurumca. Ereb Semo'nun bir kaç dil bilmesi, çalışma alanında ona birtakım avantajlar sağlıyordu. Bu yüzden O, 1914-16 yılları arasında kazakların yanında tercümanlık yaptı.

Ereb Semo, demiryollarında çalıştığı 1916 yıllarında Bolşeviklerle tanıştı ve daha sonra onlar arasına katılıp birlikte savaşa katıldı. Halk arasında, askerler arasında parti bildirimlerini dağıtarak, partinin propagandasını çeşitli şekillerde yaptı.

Ereb Semo, bir mitingte, askerler karşısında yaptığı bir konuşmadan ötürü tutuklanır ve Sarıkamış cezaevinden çıktıktan sonra, parti direktifiyle köyüne gider ve orada, köylü-

ler arasında parti çalışmasını yapar. Ne var ki, köyde de askerler peşini bırakmaz ve sonunda sıkışık durumda kalınca, gizlice Stavropol'e geçer. Daha sonraları ise Erebe Şemo, resmen kızıl orduya ve partizan savaşına katılır ve 1918'de Bolşevik Parti üyeliğine kabul edilir.

1920'de Moskova'da yüksek öğrenime başlayan Erebe Şemo, iki yıllık eğitimini bitirdikten sonra 1924 yılına kadar orada çalıştı.

Erebe Şemo, 1924 yılında Ermenistan'a döner ve orada Kürt köylüleri arasında bolşeviklerin sosyalizmi inşaaya yönelik ekonomik, sosyal, kültürel çalışmalarını yürütür. O dönemlerde Komünist partinin Ermenistan şubesinin Kürt köylerinde düzenlediği çok sayıda seminerin düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesinde aktif olarak görev alır.

Erebe Şemo'nun yardımıyla bir grup Kürt öğrenci Leningrad'daki Doğu Enstitüsüne 1928 yılında yollandı. Öğrenimlerini bitiren bu öğrencilerin bir kısmı araştırmacı ve bilim adamı oldu.

1929 yılında H.A.Orbeli'nin başkanlığında Erebe Şemo ile İ.Marogulov, latin harfleriyle Kürtçe alfabeyi hazırladılar. 1931'de yine Erebe Şemo'nun öncülüğünde Kafkasya'da Kürtçe Pedagoji okulu açıldı. Bu çalışmalar sayesinde birçok Kürt genci yetişti, Kürt sorunu aydınlandı. Aynı yıl Erebe Şemo, Leningrad Enstitüsü Filozofi ve Dil Bilimi bölümlerinde doçent olarak Kürtçe dersleri verdi. Bu değerli çalışmalarıyla O, bir taraftan bilimsel çalışmalarını yürütüyor; öbür taraftan da Kürt gençlerinden birçok kadro yetiştiriyordu.

Erebe Şemo, Kürtçe yayın çıkarma çalışmalarına da katıldı ve bunun ürünü 1930 yılında aldı. "**Riya Teze**"(yeni yol) gazetesi Kürtçe olarak yayın hayatına girdi. Aynı yıl içinde Erebe Şemo'nun 3 eseri yayınlandı: "**Emré Lenin**" (leninin ya-

şamı), "Tarixa Şoreşa Oktobré" (Ekim devrimi tarihi) ve "Qolhoz u Kara wé ji Gundiyan ra" (Kolhoz ve köylülere faydası).

Ereb şemo 1934'te Erivan'da yapılan ilk Kürdoloji konferansına katıldı. Dil Bilimcisi de olan Erebb Şemo, Qanaté Kurdo ve İsaħak Sukerman'la birlikte Kürtçe Gramerinin düzenlenmesi çalışmalarına katıldı.

Çağdaş Kürt Romanının öncüsü olan Erebb Şemo, dört roman yazdı ve Kürt edebiyatına önemli katkılarda bulundu. Erebb Şemo'nun Kürt dili ve edebiyatına kazandırdığı romanları şunlardır:

1-Şivane Kurd(Kürt çobanı): Erebb Şemo'nun bu romanı, aynı zamanda ilk kez 1935'te Erivan'da yayınlandı. Rusça, Fransızca, Almanca, Arapça, Gürcüce ve Türkçe dillerine de çevrilip yayınlanan bu roman, yazarın otobiyografyasını işlemektedir. Bu roman Erivan'da 1958'de Berbang adı altında ikinci kez yayınlandı. Romanda Erebb Şemo ve Kürt halkının Büyük Ekim devriminden önceki yaşamıyla devrim sonrası yaşamı mukayese edilmektedir. Romanda Erebb Şemo'nun çobanlıktan Üniversite öğretim üyeliğine nasıl yükseldiğini, yazarın başından geçen olayları görmek mümkündür. Bu yüzden bu roman, aynı zamanda tarihsel bir belgedir de.

2-Dimdim:Erebb Şemo'nun bu ikinci eseri 1966'da yayınlandı. Ermenice ve Rusça'ya da çevrilen bu roman, 1984'te İsveç'te Roja Nu yayınları tarafından Kürtçe olarak yayınlandı.Bu tarihi romanda Kürdistan'daki önemli direnişlerden biri olan Dimdim kalesi direnişi dile getirilmektedir.

3-Jiyana Bextewar(Mutluluk yaşamı): 1969'da yayınlanan bu romanın konusu da, Kürtlerin yakın geçmişini kapsıyor. Kürtlerin, sömürgeci Türk devletinin zulmünden kaçıp,

Kafkasya'ya nasıl göç ettikleri, Büyük Sosyalist Ekim Devrimine nasıl katıldıklarını ve devrimden sonraki yaşamlarını anlatıyor.

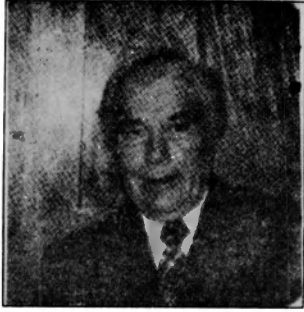
4-Hopo:Büyük Ekim Devriminden sonraki dönemde Kürtlerin yaşamı, Kolhozların, ekonomik durumunun nasıl yükseldiği,sosyalizm'in genel kazanımları anlatılıyor bu romanda.

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz bu eserler dışında Ereb Şemo, "**Ermenistan Kürtleri**" adlı bir senaryo da yazmıştır. O, aynı zamanda Kürt dili ve Feodalizm üzerine araştırma yazıları da yazmıştır.

Sovyetler Birliği Devleti,bu ünlü yazar ve eski Bolşevik olan Ereb Şemo'ya "**Kızıl Bayrak**" ve "**Halkların kardeşliği**" nişanlarıyla birçok madalya verdi.

Kürt halkına önemli bir hazine bırakan Ereb Şemo,1978 yılında aramızdan ayrıldı.

QANATE KURDO:(1909-1985)

Sovyet Kürtlerinin yetiştirdiği ün-
lü Kürt dilbilimcilerinden olan Qana-
té Kurdo, 1909'da Kars'a bağlı Su-
suz nahiyesinde doğmuş, Qanat'ın
ailesi 1918 yılında göç edip Ermenis-
tan'a yerleşiyor.

Yoksul bir ailenin çocuğu olan
Qanat, bir taraftan ayakkabı boyacı-
lığı yaparak ailesinin geçimine katkıda bulunuyor; diğer ta-
raftan da tahsilini sürdürüyordu.1928 yılında Leningrad'ta
fakülteye başlayan Qanat, 1938'de öğrenimini bitiriyor. Do-
ğu Dilbilimleri uzmanı olan Qanat'ın öğretmenleri Y.N.-
Mar, İ.A.Orbelli ve A.A.Freyman, fakültede öğretim görev-
lisi olması için yer verirler. Böylece fakültede işe başlayan
Qanat ilk elde Kürt dili üzerinde araştırmalarını geliştirerek
"sazmaniya çekırına fêlên bargıran di zımané Kurdi da"
(Kürt dilinde düzensiz fiillerin yapılaş düzeni) adlı eserini ya-
yırlar.

1959 yılında Leningrad'da açılan Kürtçe bölümü sorumlu-
luğunu büyük doğu bilimcisi İ.A.Orbeli üstlenir. Orbeli,
1961'de ölünce, yerine öğrencisi Qanaté Kurdo bu kürsünün
başkanlığını üstlenir. Qanat, öldüğü güne kadar, yaklaşık 24
yıl bu görevi yürüttü.

Qanaté Kurdo 1960'da SSCB'de yapılan **"Dünya Doğu Bi-
limcileri Kongresi"** ne katılır ve bir rapor sunar.

1970'ten sonra Irak'taki Kürt Akademisi öğretmenliğine

Qanat atanır. Qanaté Kurdo öldüğü döneme kadar, yani 15 yıla yakın bir süre Irak Kürdistan'ında Kürt kültürüne önemli katkılarda bulundu.

Türkiye Kürtleriyle de ilişkiler kuran ve önemli bir bilimadamı olan Qanaté Kurdo'nun çıkan eserleri şunlardır:

1-Gramatik'a Zımané Kurdi (Kürt Dili Grameri) Leningrad, 1957 Rusça.

2-Gramatik'a Zımané Kurdi (5-8. sınıflar için), Eri-
van-1960.

3-Ferhenga Kurdi-Rusi (Kürtçe Rusça sözlük, 34 bin kelime) 1960-Moskova.

4-Zımané Kurdi (Kürt dili, 3-4. sınıflar için Ders kitabı), 1979-Eri-
van.

5-Gramatik a Zımané Kurdi Angori Matarialen Zaravén Kurmanci-Sorani(Kurmanci ve Sorani materyallerine göre Kürt dili grameri),1978-Moskova.

6-Zımané Kurdi(Rézıman) (Kürtçe grameri) Frank-
furt-1981.

7-Ferhanga Kurdi-Rusi (Sorani)(Soranca lehçesiyle Kürt-
çe-Rusça sözlük)Moskova 1983.

8-Tarixa Edebiyata Kurdi-I Stockholm-1983

9-Tarixa Edebiyata Kurdi-II Stockholm-1985

Qanaté Kurdo'nun baskıya hazırlanan eserleri de şunlar-
dır:

1-Légerina Zaza (Légerina Zaravayén Kurdi) (Kürtçe lehçelerden Zazaca'nın incelenmesi.

2-Tekstén folkloru Kurdi (Kürt folkloru tekstleri), Rusça

3-Kılamén Evintiyé (Aşk türküleri), J.Musaelyan'la bir-
likte.

4-Çapkırına Mem û Zin a Ehmedé Xané lı Stanbolé (İs-
tanbulda yayınlanan Ahmede Xané'nin Mem U Zin'in bası-

mı).

5-Tarixa Kurdnasiya Rusistan u Sovyetistan (Rusya ve Sovyetlerde Kürt tarihi bilimi).

Özellikle çalışmalarını Kürt dili üzerinde yoğunlaştıran Qanaté Kurdo birçok gazete ve dergide de değişik konularda yazdığı bir kaç el yazması da şunlardır:

1-Azarbaycan Kürtleri Folkloru (B.S.Eskerov'la birlikte)

2-Kadın ve erkek isimleri üzerine

3-Kürt Destanları ve Beytleri

Prof.Qanaté Kurdo örnek bir bilim adamı ve eğitimci olarak yaşama gözlerini yumduğu 1985 yılına kadar aralıksız çalışmalarını sürdürdü; çok sayıda Kürdolog, tarihçi, edebiyatçı yetiştirdi.

CELADET ALİ BEDİR-XAN
(26.04.1897-15.07.1951)

Ünlü Kürt dilbilimcisi Celadet Ali Bedir-Xan. 1897 yılın-

da İstanbul'da doğmuş. Kendisi yurtsever bir aileden geliyor. Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanıp bağımsız bir

Kürdistan kurmak isteyen Mir Bedır-Xan Paşa, 1843-1846 yılları arasında Diyarbakır'dan Mahabad ve Musul'a kadar olan bölgeyi kurtardı. Ancak, 1847'de Bedır-Xan Paşa Hareketi yenilgiye uğradı. Yenilgiden sonra sürgün edilen Bedır-Xan'lar ailesi, daha sonraları Sultan Abdülhamit'in gözetiminde İstanbul'a yerleştirildi. Sultan, onların tekrar ülkelere geri dönmelerine izin vermedi. İşte Celadet Ali Bedır-Xan da böyle bir zamanda İstanbul'da doğdu. Bütün tahsilini İstanbul'da yaptı, Hukuk fakültesini burda bitirdi. Ailesi, bütün aile fertlerinin en iyi şekilde eğitim görmesini istiyor ve bunun için de gerekli çabayı harcıyordu. Diğer taraftan Bedır-Xan ailesi, sürgün atmosferinde dahi çocuklarını yurtseverlik ruhuyla yetiştirdi. Bunlardan biri de Celadet Ali Bedır-Xan'dır.

Celadet Bedır-Xan, gençliğinde "**Genç Türkler**" grubu içine girip Sultan Abdülhamit'in mutlakiyet rejimine karşı mücadele etti. Bu yüzden ailece Yemen'e sürgün edildi. 1908'de Sultan Abdülhamid'i deviren "**Genç Türkler**" (Jön Türkler), Meşrutiyeti kurup iktidara gelince, Celadet de İstanbul'a döndü. Birinci Dünya savaşında Kafkasya Cephesine yollandı. Daha sonraları Kürtleri yanına alan Mustafa Kemal kurtuluş, savaşı verirken, bu savaşa Celadet de katıldı. M. Kemal, savaşı kazanıp iktidar olunca Kürtlere yöneldi; Celadet ve kardeşleri Kamuran ve Süreyya ile babaları Emin Ali Bedır-Xan hakkında idam emrini verdi. Bu durum karşısında Bedır-Xan'lar ailesi, ülkesini terkedip Mısır'a yerleşmek zorunda kaldılar. Celadet ve kardeşi Kamuran ise Almanya'ya gittiler. Celadet Bedır-Xan, Almanya'da Hukuk üzerine doktora yaptı. Daha sonra 25-08-1930 yılında Avrupa'ya terkederek Şam'a yerleşti.

Celadet Bedır-Xan Suriye'ye yerleştikten sonra siyasi ve

yayın faaliyetlerine başladı. O dönemlerde, 1925 Şeyh Sait hareketi yenilgisinden sonra katliamdan kurtulabilen birçok önde gelen Kürdistan'lı kadrolar da Suriye'ye geçmiş ve orada yeni birtakım siyasi faaliyetlere girişmişlerdi. 1932'lere kadar Ağrı hareketinin örgütlenmesini organize eden "**Hoybun**" örgütünün çalışmalarında önder bir kadro olarak yer alan Celadet, Kürt dilinin latin alfabesiyle yazılması doğrultusunda çalışmalar sürdürdü ve latin harfleriyle ilk kez bir alfabe çıkardı. Latin alfabesiyle Kürt dili, grameri ve edebiyatının kurucusu olan Celadet, dil ve kültür dergisi olan "**HAWAR**" dergisinin ilk sayısını 15 Mayıs 1932'de yayınladı. Bu derginin sahibi ve sorumlusu olan Celadet, derginin son sayısı olan 57. sayıyı 15 Ağustos 1943'te yayınladı. Hawar, Şam'da neşredilmesine rağmen, Kürdistan'ın her tarafına ulaşabilmiş ve birçok Kürt aydınının değişik konulardaki yazıları da bu yüzden Hawar sayfaları arasında yer almıştır.

Hawar, Kürtçe ve Fransızca olmak üzere iki dilde çıkıyordu. Ortalama her sayısı 20 sayfa idi; Hawar'ın 2-4 sayfası Fransızca idi.

Yine Celadet, sahip ve sorumluluğunu yaptığı "**RONAHİ**" dergisinin ilk sayısını 1 Nisan 1942'de, son sayısı olan 28. sayıyı da 1954 Mart'ında yayınlamıştır. Celadet'in çıkardığı bu dergi, Hawar dergisinin yazılı ve resimli ilavesi olduğu, derginin ismi altında yazılan Fransızca yazıdan anlaşılmalıdır.

Yazılı Kürt edebiyatının önderlerinden biri olan büyük Kürt dilbilimcisi Celadet Ali Bedir-Xan, 15.07.1951 yılında Şam'a yakın Hecane köyünde yaşama gözlerini yumduğu ana kadar, Kürt dili, edebiyatı ve Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalıştı. O, Kürt halkına paha biçilmez hizmetler sundu, ölümsüz eserler bıraktı.

Yukarıda adını saydığımız Celadet'in yayınladığı dergile-

rin dışında, O'nun yazdığı eserler şunlardır:

- 1-Elifba Kurdi (Kürtçe Alfabe)
 - 2-Rezimana Kurdi (Kürtçe dilbilgisi)
 - 3-Ferhanga Kurdi Bı Hemû lehçén vavxwe (Bütün lehçeleriyle Kürtçe sözlük)
 - 4-Rézana Elfabeya Kurdi (Kürtçe alfabenin düzeni)
 - 5-Rupelnine Elfabe (Alfabenin sayfaları)
 - 6-Dıbaca Mewluda "Rıyışa Peğember" (Mevlüt-Peygamberin yaşamı)
 - 7-Dıbaca Nıvajen Ezidiyan (Yezidilerin namazı hakkında)
 - 8-Mektup ji Mistefa Kemal Paşe re (M.Kemal Paşaya mektup)
 - 9-Lı Mesela Kurdistané (Kürdistan sorunundan)
 - 10-Rûyé Esasi ye Boxandina Edirne(Edirne sükutunun iç yüzü-Bunu Kamuran BedırXan'la birlikte hazırlamıştır.)
- Celadet Bedır-Xan, "**Kürdistan sorunundan**" adlı yapıtı, Dr. Dilec Şerko takma ismiyle, 1930'da Arapça ve Fransızca olarak yazmıştır. O, bazı yazılarında da Herakol Azizyan imzasını kullanmıştır. Celadet Bedır-Xan, ana dili olan Kürtçe'den başka Arapça, Türkçe, Farsça, Almanca, Fransızca, biraz da Yunanca, İngilizce ve Rusça biliyordu.(56)

CEGERXWÎN (1903-22.10.1984)

Gerçek ismi Şeyhmus olan Cegerxwîn, 1903 yılında Mardin'e yakın Hasar köyünde yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş. Yoksulluk yüzünden ailesi köyünü terkedip Suriye Kürdistan'ında Amudé'ye yerleştiklerinde Cegerxwîn henüz çocuktur. O 10 yaşlarındayken annesini ve babasını kaybediyor. Öksüz

kalan Cegerxwîn, ablasının yanına yerleşiyor ve bazen çobanlık, bazen de ırgatlık yapmak suretiyle yaşamını sürdürmeye uğraşiyor. 1918-1920 yılları arasında demiryollarında da çalışan Cegerxwîn, 18 yaşında iken din dersi öğrenimine başlıyor ve 1928'de hocalık diplomasını alıyor.

O 27 yaşında evlendi; 1927'de kurulan Hoybun'un kurucuları arasında yer aldı. Bedir-Xan'larla birlikte Hawar dergisini çıkardı. Kendi anlatımına göre Cegerxwîn 1924'te şiir yazmaya başlamış. İlk şiir yazmaya başladığı bu dönemler, aynı zamanda O'nun yurtseverlik duygularının yanısıra Kürdistan'daki egemen güçler olan ağa, bey, şayh vb. tüm işbirlikçi gericilere karşı tavır alışını da dile getiriyor. Yine O'nun belirttiğine göre 1945-46 dönemleri, ozanın şiirlerinin ni-

tel bir değişime uğradığı ve devrimci-sınıfsal bir aşamaya geldiği dönemdir.

Cegerxwîn, 1937'de Amudé'de bir dernek açar ve bu dernekte gençlere Kürtçe dersler verir, yurtseverlik fikirlerini aşılır. Yine O'nun anlatımına göre İkinci Dünya savaşından sonra Cizre'de "**Kürt Birliği ve Özgürlüğü**" derneği kurulur. Bu derneğin başkanlığını Dr. Ahmet Nafiz, sekreterliğini de Cegerxwîn üstlenir. Bu derneğin kurulması, aynı zamanda Hoybun'un isim değiştirmesini beraberinde getirir. Daha sonraları bu dernek, İran-KDP'nin bir kolu konumuna gelir ve bilahare Irak-KDP'ne bağlanır.

Cegerxwîn, 1949-57 yılları arasında Suriye Komünist Partisi ile çalışır. On(10) kez tutuklanıp, gözaltına alınır.

Suriye'de 1957 yılında KDP kurulur ve Cegerxwîn Parti Merkez komitesinde görev alır. Sonraları bu parti isim değiştirerek "**İlerici Suriye Kürtleri Demokrat Partisi**" adını alır. Cegerxwîn, öldüğü tarihe kadar bu partide MK üyelik görevini ve Partinin Avrupa sorumluluğunu yürütüyordu.

20 Nisan 1958 yılında Irak'a giden Cegerxwîn, Bağdat Üniversitesi Kürtçe Bölümünde üç yıl ders verir. O dönemde "**Destura Zımané Kurdi**"(Kürt Dili Grameri) kitabını yarınlr.

Kürt halkı arasında dilden dile dolaşan şiirleri, halkımızın ulusal, toplumsal sorunlarını anlaşılır bir Kürtçeyle çok yönlü olarak dile getirmiştir. Feqilik ve hocalık dönemlerinde Kürdistan'ın birçok yöresini dolaşabilen Cegerxwîn, halkımızın gerçek yaşamını yakından bildiğinden, Kürt halkının gerçek kurtuluş yolunu da en açık ve gerçekçi bir biçimde dile getirmiştir. Çağdaş devrimci bir şair olan Cegerxwîn şiirlerini, işlediği konulara göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür. Yurtseverlik, devrimci, enternasyonalist, din, felsefe,

aşk, ulusal ve toplumsal kurtuluş mücadeleleri, Kürdistan'daki sınıfların mevzilenmesi, ünlü Kürt büyüklerini anma, barış, savaş vs. konular...

Cegerxwîn, Kürdistan Kurtuluşu için savaşıyan peşmerge-nin kavgasında birer türkü haline gelen şiirler yazdığı gibi O, aynı zamanda uluslararası planda meydana gelen gelişmele-ri de yakından takip etmiş ve dünyada verilen kurtuluş savaşı-larını dile getirerek Vietnamda, Korede, Güney Afrikada, Latin Amerikada verilen bağımsızlık, özgürlük ve sosyalizm kavgasında da yer almıştır. Cegerxwîn, 1951'de yapılan "**Ber-
lin Festivali**" ne katılmak ister, fakat kendisine pasaport ve-rilmediğinden Festivale katılamaz, ama "**Berlin Festivali**" adlı şiirini yazar ve bir dost vasıtasıyla Berlin'e yollar.

Büyük Kürt şairi, sadece bir şair değil, aşağıda eserlerini gözden geçirdiğimizde göreceğimiz gibi büyük bir dilbilimci-si, tarihçi ve edebiyatçı olarak örgütlü mücadele kavgasına katılan ünlü bir şahsiyettir de.O, halkımızın kurtuluş yolu-nun örgütlü mücadeleden geçeceği gerçeğini bildiği ve buna inandığı için çalışmalarını, bir örgüte girerek, hatta örgütlü mücadeleye bizzat önderlik ederek yürüttü.

Cegerxwîn, yaşamının büyük bir kısmını Kürdistan'ın Suri-ye parçasında geçirdi. O, 1980'den önce İsveç'e gidip Stock-holm'e yerleşti. Çeşitli nedenlerden ve imkansızlıklardan ötürü Suriye'de yayınlamadığı eserlerinin bir kısmını Stockholm'de yayınlama imkanı buldu. Bütün yaşamını Kürt halkının bağımsızlık ve özgürlük mücadelesine adayan Ce-gerxwîn, 55-60 yıl çalışıp üreterek, Kürt literatürüne ölmez bir hazine bıraktı.Henüz yayınlanmamış eserlerinin 20 ka-dar olduğu söyleniyor.

Bütün eserlerini Kürtçe latin harfleriyle yazan Cegerx-wîn, 22 Ekim 1984 yılında Stockholm'de vefat etti. Cenazesi

28 Ekim günü Suriye'ye yollandı ve Qamişlı'da kendisine ait evinin avlusunda defnedildi. Büyük ozanın şimdiye kadar yayınlanan eserleri tarih sırasına göre şunlardır: 1-Diwana Yekem (1.Divan), Pirisk u peti, Suriye 1945

2-Cim û Gulperi, Çiroka Yekem (Birinci Hikaye), Suriye 1948.

3-Diwana Duwem (2.Divan), Sewra Azadi, Suriye 1954.

4-Reşoyé Dari, Çiroka Duwem (İkinci Hikaye), Suriye 1956.

5-Gotiné Peşiyān (Atasözleri), Suriye 1957.

6-Destura Zımané Kurdi (kürt Dili Grameri), 1961.

7-Ferheng (Sözlük), Perçe Yekem (Birinci Bölüm), Irak 1962.

8-Ferheng, Perçe Duwem (İkinci Bölüm), Irak 1962.

9-Diwana Séyem (3.Divan), Kime Ez, Lübnan 1973.

10-Mıdyā u Salar (Mıdyā ve Salar), Lübnan 1973.

11-Diwana Çaran (4.Divan), Ronak, Swed/Stockholm 1980.

12-Diwana 5'a (5.Divan), Zēnd Avista, Swed 1980.

13-Diwana 6'a (6.Divan), Şefag, Swed 1982.

14-Diwana 7'a (7.Divan), Hevi, Swed 1983.

15-Tarixā Kurdistan (Kürdistan Tarihi) I. Swed 1985.

16-Diwana 8'a (8.Divan), Aşiti, Swed 1986.

17-Tarixā Kurdistan (Kürdistan Tarihi) II. Swed 1987.

18-Folklora Kurdi (Kürt Folkloru), Swed 1988.

HECİYE CİNDİ:(18.03.1908-01.05.1990)

Ünlü Kürt edebiyatçısı ve bilim adamı olan Prof. Heciyé Cindî, 18 Mart 1908 yılında Kars'ın Yeman Çayır köyünde dünyaya gelmiş. O, henüz küçük yaşta anne ve babasını kaybediyor. Bu yüzden çocukluğu büyük zorluklar içinde geçmiştir. Heciyé Cindî, Ermenikatliliamı döneminde (1915-1916) köyünü terk ederek Ermenistan'a yerleşiyor

şiyor

Değerli bir aydın olan H.Cindî, 1930 yılında Erivan Üniversitesi Dil ve Edebiyat fakültesi bölümünden mezun oluyor. 1934 yılında Sovyetler Birliğinde yapılan ilk Sovyet Kürdoloji Konferansında hazır bulunanlardan biri de Heciyé

Cindî'dir. Bu kongrede alınan karar gereği H.Cindî birkaç arkadaşıyla birlikte Kürt folkloru hakkında yazılı ve sözlü eserleri, değişleri biraraya getirmekle görevlendiriliyor.

Heciye Cindî,"Kar û Kulika"adlı Silémané Silivi (Silivalı Süleyman) Destanını doktora tezi olarak hazırlayıp 1940'da bitiriyor. O, okullarda okutulmak üzere ders kitaplarını hazırlamak için Ermenistan'da yoğun çalışmalar sürdürdü. H.Cindî, Kürt kültürü üzerine 1950'lere kadar birçok araştırma ve inceleme yaptı; çok sayıda eser hazırladı. Bu değerli çalışmalarından ötürü 26.10.1955' te O'na Yüksek Edebiyat ödülü verildi.

H.Cindî, 1940-1959 yılları arasında Enstitüde, Edebiyat bölümü Profesör yardımcısı olarak çalıştı. Doğubilimleri Enstitüsü Kürtçe Bölümü Ermenistan'da açıldığında O, bu bölümün başkanlığını üstlendi. Yine O, bu dönemde Kürt Edebiyatı üzerine çok sayıda bilimsel eser yazdı.

21.04.1966 yılında H.Cindî'nin tüm eserleri Ermenistan Doğubilimleri Enstitüsünde bir araya getirilerek O'na profesörlük derecesi verildi.

Bağdat'ta 1970 başlarında Üniversitede Kürtçe bölümü açıldığında H.Cindî bu bölüme yardımcı temsilci olarak seçildi, Irak yönetimi 1978'de Irak Bilimleri içinde de Kürtçe Bölümü açtığında, Heciye Cindî yardımcı üye olarak tekrar seçildi.

Sovyetler Birliğinde 1960'lı yıllarda Kürt Edebiyatının başka halklara tanıtılmasında ve Sovyetlerde yaşayan Kürtlerin aydınlanmasında H.Cindî'nin çalışmaları önemli rol oynamıştır. O, Kürt folkloru üzerine yazılmış birçok eseri yabancı dillere çevirdi. H.Cindî'nin bu değerli çalışmaları, Kürtleri yakından tanımak isteyen diğer halklar için bir hazine kaynağı oluşturduğu tartışılmaz bir gerçekliktir. Kürdis-

tan'da ve özellikle Sovyetler Birliği Krtlerinde toplumsal dncelerin bir araya getirilmesi ve yayılmasında O, bir klavuzluk görevini üstlendi. H.Cind, sadece Kürt folklorunu inceleyip, bir araya getirmekle kalmadı; O, birkaç kez Kürt folkloruyla yabancıların folklorunu birlikte ileyip bunlar arasındaki mukayeseyi de yaptı; birbirine yakınlık gösteren eserleri halkların önüne sergiledi.

unu da belirtmek gerekir ki Sovyetler Birliğinde Kürt Edebiyatının başlangıcı ve mesafe kadetmesi, H.Cind, Ereb Œemo ve Qanat Kurdo ile balıyor. Sovyet Krdolojisi içinde H.Cind'nin bilimsel çalışmalarının özel bir yeri vardır.

H.Cind, Kürt folklorunu konu alan birçok eseri Ermenice'ye virip yayımlamak suretiyle kardeş Ermeni halkının Kürtleri daha yakından tanımalarına katkıda bulunmuştur. Yine O, Ermenilerle Kürtlerin kaderlerini yakından ilgilendiren Ermeni yapıtların da Kürtçeye virdi. Böylece, bu değerli çalışmalarıyla da O, Kürt-Ermeni dostluk ilişkilerinin ve kardeşlik bağlarının güçlenmesine katkıda bulundu.

Bu değerli çalışmalarıyla H.Cind, Sovyet Kürtleri arasında "**Œx Kurdnasiy**" (Kürt bilimcisi Œeyh) vanıyla da anılıyor.

Prof. Hecy Cind'nin yayımlanan bazı eser ve yazıları şunlardır.

1-Folkloru Kurmanci (Kurmanci folkloru),1936-Erivan.

2-Kar  Kulika-Sileman Silivri-, Kürtçe destan, Ermenice yayını 1941-Erivan

3-Folkloru Kurd (Kürtçe folkloru), Kürtçe, 1947 Erivan.

4-Akademger Mar  Kurdnas, Erivan Üniversitesi Dergisinden, sayı 3,1948 Ermenice.

5-Kurd Oxlu, Kürt destanı ve hikaye kitabı, Ermenice.

6-Edebé li Ermenistana Sovyeté (Sovyet Ermenistanında Edebiyat),1945-Erivan.

7-Péşeki û Pérawéz jibo Mem û Zin (Mem û Zin için ön-söz açıklama), 1956-Ermenice.

8-Bi Kurtî diroka edebyata kurdî li Ermenistané(Ermenistanda Kısa Kürt Edebiyatı Tarihi, 1970-Erivan).

9-Efsana gelérîya Kurdi (Kürt Halk Destanı),Kurmanci, 1965-Erivan.

10-Rustemé Zal (Zaloğlu Rüstem) digel péşekî û berhev-dana çend nimûnan (Önsözle birlikte birkaç örneğin toplanması), Rusça, 1978 Erivan.

11-Bihar hat (Bahar geldi), Roman, Rusça-1978.

Profesör Hecîyé Cindî, Bir Mayıs 1990 günü, uzun süre musallat olan ağır hastalığı yenemeyerek 82 yaşında aramızdan ayrıldı.

NADOYE XUDO MAHMUDOV:(1907-10.03.1990)

Nadeyé Xudo Mahmudov, 1907 yılında Doğubeyazıt kazasına bağlı Qerenbixe (Martune) köyünün Erivan yakasında dünyaya gelmiş. Nado'nun ailesi çok yoksul olduğundan geçimlerini sağlamak için varlıklı ailelerin yanında hizmetkar olarak çalışıyordu. Ailesinin yoksul olması, O'da henüz çocuk yaşta belirlenmiş işlerde çalışmak suretiyle ailesine katkıda bulunmak zorunda kalmıştı.

Nadoyé Xudo'nun bu sefaleti Büyük Ekim Devrimine kadar sürdü. Ekim Devriminden sonra birçok yoksul için olduğu gibi Nado Mahmudov için de yeni bir yaşam başladı.

Mahmudov, 1925 yılında Komünist Partisi okuluna başlar ve orada iki yıl eğitimini sürdürür. Daha sonraları O, Tiflis'te Parti Üniversitesinde ve Moskova Parti Yüksek Okulunda eğitimini sürdürür. Mahmudov, 1950 yılında Erivan Üniversitesi Tarih Fakültesi bölümünden mezun olur.

Genç yaşta Bolşevik Parti okulunda yetişen Nadoyé Xudo, Ermenistan'ın Hecî Xelil, Apazan, Hoktémbéryan ve Elegez yörelerinde Partinin Bölge Komitesi Birinci Sekreteri olarak uzun yıllar görev yaptı.

Nadoyé Xudo, 1930 yılında hafif sanayi dalında, tekstil fabrikasında şef yardımcılığı sorumluluğunu yüklenerek çalıştı.

Sovyet Yazarlar Birliğinin de üyesi olan Nadoyé Xudo Mahmudov, ağırlıklı olarak siyasal ve toplumsal çalışmalarının yanısıra, yazarlık ve blimsel çalışmalarla da ilgilenir. Bu konuda belirli eserler ortaya çıkarır.

Sovyet Ermenistan'ının başkenti Erivan'da Mahmudov'un "**Gelé Kurd**" (Kürt Halkı) adlı kitabı 1959 yılında yayınlandı. O, bu ilk bilimsel çalışmasıyla Kürt tarihini eski çağlardan alarak 1950'ler dönemine kadar getiriyor. Sovyet Kürtleri ve Ermeniler, Mahmudov'un bu değerli eseri sayesinde Kürt tarihi hakkında aydınlanıyorlar.

Kürtçe ve Rusça değişik birçok yazısı yayımlanan Nadoyé Xudo Mahmudov, 1960'larda yazmaya başladığı Ermenice dilini de kullanıyordu.

Nadoyé Xudo'nun 1963 yılında basılan diğer bir kitabı ise "**Dilé Kewé**" (Kekliğin gönlü-yüreği) ismini taşıyor. Daha sonraları peşpeşe yayımlanan Nadoyé Xudo'nun diğer eserleri şunlardır: "**Duajoyé Biçék**" (Küçük çoban), "**Ocaxéd véşyayî dîsa dûkırın**" (Yorgun ocaklar yine Dumanlandı), "**Rasthatinén nayin jibirkiné**" (Unutulmayan tesadüfler) ve "**Nişeyéd Réwitiyé**" (yolculuk şekilleri, usülleri).

Nadoyé Xudo Mahmudov'un yayımlanan öyküleri, okuyucularının beğenisini kazanmış ve belleklerinde yer almıştır. O, ömrünün sonuna kadar sınır tanımaz fedakarlıklara katlanarak halkının refahı ve mutluluğu için çalıştı. O, gençliğe özel bir önem verdiğinden yaşamının son gününe kadar onlarla ilgilendi, kapısını onlara hep açık bıraktı. Siyasi ve toplumsal çalışmalarında O, sürekli doğruluktan ve haklıdan yana tavır sergiledi. O, Sovyet Kürtleri ve Ermeniler içinde

saygın bir yere sahipti.

Nadoyé Xudo Mahmudov, 10 Mart 1990 günü 83 yaşında Sovyetler Birliğinin Erivan kentinde yaşama gözlerini yumdu.(57)

NÜREDİN ZAZA:(1919-7.11.1988)

Dr. Nûredîn Zaza, Elazığ'ın Maden ilçesinde 1919 yılında dünyaya gelmiş. 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyan'ına O yörenin çoğu aileleri gibi Zaza'nın ailesi de İsyan'a katılır. Bu yüzden isyan'ın yenilgiye uğramasından sonra Zaza, kardeşi Dr.Nafiz'le birlikte bölgesini terketmek zorunda kalır.

Nûredîn Zaza, Suriye Kürdistanı'na göçettiği zaman henüz altı yaşında bir çocuktur. Şeyh Sait isyanı'ndan sağ kurtulabilen birçok Kürt siyasi kadro ve aydın da o dönem Suriye Kürdistanı'na kaçmışlardı. Nûredîn Zaza'nın da çocukluğu böyle bir atmosfer içinde geçmişti. O atmosferin hamuruyla

yoğrulan Zaza, henüz çok genç yaşındayken Kürtlük ülküsüyle haşır-neşir oldu ve kendini diğer Kürt aydınlarıyla birlikte Kürt kültürü ve Edebiyatı çalışmalarına verdi.

N.Zaza' daha sonraları İsviçre'ye gidip Lozan'da yüksek öğrenime başlıyor; Lozan Üniversitesi Pedagoji bölümünden mezun oluyor. Dr. N.Zaza, öğrenimini sürdürdüğü bir sırada "**Avrupada Kürt Öğrencileri Derneği**"nin kurulmasına öncülük ediyor. O, Doktorasını bitirdiği döneme kadar da hiç boş durmadı. Üniversite çalışmalarının yanısıra, halkın kültürel ve siyasi çalışmalarını yurtdışında da aralıksız sürdürdü.N.Zaza, doktorasını bitirdikten sonra Suriye Kürdistanı'na tekrar döndü ve orada kurulan P.D.K.S(Suriye Kürt Demokrat Partisi)'nin kuruluşuna katıldı. Çünkü O, örgütlü mücadeleye inanıyor ve Kürt halkının kurtuluşunun örgütlü mücadeleden geçeceği gerçeğini biliyordu.

N.Zaza, Suriye'de kaldığı süre içinde, siyasi çalışmalarından ötürü defalarca tutuklandı, uzun süre zindanlarda kaldı.

1932-1943 yıllarında Suriye'de Celadet Bedir-Xan'ın çıkardığı Hawar dergisinde ve yine C.Bedir-Xan'ın 1943-1944 yıllarında çıkardığı Ronahi dergisinde N.Zaza'nın birçok yazısı yayınlandı. N.Zaza, 1969 yılında tekrar Lozan'a geri döndü ve oraya yerleşti.

Ömrünün son dönemine kadar Kürt halkının kurtuluşu için uğraş veren N.Zaza, değişik konular üzerine Kürtçe yazdığı yazıların yanısıra, İsviçre dergilerinde de Fransızca yazıyordu.

Kürt kültüründe önemli bir yeri olan "**Memé Alan Destanı**"'nı N.Zaza, anadiliyle yayınlayarak, halkımızın kültürüne önemli bir katkı sundu. Bunun dışında yazarın "**Şeré Azadî**"(Özgürlük savaşı) adlı bir eseri daha yayınlandı. Yazar, Fransızca olarak kaleme aldığı "**Jiyana Min a Kurtî**"(Kısa

yaşamım) adlı kitabı da 1982'de yayımlandı.

Evli ve Şengo adında bir oğlu olan değerli yazar ve yurtsever Kürt aydını Dr. Nûredîn Zaza, aramızdan ayrıldığı 7.11.1988 gününe kadar kendini halkımızın özgürlük ve bağımsızlık mücadelesine adadı.

OSMAN SEBRİ:(1905- -)

Yaşamını bağımsız ve özgür Kürdistan kurtuluş mücadelesine adanmış olan ünlü şairlerden biri de şüphesiz ki Osman Sebri'dir. Osman Sebri, 1905 yılında Kuzey Kürdistan'da Narince'de dünyaya gelmiş. 1915 yılında babasını kaybeden Osman Sebri, amcası Şükrü'nün yanında yaşamaya başlıyor ve amcasının yardımıyla 1922'de Rüştîye okulunu bitiriyor. Osman Sebri'nin amcaları Şükrü ve Nuri, Şeyh Sait'le birlikte olduklarından ötürü 1925'te Diyarbakır'da sömürgeci TC'ce asılıyorlar. Şeyh Sait Hareketinde yirmi yaşlarında kendi yaşıtı olan diğer yurtsever Kürt gençleriyle birlikte illegal olarak Kürt sorunuyla ilgili çalışmalara girer; Şeyh Sait'in önderlik ettiği Kürdistan Kurtuluş Mücadelesini destekler. Şeyh Sait Hareketinin yenilgisinden sonra kendisi de tutuklanır ve 1928 yılına kadar cezaevinde kalır. 1929 yılında bir kez daha yakalanır ve Malatya'daki askeri mahkemeye sevk edilir. Da-

ha sonra kaçmayı başaran Osman Sebri,24.11.1929'da Türkiye'den kaçar,Suriye'ye geçer ve oraya yerleşir.

Suriye'de devrimci-yurtsever çalışmalarını yürüten Osman Sebri,Suriye'de Kürtlerin yerleşik olarak buldukları tüm bölgeleri dolaşır;Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi fikirlerini halka anlatır,Kuzey Kürdistan'daki mücadeleyi ve sömürgeci TC'nin yaptıkları barbarlıkları halka kavratmaya uğraşır ve halkı mücadele saflarına kazanmaya çalışır.

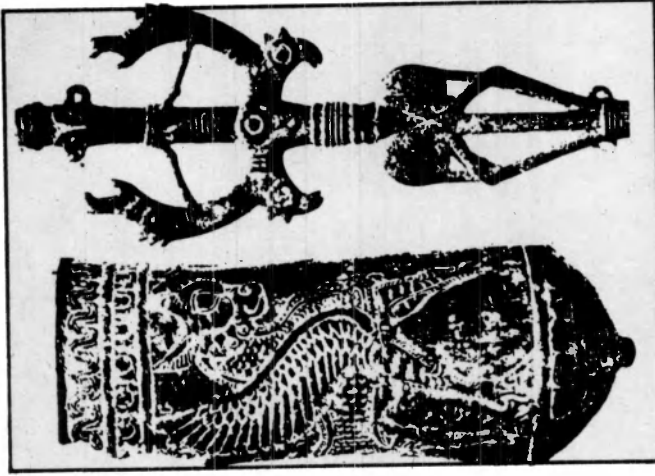
Şeyh Sait Hareketi'nin özgürlük hamuruyla yoğrulan Osman Sebri(Halk arasında O'na Apo-amca- derler),Suriye'deki bu çalışmalarından ötürü bu sefer Suriye hükümetince tutuklanır.Artık Apo'nun yaşamında tutuklamalar,gözüaltına alınmalar,normal günlük yaşamın bir parçası haline geliyordu.O'nun bu durumuyla ilgili Hemreş Reşo,Osman Sebri'nin bazı şiirlerini bir araya getirip 1976 yılında "APO" adlı bir kitapta yayınlanarak önsözünde şöyle diyor:"**Osman Sebri 12 kez tutuklanmış,bazen evinden ve ülkesinden sürgün edilmiş,5 sefer Suriye polisince gözüaltına alınmış.**"Nureddin Zaza ve Hemreş Reşo'nun belirttiklerine göre Osman Sebri,Kürtçe okuma yazmayı ünlü Kürtçe Dilbilimcisi Celadet Bedirhan'ın yanında öğrenmiştir. Yazım alanında çok yönlü bir çalışma yürüten Osman Sebri; hikaye, anı, dil, tarih, şiir vb. konularda birçok yazılar yazmış, Kürt halkının derdine derman olmaya çalışmıştır. Osman Sebri'nin yazdığı şiirlerle değişik konulardaki yazılarının bir kısmı; 1932-1945 yılları arasında Celadet Ali Bedirhan ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin çıkardıkları Hawar, Ronahi, Roja Nu gibi Kürtçe dergilerde çıkmıştır.Şiirlerinin bir kısmı da Avrupa'da çıkan Çiya dergisinde yayınlanmıştır.

Şair, edebiyatçı, dilbilimcisi, tarihçi ve savaşkan bir insan olan Osman Sebri, tüm yaşamını Kürt halkının bağımsızlık

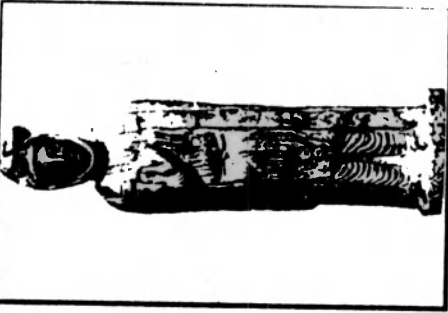
ve özgürlük mücadelesine adadı. O, şiirlerinde Kürdistan'daki işbirlikçi şeyh,ağa vb.ler ile ikiyüzlü, uşak ruhlu insanlara karşı savaşmayı da sürekli dile getirdi; Kürdistan'ın kurtuluşunu, emekçi Kürt halkının, yoksul köylülerin ve Kürdistan gençliğinin ellerinde gördü. O'nun halkımıza hizmetleri, paha biçilmez değerdedir.(58)

(5) Mitanni kralı Barratarna-nın
vasalı İdriminin ünlü heykeli.

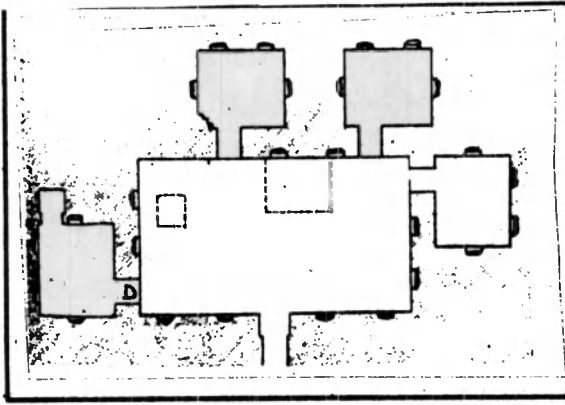
M.Ö. 800 yıllarına ait Luluların bronz
çalışmaları.

Bronzdan Lulular'a ait bir kral heykeli.

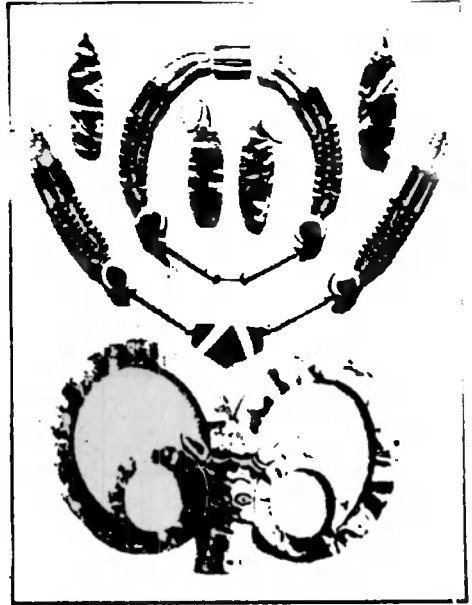
Kasitler'e ait bir tanrı sembolü.

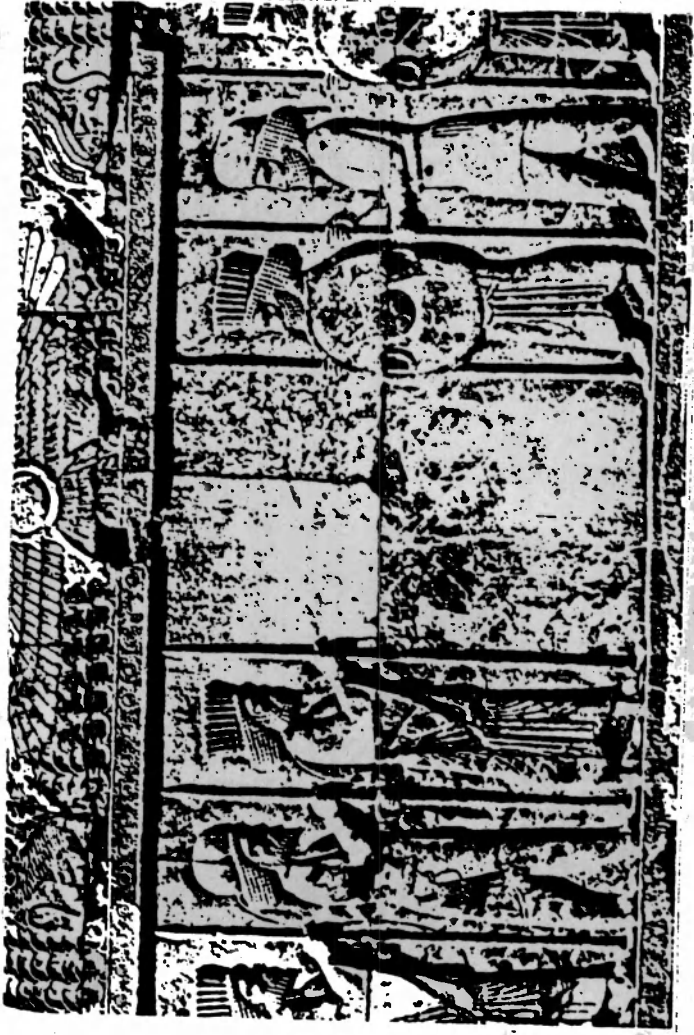
Urartu kralı I. Argiştı'nın Van kayalığındaki mezarının planı

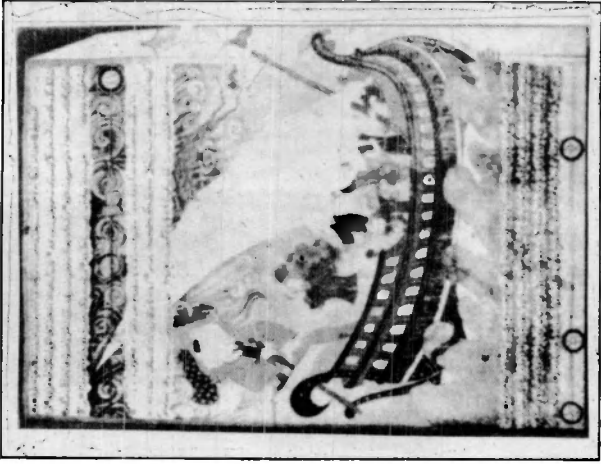
Urartular'a ait Fil dişi üzerinde işlenmiş bir mitoloji.

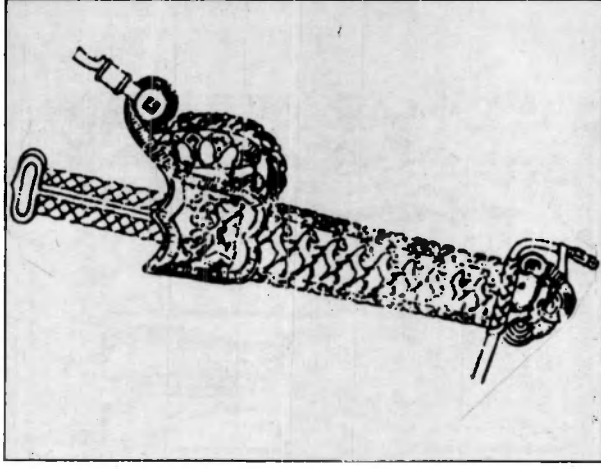
Medler'e ait altın ve bronzdan yapılmış süs eşyası. Tepe hisarda bulundu.

Med askerleriyle Perş askerlerinin eşitliğini gösteren bir Rölyef. Persepolis Kral sarayının dış duvarına yapılmıştır.

(11). Nuh Peygamber ve yedi oğlunu tufanda gösteren 16.yy. minyatürü.

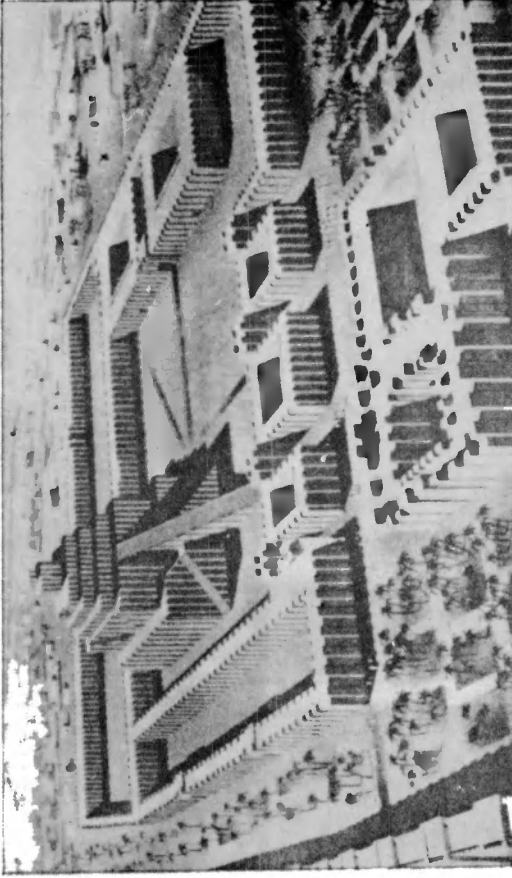
(10). Medlere ait altından yapılmış ve süslenmiş bir kılıç ve kın.

(12). Ahura-Mazda ve Ahriman'ın doğuşunu anlatan gümüş kabartma
Luristan'da bulunmuştur.

(13). Gilgamiş'ı gösteren Asur Rölyefi.

(14). Babil'de Tanrı Marduk'un tapınağını gösteren rekonstruksiyon

(15).Diyarbakır Kalesi'nden bir görünüş. Gençlik bakımından dünyanın birinci,uzunluk bakımından ise dünyanın ikinci suru.

DİP NOTLAR

- 1-V.İ.Lenin, Sendikalar Üzerine (Toplu Eserler) Ank.
- 2-Mao Çe-Tung, Teori ve Pratik, Sol Y. Ank.
- 3-J.S.Musaelyan, Kürdoloji Bibliyografyası, Moskova.
- 4-Ksenefon (Anabasis), Onbinlerin Kürdistan'dan Geçışı, Komal Y. Ank.
- 5-İhsan Nuri, Kürtlerin Kökeni, Komal Y. Ank.
- 6-İlkel Kom. Top. Köleci Top. Feodal Top. Sol Y. Ank.
- 7-Prof. Şemsettin Günaltay, Mezopotamya Tarihi, Ank.
- 8-Dreyfer, Kürt Lafının Dil yönünden İlgileri, Aktaran, M.E.Zeki, Age
- 9-Arkeolog Maurice Meuleau, Le Monde Antique.
- 10-İhsan Nuri, Age
- 11-Zinnar Sılopi, Doza Kürdistan, Lübnan.
- 12-M.E.Zeki, Kürdistan Tarihi, Komal Y. Ank.
- 13-Age, dipnot 6
- 14-M.E.Zeki, Age.
- 15-E.Xemgin, İslamiyete Kadar Kürdistan Tarihi I. Agri Verlog Y. Almanya.
- 16-İslam Ansiklopedisi,(K) harfi, Kürtler Bölümü.
- 17-Şeref-Xan, Şerefname (Kürt Tarihi), Yöntem Y. İst.
- 18-Frederik Millingen, Kürtler Arasında İlkel Yaşam, Aktaran M.E.Zeki, Age.
- 19-Evliya Çelebi, Seyahatname, Kültür Bak. Y.1976.
- 20-Heinz Gstrein, Avukatsız Halk Kürtler, Üçüncü Dünya Y. İst.
- 21-Harvy Morison, Elşark ul Elesvet (Ortadoğu), 17 Ekim 1989, Şam.
- 22-Kürdistan Press Gazetesi, Stockholm; 28 Ağustos 1990 tarihli Milliyet.

- 23-Kerim Hüsami, Mahabad Demokratik Kürt Cumhuriyeti, Kürtçe bas. Jina Nû Y. İsveç
- 24-M.E.Zeki, Age
- 25-V.İ.Lenin, Din Üzerine, Toplu Eserler; Felsefe Defterleri; İşçi Partisinin Din Karşısındaki Tavrı; G.Politzer, Felsefenin Temel İlkeleri vs. Ank.
- 26-Ronahi Dergisi, sayı 1, Yıl 1971.
- 27-Jîn, Türkçe-Kürtçe Dergi 1918-19, İst.Latin harfleriyle yeniden Çeviren M.Emin Bozarıslan, Denk Y. İsveç.
- 28-Bazil Nikitin, Kürtler, Özgürlük yolu Y.
- 29-İhsan Nuri, Age.
- 30-C.P.B, Muhtasar Kürdistan Tarihi I. Kürtçe, Türkçe baskıları.
- 31-İbnül-Erzak, Mervani Kürtleri Tarihi, Koral Y.
- 32-C.P.B, Age.
- 33-C.P.B, Age.
- 34-İki İhtilal Arasında Irak, Aktaran.M.E.Zeki, Age.
- 35-M.E.Zeki, Age.
- 36-Garo Sasoni, XVI.yy. dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri, İsveç.
- 37-Ereb Şemo, Dımdım(Roman-Kürtçe), İsveç; M.E.Zeki, Age.
- 38-İ.Zeki Eyüboğlu, Anadolu Uygarlığı, Der Y.İst.
- 39-M.E.Zeki, Age.
- 40-DDKO Dava Dosyası Savunma I. Komal Y.Ank.
- 41-Doğubilimcileri Edmons ve Soane'den aktaran M.E. Zeki, Age.
- 42-Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Araştırma, Komal Y.Ank.
- 43-Bak.Celadet Bedır-Xan, Hawar Dergisi; Hévi, Paris Kürt Enstitüsü Yayını, Kürtçe Dergi Kemal Badılli, Kürt-

- çe Grameri(Kurmançça Lehçesi),Ank.
44-Cegerxwîn,Diroka Kurdistan-I.(Kürdistan Tarihi-I.),
Roja Nu Y.İsveç.
45-C.P.B,Age.
46-Erol Güngör, İslam Tasavvufunun Meseleleri, İst.
47-Gilgamiş(Gilgameş)Destanı,-I.Baskı İst.(haz.Muzaf-
fer Ramazanoğlu); II.Baskı,M.E.B.Maarif Klasikleri
ser.İst.
48-Alexander Jaba, Aktaran Qanaté Kurdo, Age.
49-M.Tayfun, Öz.Yolu Dergisi, sayı 12, Mayıs 1977.
50-Ehmedé Xanî, Mem û Zin,Türkçesi M.E.Bozarslan,
İst.1968.
51-Şeref-Xan, Age.
52-A.Von Le Cogi"**Kurdische Tekste**",Berlin 1903,Cilt I.
53-Qanaté Kurdo,Tarixa Edebyata Kurd,Cilt I.-II.,Kürt-
çe,İsveç
54-Qanaté Kurdo, Age.
55-Roja Nû,yeni basımı, Jina Nû Y. İsveç.
56-Ronahi,Jina Nû Y.,Hawar yeni basımı,Muhammed
Bekir,İsveç.
57-Berbang,İsveç Kürt Federasyonu Yayın organı-Kürt-
çe, 3/90(64),İsveç.
58-Qanaté Kurdo, Age.

HASAN YILDIZ.

AŞİRETÇİLİKTEN ULUSALLIĞA DOĞRU
KÜRTLER

-POLİTİK FELSEFE AÇISINDAN KÜRT
TOPLUMUNUN KRİTİĞİ-

YAKINDA ÇIKIYOR

FIRAT-DİCLE YAYINLARI

"Botan Amedî, 1955 yılında Lice / Diyarbakır'da doğdu. İlk öğrenimini Lice'de, Orta ve Liseyi Diyarbakır'da, Yüksek Öğrenimini de Ankara'da tamamladı. 1980 başlarında Ankara Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulunu bitiren Amedî; siyasi çalışmalarından ötürü 12 Eylül öncesi ve sonrası dönemlerde birkaç kez gözaltına alındı, tutuklandı, işkenceden geçirildi. 1982 yılında yurtdışına çıktı. Yurtdışında ağırlıklı olarak siyasi çalışmalarını sürdüren Amedî; bu çalışmalarının yanısıra Kürt dili, edebiyatı, tarihi, kültürü üzerine de çalışıyor; Kürtler ve Kürdistan Tarihi -I, Amedî'nin Kürt Tarihi üzerine yaptığı çalışmanın ilk cildini oluşturuyor. Botan Amedî halen yurtdışında yaşamını sürdürüyor."